

KGOLO LE TLHOPHO YA THETO YA SEPEDI

ka

D.M. MAMPURU

2015

KGOLO LE TLHOPHO YA THETO YA SEPEDI

Ka

DEBORAH MAPHOKO MAMPURU

E neelwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrui ya

BONGAKA

ka

Kgorong ya Maleme a Babaso

mo

LEFAPHENG LA THUTABOTHO

MOHLAHLI: PROFESA M.J. MOJALEFA

**YUNIBESITHI YA PRETORIA
PRETORIA**

MORANANG 2015

MALEBO

Ke rata go leboga mohlahli wa ka wa nyakišišo ye, Profesa M.J. Mojalefa, ka tlhahlo, thekgo, dikgakollo, tsebo ye e tumolago dingwalo ka medu, go se fele pelo ga gagwe le ka dinako tše ke bego ke re ke *lahlela teu*. Sekolofisi sa boMokone ga se sa felela ka boMogale. Se tloga se thibolotše melokoloko. Ke hlaelela mantšu a go go phara dipataka. Yo Godimodimo o šetše a dirile. Mogale!

Malebo ke a lebiša go Mokone, Profesa P.S. Groenewald ka serumula seo a se goteditšego, tsebo ya keka ya gola. Go ipabalela ka go šetša bogolo e be e le seila go lena. Kgonene, Mokone.

Ditebogo di lebišwa go Lefapha la Bokgobapuku bja Yunibesithi ya Pretoria ka thušo ya methopo ka go fapana ga yona nyakišišong ye. Maamušo a nelwe ke tša matlorotloro.

Ke rata go leboga gape Yunibesithi ya Pretoria ka thušo ya mašeleng ao a ntšerego kgopu gore ke kgone go tšwetša pele nyakišišo ye. A bile montshepetšabošego.

Go Monare, Maputlaganye 'a melamo ya mohlware. Ke leboga lerato le borutho bja pelo ya gago le go ba seikokotlelo sa ka marega le selemo. Go mafotwana a rena, Semadi, Hunadi, Nkahloleng, Maditshego, Maredi, Dineo le Motlokwe, ke leboga thekgo le lerato la lena. Le lethabo la ka.

Nyakišišo ye ke e gafela ditlogolo tša rena tše botsana ka lerato le mabobo a bona. Ke tutuetšo go bona gore ba fofe bjalo ka ntšhu dithutong, tšhukudu e be mošemanyana.

Go batswadi ba ka, Maremo le Kgotuwe bao ba lego bagologolo. *Seli la ka mponesetse tsela* ke serumula seo le re filego gomme se tla no fela se tuka go tloga molokong wo go ya melokong ye e tlogo.

Ditebogo tše kgolo ke di lebiša go Modimo yo a mphilego bophelo, bohlale le maatla a go kgona go phetha nyakišišo ye. Modimo ke yo mogolo. O lokile ka dinako tšohle.

DITENG

TŠHUPANE	LETLAKALA
KGAOLO YA PELE.....	1
1.1 MATSENO.....	1
1.2 BOHLOKWA BJA NGWAGA WA 1935.....	3
1.3 TLHOPHO YA GROENEWALD	4
1.3.1. Paka ya 1935 - 1960.....	4
1.3.2 Paka ya 1950 - 1960.....	6
1.3.3 Paka ya 1960 - 1982.....	7
1.4 TLHOPHO YA SERUDU	8
1.4.1 Mehla ya Baromiwa (1893 - 1939).....	9
1.4.2 Paka ya 1940 - 1959.....	9
1.4.3 Paka ya 1960 - 1969)	10
1.4.4 Paka ya 1970 - 1979.....	11
1.4.5 Paka ya 1980 - 1989.....	12
1.5 TLHOPHO YA MASHABELA.....	13
1.6 KAKARETŠO.....	14
1.7 MAIKEMIŠETŠO.....	16
1.8 MOKGWANYAKIŠIŠO	18
1.8.1 Go hlaloša	18
1.8.2 Go hlatholla.....	19
1.8.3 Go bapetša.....	20
1.8.4 Go hlopha.....	22
1.9 TEKOLADINGWALO (‘LITERATURE REVIEW’)	23
1.10 BOHLOKWA BJA NYAKIŠIŠO YE.....	23
1.11 THULAGANYO YA DIKGAOLO	24
KGAOLO YA 2	27
2. NARATHOLOTŠI THETONG YA SEPEDI.....	27
2.1 MATSENO.....	27
2.2 SEBOPEGO SA SENGWALO	28
2.2.1 Letlalo la diteng.....	34
2.2.2 Letlalo la thulaganyo.....	40
2.2.3 Letlalo la mongwalelo.....	44
2.3 THUMO	48

KGAOLO YA 3	49
3.1 THETO YA SEPEDI	49
3.2 MATSENO.....	49
3.2.1 Theto ke eng?.....	50
3.2.2 Seretotumišo sa bogologolo	52
3.2.2.1 Thetotumišo ya setšo	54
3.2.3 Seretotumišo sa sebjalebjae	56
3.2.3.1 Theto ya sebjalebjae	57
3.2.4 Sereto ge e le sengwalo ('text').....	60
3.2.5 Mongwadi wa sereto/Moreti	61
3.2.6 Mmadi wa sereto/Moreti.....	62
3.2.6.1 Mmoledišwa/Moretwa	62
3.2.6.2 Mmoledišwakakaretši/Moretwakakaretši ('veronderstelde lezer').....	63
3.2.6.3 Mmoledišwanyakišiši/Moretwanyakišiši ('werklijke lezer')	63
3.2.6.4 Mmoledišwaanegi/-laodiši/ Moretwaanegi/-laodiši ('expliciete	64
<i>lezer'</i>)	64
3.2.6.5 Mmoledišwathekniki/Moretwathekniki ('impliciete lezer')	64
3.2.6.6 Tswalano ya mmoledi/moreti, mmoledišwa/moretwa le mmolelwa/sereto	65
3.3 THUMO	67
KGAOLO YA BONE	68
4.1 THUTAMETARA	68
4.2 MATSENO.....	68
4.2.1 Tlhalošo ya kgopolo ya metara	69
4.2.2 Theto ya bogologolo ya Seisimane	73
4.2.2.1 Diphapantšho tša theto ya bogologolo ya Seisimane	74
4.2.3 Theto ya sebjalebjae ya Seisimane	75
4.2.4 Kgopolo ya metara wa Sepedi	77
4.2.4.1 Molawana wa Kgaogano	77
4.2.4.2 Molawana wa kwano.....	81
4.2.5 Thumo	82
KGAOLO YA BOHLANO.....	84
5.1 TLHOPHO YA DINGWALO TŠA SEISIMANE, SEAMERIKA LE	84
SEPEDI	84
5.2 MATSENO.....	84

5.2.1	Tlhopho ya Maisimane	84
5.2.1.1	Histori.....	85
5.2.1.2	Politiki	86
5.2.1.3	Leago.....	87
5.2.1.4	Setšo	88
5.2.2	Tlhopho ya Maamerika.....	90
5.2.2.1	Politiki	91
5.2.2.2	Histori.....	92
5.2.2.3	Leago.....	92
5.2.3	Papetšo ya ditlhopho tša merafe yeo ya Bodikela (Maisimane le Maamerika) le ya Sepedi.....	94
5.2.4	Karoganyo ya theto ya Sepedi	97
5.2.4.2	Karoganyo ya direto tša maitekelo.....	99
5.3	THUMO	105
	KGAOLO YA BOSELELA.....	107
6.1	DIRETOTUMIŠO TŠA BOGOLOGOLO.....	107
6.2	MATSENO.....	107
6.2.1	Go ngwala karolometara le mothalotheto.....	107
6.2.2	Thulaganyo ya kelelothalo	108
6.2.3	Thulaganyo ya temanatheto	109
6.2.3.1	Morumokwano	110
6.2.3.2	Poeletšo	127
6.2.4	Thulaganyo ya theto.....	130
6.2.5	Molao wa kgaogano.....	131
6.2.5.1	Karolometara ya seema sa bogologolo.....	133
6.2.5.2	Karolometara ya seretotumišo sa bogologolo	135
6.2.6	Molao wa kwano.....	142
6.2.6.1	Polelo.....	146
6.2.6.2	Morero le mongwalelo wa sereto.....	147
6.3	Thumo	149
	KGAOLO YA BOŠUPA	151
7.1	SERETOTUMIŠO SA BOGOLOGOLO GE E LE SENGWALO	151
7.2	MATSENO.....	151
7.2.1	Diteng.....	152

7.2.2	Dikarolwana tša diteng	157
7.2.2.1	Ditiragalo.....	157
7.2.2.2	Nako	164
7.2.3	Thulaganyo	166
7.2.3.4	Thekniki ya nepišo	175
7.2.3.5	Thekniki ya methaladi ya sereto.....	177
7.2.3.6	Thekniki ya boipoeletšo	178
7.2.3.7	Thekniki ya go oketša ditaba.....	179
7.3	Thumo	180
	KGAOLO YA SESWAI	182
8.1	MONGWALELO WA SERETOTUMIŠO SA SEBJALEBJALE	182
8.2	MATSENO.....	182
8.2.1	Molao wa kwano.....	184
8.2.2	Molao wa kgaogano	185
8.2.2.1	Morumokwano	185
8.2.2.2	Mehuta ya morumokwano mo go dikarolometara le methalotheto.....	187
8.3	SEBOPEGO SA SEFELA SA KEREKE.....	196
8.3.1	Diteng.....	197
8.3.2	Thulaganyo	198
8.3.3	Letlalo la Mongwalelo	199
8.3.3.1	Serote le kgegeo	200
8.3.3.2	Pharologantšho ya mongwalelo	203
8.3.3.3	Dithekniki le dipharologantšho	204
8.4	BOHLOKWA BJA TLHOPHO GO YA KA SEBOPEGO SA.....	217
	SENGWALO	217
	KGAOLO YA SENYANE.....	222
9.1	THUMO	222
9.1.1	Matseno.....	222
9.1.2	Kgaolo ya pele	222
9.1.3	Kgaolo ya bobedi	225
9.1.4	Kgaolo ya boraro.....	227
9.1.5	Kgaolo ya bone	228
9.1.6	Kgaolo ya bohloko	230
9.1.7	Kgaolo ya boselela.....	231

9.1.8	Kgaolo ya bošupa.....	233
9.1.9	Kgaolo ya seswai	235
9.2	METHOPO.....	237
9.3	WORLD WIDE WEB	248
9.4	SUMMARY	249
9.4.1	Ten key terms in layperson's language.....	253

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Ge go lekolwa tlhologo le tlihabologo ya dingwalo tša Sepedi go tloga mathomong go fihla bjale go lemogwa gore temakgolo yeo e kgathilwego ke baromiwa, ka kudu ba Kereke ya Lutere ya Berlin e ka se ke ya lebalwa. Ke bona batho ba mathomo ba go ngwala polelo ya Sepedi. Go dingwalo tšeo ba di tšweleditšego, go na le tšeo e lego tša sedumedi le tšeo e sego tša sedumedi. Dingwalo tša sedumedi ke tša go swana le *Thuto ea tumelo ea Bakriste* (Knöthe, 1890), *Ditaba tše dinoe tša badumedi* (Mongwadi ga a tsebje, 1893), *Basokologi Ki tla ba ruta eng?* (Hoffmann, 1927) mola tšeo e sego tša sedumedi e le tša go swana le *Puku e xo kopantšoexo xo eona ditaba tša me’huta’huta* (Mongwadi ga a tsebje, 1893), *Soara u tiishe* (Schwellnus, 1929) le *Thlalosa-Polelo: Grammar ya Sesotho se se bolelwago dileteng tša Transvaal* (Schwellnus, 1931).

Baromiwa ba Kereke ya Lutere ya Berlin go no swana le baromiwa ba dikereke tše dingwe ba be ba na le maikemišetšo ge ba thoma go ngwala polelo ya Sepedi. Maikemišetšomagolo a bona e be e le go ruta basokologi go bala Bibe le dingwalo tše dingwe tša sedumedi. Serudu mo go Gérard (1993:156) o kwana le Groenewald (1983:3) ge a re:

In this endeavour the missionaries did splendid work: grammars were written, the translation of the Bible and many other books in connection with the liturgy was undertaken, and in addition to that, reading matter in the vernaculars had to be provided for educational purposes in the missionary schools. ... Even though they did not neglect their educational duties in the least, their main task, however, was to christianize these people.

Mošomo wo mogolo wo bohlokwa wa Baromiwa ba Kereke ya Lutere ya Berlin e bile wa go fetolela Bibebe Sepeding. Go ya ka Doke (1933:74) phetolelo ye e phethagaditšwe ka 1904. O tšweletša gape le tshedimošo ya gore pele ga phetolelo ye go be go šetše go tšweletše diphetolelo tše dingwe tša Testamente ye Mpsaha.

Ka ntle le mongwalo, baromiwa ba tlišitše le phetogo go bophelo bja Babaso (Mamogobo: *Kgamphuphu*, 1949, SehloDIMELA: *Moelelwa*, 1953). Bophelo bja bona ga se bja fetoga fela mererong ya sedumedi; bo fetogile mafapheng ka moka a bophelo bja bona. Go gahlana ga Babaso le Makgowa go ile gwa napa gwa ba dira gore ba yo nyaka mešomo Borwa. Batho ba go amega ka kudu diphetogong tše e bile banna. Ba be ba šoma mafelong a go swana le meepong, dikhitšhing, bjaloobjalo. Ba be ba šoma gomme ba fela ba eya magae go bona basadi le bana. Ge mabaka a dutše a fetoga le bona banna ba, maphelo a bona a ile a fetoga. Ba ile ba tloga dinagamagae ba yo aga Borwa gammogo le basadi le bana ba bona, gomme se se ile sa hlola go ba gona ga makheišene.

Bophelo bjo bofsa bjo bja Babaso bo ikadile le mo dingwalong. Bangwadi ba bangwe ba ile ba ngwala le go phatlalatša dipuku tše di tšweletšago merero ya tlemagano ya merafe: merero yeo e tumile ka leina la 'Semakgoweng'. Mo dingwalong tše gantši go laodišwa ka bafsa ba magaeng ba go ya ditoropong go yo iteka mahlatse. Gantši ge ba fihla Makgoweng ba tšewa ke kiti gomme ba ikhwetše ba le mathateng. Bao e sego bannatia ba fetoga matlakala le magwaragwara. Ba bangwe ba boela ga gabobona e le go iša lehu fela. Bangwe ba bangwadi bao ba ngwadilego ka morero woo ke Madiba (*Tsiri*, 1942 le *Nkotsana*, 1955), Phalane (*Motangtang*, 1943) le Ramaila (*Tsakata*, 1953).

Phetogo le khuetšo ya bophelo yeo e tlišitšwego ke baromiwa ka go ruta batho go ngwala le go bala, ka go se sa phela ka tsela yeo e sego ya setšo, bjaloobjalo, go hueditše kgolo le tlhabologo ya dingwalo tša Sepedi. Batho ba ile ba kgona le go bala dingwalo tše di ngwadilwego ka maleme a mangwe, gagolo Seisimane. Se

se ile sa ama tebelelo ya bona mabapi le go ngwala mehuta ye e fapanego ya dingwalo le dithekniki tšeo di dirišwago mohuteng wo mongwe le wo mongwe wa sengwalo.

Dingwalo tše ntši tša pele ga 1940 ke tšeo di ngwadilwego ke baromiwa. Mohlala, *Padisho* (1923) ya P.E. Schwellnus, *Hosiana, Thabelang Morwa-David e a tlang!* (1931) ya C. Hoffmann, *Ditaba tša kereke ya kgale*, (1931) ya P.E. Schwellnus. Ngwaga wa 1935 ke wo bohlokwa ka kudu mabapi le kgolo le tlhabologo ya dingwalo mo Sepeding. Ke ka wona ngwaga wo (1935) go gatišitšwego dipuku tše pedi tša maemo a godimo e lego ya E.M. Ramaila, *Tša bophelo bja Moruti Abram Serote*, le ya D.M. Phala, *Kxomo 'a thswa*. Dingwalo tše di bohlokwa ka baka la sebopego le diteng tša tšona. Puku ya Ramaila ke ya taodišophelo mola ya Phala e le kgoboketšo ya direto tša bogologolo tšeo peleng di bego di le tša bomolomo fela.

1.2 BOHLOKWA BJA NGWAGA WA 1935

Pele ga ngwaga wa 1935 dingwalo tšeo di bego di le gona e be e le tša sedumedi tša go ngwalwa ke baromiwa. Diteng tša tšona e be e le tša go rerela mmadi. Maikemišetšomagolo a bangwadi ba paka ye e be e le go fa mmadi molao ka se goba sela bophelong.

Ngwaga wa 1935 ke ngwaga wo ka wona dingwalo tša sebjalebja di hlolegilego. E šetše e le mengwaga ye 80 mola puku ya Ramaila le puku ya Phala tša gatišwago. Bontši bja dipuku bo tšweletše ka morago ga wona ngwaga wo. Tabakgolo bjale ke gore naa go tloga wona ngwageng woo, na go ka ba go bile le kgolo goba tšwelopele ya dingwalo?

Taba ye ya kgolo le tlhopho ya dingwalo e šetše e etšwe hloko ke borateori ba babedi ba dingwalo tša Sepedi, e lego Groenewald le Serudu. Kgolo yona yeo e be e le ye kgolo ye bohlokwa ka lebaka la koketšego ya dipuku. Koketšego ye ke

yona e hlohlilego Groenewald le Serudu go tšea magato a go hlopha dingwalo tšeo di bego di le gona.

1.3 TLHOPHO YA GROENEWALD

Groenewald (1983:7) o sekaseka kgolo ya dingwalo tša Sepedi ka go di hlopha go ya ka tatelano ya mengwaga. O tiiša taba ye ka go re:

Therefore, before turning the attention to Matsepe, the highlights in the development of the written Northern Sotho literature will have to be pointed out and put in a chronological order.

Tatelano ye Groenewald a bolelago ka yona ke ya go hlopha dingwalo go ya ka mengwaga ya tšona ya kgatišo le phatlalatšo; ke go re ke mokgwa wa tlhopho go ya ka histori. Go yo hlokomelwa mokgwa woo wa tlhopho.

1.3.1. Paka ya 1935 - 1960

Karolo ya mathomo ke ya paka ya 1935 - 1950. Bohlokwa bja paka ye mabapi le dingwalo tšeo go ka thwego ke tša sebjalebale ke bja phatlalatšo ya Ramaila (*Tša bophelo bja Moruti Abram Serote*) le ya Phala (*Kxomo 'a thswa*) bobedi ke tša 1935. Groenewald (1983:7) o reta le go godiša bangwadi ba ka go re:

The dawn of the year 1935 is in many ways a memorable occasion in the history of Northern Sotho literature. Except for being a beginning, this event was heralded by the publication of two very important books, ...

Groenewald o bona taodišophelo ya Ramaila go ba pulamadibogo ya padi mo Sepeding. O tšwela pele ka go re:

... in the history of Northern Sotho letters, his name (Ramaila) will go down as the precursor of the new narrative art which was to culminate in the prose fiction of Matsepe during the sixties and seventies.

Bopulamadibogo bjo Groenewald a bo bonago bo ama mokgwa wa go anega ditiragalo tša padi.

Groenewald o bona dipadi tše di tšweletšego ka paka ye tša go swana le *Moelwa* (1940) ya SehloDIMELA di sa na le khuetšo ya dikanegelotšhaba tša bogologolo tše di bego di neela batheeletši bao gantši e lego bana molao le go ba rerela. Kgolo ye a e bonago ke ye e tšwelelago go padi ya Mamogobo ya *Kxamphuphu* (1949). O tšea padi ye go ba '*the first modern novel in Northern Sotho*' (1983:8) le ge a sa kgotsofatšwe ke maemo a sebopego sa yona. Go ya ka yena mongwalelo ke wona o phagamišago maemo a padi ye. Kgopolo ye e tiišwa ke mantšu a gagwe a go reta Mamogobo, ka go re:

His is a baffling lyricism, a display of language usage in which rhythm, sound and meaning are moulded together to exalt and to stir the emotion (1983:8).

Mabapi le maemo a theto ya Phala Groenewald (1983:7) gona o re:

Phala, on the other hand, set the example to fellow poets, and most of his successors were to write in the traditional metrical idiom. By doing that, no severe breach in the line of the poetic tradition occurred, and from the outset the writer of poetry in Northern Sotho actually maintained a high standard.

Direto tša Phala ke diretotumišo tša bogologolo, ga se direto tša maikgopolelo/maitekelo. Kgolo ya theto, Groenewald o e lemoga le mo go theto ya E.K.K. Matlala pukung ya gagwe ya papadi ya masetlapelo ya *Tšhukudu* (1941). Maemo a papadi ye le ona a phagamišwa ke mongwalelo wa yona.

Lona lebakeng le G.H. Franz o tšweleditše puku ya papadi ya *Maaberone* (1944) yeo go yona tshwantšho ya baanegwa e tšwelelago ka bokgwari. Baanegwa ba yona ga se dintatauwane, ke batho ba go phela ba go ja bogobe.

1.3.2 Paka ya 1950 - 1960

Mo go paka ye mongwadi yo a tšweletšago kgolo yeo Groenewald a e bonago, ke E.M. Ramaila ka puku ya dikanegelokopana ya *Molomatsebe* (1951). Ramaila o šomiša thekniki ya moanegi yo e lego yo mongwe wa baanegwa mo kanegelong. Thekniki ye e šomišwa kudu mo dikanegelong tša botseka. Ka lehlakoreng le lengwe mongwalelo wa Phatudi (*Tladi wa Dikgati*, 1964) ke wa maemo a godimo. Phatudi o kgona go anega taba ya masetlapelo ka ntle le go kweša motho bohloko.

Groenewald o bona mengwaga ye ya bomasometlhano e le ye bohlokwa ya moreti ka ge go gatišitšwe dipukutheto tše 12. Bareti ba bangwe ba paka ye ba be ba leka go ngwala direto ka mokgwa wa theto ya setšo, gomme ba bile ba laetša khuetšo ye kgolo ya Baromiwa ka ge ba be ba leka go ngwala ka go šomiša morumokwano. Mokgwa wo wa go ngwala theto ga se wa atlega. Groenewald (1983:10) o tiiša ntlha ye ka go re:

This was a radical deviation from the traditional practice, and these poems did not meet with any success.

Le ge go le bjalo taba ye ya go ngwala go šeditšwe morumokwano e ile ya tla ya runya hlogo le mengwageng ye e latelago. Matsepe ke yo mongwe wa bareti bao ba ilego ba leka go šomiša morumokwano thetong ya gagwe.

Moreti yo a laetšago kgolo ke Mamogobo ka pukutheto ya *Leduleputswa* (1953). Mamogobo yena o sa šomiša 'moela wa metara wa setšo'. Kgolo pukuthetong ye e bonala mo go diteng, thulaganyo (morero) le mongwalelo. Groenewald o tšwela pele go tumiša theto ya Mamogobo ka go re:

This was a beginning, and all was set for the following years in which some of the most important names in Northern Sotho poetry were to make their debut, and which would take us into the Matsepe era (1983:10).

1.3.3 Paka ya 1960 - 1982

Kgolo yeo e amago theto pakeng ye e bonala mo go diteng, thulaganyo le mongwalelo. Matsepe o tšwelela mo pakeng ye gomme bokgoni bja gagwe ga bo lekanywe. O bile le khuetšo ye kgolo go bangwadi ba bantši ba ka morago ga gagwe bao ba lekilego go mo etša mabapi le diteng, thulaganyo le mongwalelo, dingwalong tša bona. Groenewald (1983:11) o re:

The influence of Matsepe is unmistakably discernable on the younger generation of prose writers.

Mengwaga ya bomasometshela le yona e bohlokwa ka ge e laetša kgolo mabapi le dingwalo tša tiragatšo. Tšona di be di sekametše ka go morero. Tiragatšo ya Maredi (*Mošwang wa Matuba*, 1966) ke yona ye kaonekaone le ge e na le mafokodi a a itšego, ye e tšweletšego mengwageng ye. Dikokwane tše dingwe tša tiragatšo di be di sa elwe hloko gabotse ke bangwadi ka lebaka la go hloka tsebo ya tiragatšo. Ke ka fao Groenewald (1983:13) a rego:

*Die toneelkuns, het agterweë gebly, want 'n teatertradisie
ken dié mense nie, en dié sal eers gekweek moet word.*

Ditiragatšo tše kaone tša paka ye ke tše di bego di ngwaletšwe radio. Sebopego goba thulaganyo ya tšona ke ya maemo a godimo, manyami ke gore ga se tša ka tša gatišwa le go phatlalatšwa.

Go ka rungwa ka gore Groenewald o laetša kgolo le tlhopho ya gagwe ka go šomiša mengwaga ya kgatišo ya phatlalatšo ya dingwalo. Bothata bjo bo tšwelelago ke bja gore ga se a tiiša lebaka leo le mo gapeleditšego gore a dire kgolo le tlhopho ye go ya ka mengwaga. Gape go na le dikokwane tše a di tšweletšago pakeng ye nngwe le ye nngwe yeo a e kgethilego fela ga a di (dikokwane) šomiše go tiiša goba go nepiša kgolo le tlhopho ya gagwe.

1.4 TLHOPHO YA SERUDU

Serudu (1985:97) o hlopha kgolo le tlhabollo ya padi ya Sepedi go ya ka mehla ye meraro yeo e laolwago ke tatelano ya mengwaga ya kgatišo. Mehla yeo ye meraro ke (a) ya paka ya pele ga Matsepe, yeo go yona dipadi e bego e le tša sedumedi, (b) ya bobedi ke ya paka ya Matsepe, bangwadi ba paka ye bona ba be ba ngwala ka merero ya go nyalelana le merero ya bophelo bja segologolo le merero ya bophelo bja batho ditoropong gomme (c) ya boraro ke paka ya ka morago ga Matsepe yeo go yona bangwadi ba ngwalago ka merero ya bophelo bja segologolo le ka merero ya bophelo bjo bofsa ebile mo go tšona go bonala khuetšo ye kgolo ya mešomo ya Matsepe. Paka ya pele ga Matsepe yeo Serudu a bolelago ka yona ga e akaretše dingwalo tša baromiwa.

Serudu mo go Gérard (1993:156-166) o buša gape a sekaseka tlhopho le kgolo ya dingwalo tša Sepedi ka kakaretšo go ya ka mengwaga ya kgatišo le phatlalatšo go no swana le ka fao Groenewald a dirago ka gona. Tlhopho ya gagwe ya mathomo

ke ya mehla ya baromiwa, ya latelwa ke ya 1940 - 1959, ya boraro ya ba ya 1960-1969 ya bone ya ba ya 1970-1979 gomme ya bohloko yona ya ba ya 1980 - 1989. Nepokgolo ya tlhopho ye ke go tšweletša makala a go fapana a tlhabologo ya dingwalo. Dintlha tše Serudu a di tšweletšago mo ditlhophong tša gagwe ga di fapane gakaalo le tšeo di tšweletšwago ke Groenewald. Ka go realo bobedi bo a kwana malebana le tlhopho ya dingwalo tša Sepedi.

1.4.1 Mehla ya Baromiwa (1893 - 1939)

Baromiwa ke bona bopulamadibogo ba dingwalo tša sedumedi le tša boikgopolelo. Nepokgolo ya bona e be e le go ruta basokologi go bala Bibeke le dingwalo tše dingwe tša sedumedi. Basokologi ba ile ba ithuta go bala le go ngwala gomme se se ile sa napa sa bula mejako ya maleme a mangwe kudu la Seisimane. Basotho ba mathomo ba go tloga ba ngwala dipuku ke Ramaila (*Tša bophelo bja Moruti Abram Serote*, 1935) le Phala (*Kxomo 'a thswa*, 1935). Ke ka yona paka ye fao le dingwalo tšeo e sego tša sedumedi di ilego tša tšweletšwa (Hoffman, *Mebušo*, Schweltnus, *Tša Magoši le dilete*). Serudu o tliša taba ye ka go re:

In other words, reading matter was no longer strictly religious in content. The missionaries themselves were aware of this and some of them started writing books dealing with secular topics. (Gérald, 1983:94)

1.4.2 Paka ya 1940 - 1959

Bontši bja dingwalo tše di tšweletšego pakeng ye bo fela bo laetša khuetšo ya Baromiwa. Bangwadi ba ngwala ka go neela mmadi melao le thuto mabapi le bophelo. Kgolo yeo Serudu a e bonago mo pakeng ye ke yeo e tlišitšwego ke phetogo ya maemo a tša leago a Basotho. Serudu o tliša kgopolo ye ka go re:

The industrial and social revolution in South Africa round about the 1940s brought a new crop of writers in its wake. These writers began to write on contact themes that are themes on what happens to members of the black communities when they came into contact with the Western way of life of their neighbouring white communities (Gérard, 1993: 158).

Merero ye e ile ya tsebja ka la 'Semakgoweng' ka ge go laodišwa ka bafsa ba go tloga dinagamagae ba eya Borwa go yo iteka mahlatse moo ba bangwe ba fetogago dikwefa gomme ka morago ba ikhwetše ba le mathateng ao ba sa kgonego go itokolla go ona. Bona ba boela magae ba hlagetše ba se sa na le selo: Phalane (*Motangtang*, 1943) le Mamogobo (*Kxamphuphu*, 1949). Mabapi le tiragatšo ya Franz (*Maaberone*, 1944) Serudu o bona kgolo e le yeo e amago morero wa *mekgwa ya bophelo ya setšo le ya sebjalebjae fao mmapelo a jago serati*. Morero wo o ile wa runya hlogo le mengwageng ya bomasometshela (Mminele: *Mahlodi*, 1968). Mabapi le theto Serudu o tšea mengwaga ya bomasometlhano go ba ye bohlokwa ka ge bangwadi ba ngwala direto tša bogologolo ka khuetšo ya Baromiwa ya go šomiša morumokwano. Kgolo yeo Serudu a e lemogago mo ke yeo e tšweletšwago ke Mamogobo mabapi le morero. Theto ya gagwe e tsinkela mathata le dilo tšeo di hlobaetšago mo bophelong ka kakaretšo.

1.4.3 Paka ya 1960 - 1969)

Paka ye ke yeo go yona go bilego le phetogo mo go tilhabologo ya dingwalo tša Sepedi mo go dintlha tša go swana le morero. Bangwadi ba ile ba tlogela go rerela babadi gomme ba ba kgaogana le morero wa Semakgoweng le go tšitlana ga merafe. Serudu o re:

Writers began to leave the old themes of Makgoweng and the disintegration of communities. The moral story lost ground. The spirit of nostalgia which began when D.M.Phala started recording praise poems, once more came forcefully to the fore (Gérard, 1993:160).

Bangwadi ba ile ba thoma go ngwala ka ditaba tša go amana le bophelo bja magae le tikologo ya gona. Ba ngwala ka ditaba tša segologolo. Ba tšweletša kgopolo ya semagaeng. Kgolo yeo Serudu a e lemogago pakeng ye ke ye e amago diteng, thulaganyo (morero), tshwantšho ya baanegwa gammogo le mongwalelo (Matsepe: *Kgorong ya Mošate*, 1962).

Mabapi le theto Serudu o bona bangwadi ba theto ba mengwaga ya bomasotshela ba thomile go tlogela theto ya segologolo gomme ba ngwala ya magareng ga ya segologolo le ya sebjalebja. Sebopego sa theto ye e be e le sa segologolo mola diteng tšona e le tša sebjalebja. Theto ya Matsepe le yona e wela pakeng ye.

The poetry of Matsepe also falls within the category of semi-modern yet differs from the rest in his selection of milieu. He has picked on traditional life and divulges and parades its weaknesses and foibles, thus jibing and sniping at his contemporaries (Gérard, 1993: 162).

Maemo a godimo a theto ya Matsepe a ile a hlola mathata go bangwadi ba ka moso ka ge bontši bo ile bja thoma go mo etša.

1.4.4 Paka ya 1970 - 1979

Serudu mo go Gérard (1993: 163) o bona paka ye e le paka ya maamušo mo go dingwalo tša Sepedi. Ke ka yona paka ye go gatišitšwego dipuku tše ntši tša

boleng bja go fapana go feta dipakeng tše dingwe, ebile ke ka yona bangwadi ba tšweleditšego merero ye e fapanego bjalo ka Matsepe (*Letšofalela*, 1972) le Bopape, (*Lenong la gauta*, 1982).

The period between 1970 and 1979 was one of the most productive in the development of Northern Sotho literature. A wide spectrum of themes pervades the whole period.

Kgolo yeo Serudu a e bonago ke yeo e amago kudu morero.

1.4.5 Paka ya 1980 - 1989

Paka ye Serudu (Gérard, 1993:165) o e bona e sa fapane le paka yeo re sa tšwago go yona ka godimo mabapi le kgolo ya morero.

Thematically this period does not differ much from the previous one. Writers of this period developed the themes started by previous authors.

Taba ye nngwe gape yeo Serudu a e tšweletšago ke ya tsošološo ya dikanegelotšhaba yeo e bego e se gona dipakeng tše dingwe.

Tlhopho ye ya dingwalo tša Sepedi go ya ka mengwaga ya kgatišo le phatlalatšo ga e kgotsofatše Serudu. Yena ka noši o re o bona go se bokaone bjo bongwe bja go hlopha dingwalo ka ntle le bjona bjo bja go latela mengwaga ya kgatišo. Ke ka fao a rego:

It should be borne in mind, however, that such a classification of literary works is not always desirable since later writers may also write on themes dealt with by earlier writers. Nevertheless for a better understanding of the

development of Northern Sotho literature, we found such a classification necessary (Gérard, 1993:165).

Bothata bjo Serudu a bo ukamago mabapi le merero yeo bangwadi ba ka moso ba ka ngwalago ka yona, yeo e ka swanago le ya mengwaga ya peleng, e tliša bothata bjo bo swanetšego go elwa hloko.

Gona mo tlhophong ye ya go ya ka mengwaga, Serudu le yena o bolela ka dikokwane tše di itšego tše le yena a sa di šomišego go tliša goba go nepiša tlhopho ya gagwe.

1.5 TLHOPHO YA MASHABELA

Tlhopho yeo Mashabela (1979:41) a e dirago e mabapi le theto e sego dingwalo tša Sepedi ka kakaretšo. Yena o hlopha direto ka magato a mararo. O re:

This short review of Northern Sotho poetry shows three stages in its development, which we may name: traditional phase, semi-traditional phase and modern phase. Chronologically the phases are not watertight.

Mo go paka ya setšo ‘*traditional phase*’ Mashabela o lebeletše sebopego le mongwalelo wa seretotumišo. Go paka ya sekasetšo ‘*semi-traditional phase*’ o gatelela go swana ga sebopego sa seretotumišo sa paka ye ya sekasetšo le ya paka ya setšo. Phapano yeo a e tšweletšago ke ya go ama diteng. O re:

Authors adapted the techniques of praise poetry to their everyday experiences (1979:37).

Go tšwela pele o gatelela ntlha ye bohlokwa ya phapano ya diteng tša direto tša bogologolo le tša sebjalebjae ka go re:

A close look at these collections establishes one important fact, viz., that while the form of poetry remained traditional the content deviated (1979:38).

Paka ya boraro, ya sebjalebjaale (Modern Phase) e thoma ka theto ya Bopape le Ratlabala ka go *Ithute Direto* (1968). Mo go yona o tšweletša diteng gammogo le mongwalelo go ba tše bohlokwa. O re:

Northern Sotho poetry enters the sphere of modern poetry - poetry that concerns itself mainly with giving utterances to a surge of intense feeling (1979:40).

Mo go tlhalošo yeo Mashabela a e neelago mabapi le kgolo ya theto ya Sepedi ga a hlaloše le go laetša bangwadi bao ba welago dipakeng tša go fapana go swana le ka fao Groenewald le Serudu ba dirilego ka gona. Seo a se tšweletšago ke fela gore theto ya Matsepe e wela pakeng ya sekasetšo mola paka ya sebjalebjaale e thongwa ke theto ya Bopape le Ratlabala. Go tlhopho ye ya gagwe ga go fao a bolelago ka seo se mo gapeleditšego go dira tlhopho ya mohuta wo. Ga se a sekaseka tlhopho ye ka botlalo bjalo ka Groenewald le Serudu. Go no swana le Groenewald le Serudu le yena o hlagiša dikokwane tše di itšego pakeng ye nngwe le ye nngwe. Tšona ke tše bjalo ka diteng, thulaganyo le mongwalelo. Dikokwane tše ga se tša šomišwa go sedimoša dintlha tše di amago tlhopho yeo e filwego.

1.6 KAKARETŠO

Dikgopolo tša Groenewald le tša Serudu mabapi le tlhopho ya dingwalo go ya ka mengwaga ya kgatišo le phatlalatšo, ga di fapane gakaalo. Bothatana bjo bo bonalago mo ke bja mengwaga yeo ba e kgethilego ge yo mongwe le yo mongwe

a dira tlhopho ya gagwe. Groenewald o šomiša dihlopha tše di latelago tša mengwaga: 1935 - 1950 (mengwaga ye 15), 1950 - 1960 (mengwaga ye 10) le 1960 - 1982 (mengwaga ye 22). Go bonala gabotse gore mengwaga ye e lego gona sehlopheng se sengwe le se sengwe ga e lekane. Potšišo yeo e tšwelelago ke ya gore na ke ka lebaka la eng Groenewald a kgethile mengwaga ye. Karabo ga e tšwelele mo go tlhopho ya gagwe.

Serudu yena o šomiša dihlopha tše di latelago tša mengwaga: 1940 - 1959 (mengwaga ye 20), 1960 - 1969 (mengwaga ye 10), 1970 - 1979 (mengwaga ye 10) le 1980 - 1989 (mengwaga ye 10). Sehlopha sa mathomo ke sona se fapanago le dihlopha tše dingwe ka gore sona se na le mengwaga ye masomepedi mola dihlopha tše dingwe tšona di na le mengwaga ye lesome ye lesome. Serudu le yena ga a bolele gore ke ka lebaka la eng a kgethile mengwaga ye.

Tlhopho ya Mashabela ya go ya ka dipaka tše a di filego le yona ga e hlalošwe. Ga go tsebje gore ke ka labaka la eng a kgethile dipaka tše '*traditional phase*', '*semi-traditional phase*' le '*modern phase*'. Go molaleng gore tlhopho ya Mashabela le yona e tloga e ama mengwaga ya kgatišo le phatlalatšo ya dipukutheto le ge yena a sa tšweletše ntlha ye thwii.

Tlhopho ye ya dingwalo tša Sepedi go ya ka mengwaga ya kgatišo le phatlalatšo go šetše go bonagetše gore ga e kgotsofatše Serudu. Bothata bjo Serudu o no bo rarolla ka gore yena ka noši ga a bone bokaone bjo bongwe bja go hlopha dingwalo ka ntle le bjona bjo bja go latela mengwaga ya kgatišo.

Bothata bjo Serudu a bo ukamago mabapi le merero yeo bangwadi ba ka moso ba ka ngwalago ka yona yeo e ka swanago le ya mengwaga ya peleng e tliša bothata bjoo le bjona bo swanetšego go elwa hloko.

Groenewald, Serudu le Mashabela ba bolela ka dikokwane tše di itšego tše di bonalago dipakeng tša go fapana fela ga se ba di hlaloša ka tshwanelo go tliša

goba go nepiša tlhopho ya bona; ebile ga se ba di bea go ya ka bohlokwa bja tšona.

Ka go realo go na le mathata a tlhopho ao a tsomago tharollo. Ke go re ke ka baka la eng ba hlophile dingwalo go ya ka mengwaga?

1.7 MAIKEMIŠETŠO

Pele ga ngwaga wa 1800 bjalo ka ge go šetše go ukamilwe, polelo ya Sepedi e be e sešo ya ngwalwa le ge go le bjalo dikanegelo le direto di be di le gona e le tša go bolelwa. Taba ye ya go bolelwa e bohlokwa kudu go theto ya Sepedi. Batho ba bogologolo ba be ba sa tsebe go ngwala. Ditaba tša go ngwala di tlile le baromiwa ba kereke. Ke bona ba mathomo ba go ngwala polelo ya Sepedi ebile ke bona barutiši ba mathomo. Tše di ngwadilwego mengwaga yeo di ngwaletšwe mešomo ya kereke le thuto. Dingwalwa tša mathomo tše di sego tša ngwalelwa mešomo ya kereke le thuto, di gatišitšwe ka ngwaga wa 1935, e lego *Kgomo 'a Thswa* (Phala) le *Tša bophelo bja Moruti Abram Serote* (Ramaila). Ka taelo ya kgoši, Phala o kgobokeditše direktotumišo tša magoši le bakgomana, e lego paka ya mathomo yeo mo go yona go gatišitšwego dingwalwa tša bogologolo. Ngwaga woo o ka bitšwa mathomo a dingwalwa tša Sepedi tše di gatišitšwego. Ke ka lebaka leo nyakišišo ye e yogo hlaloša kgolo/tšwetšopele ya theto ya Sepedi go tloga ka 1935.

Se sengwe se bohlokwa se se bego se direga mengwageng yeo, mangwalo a be a ngwalelwa mešomo ya kereke le thuto. Taba yeo e bolela gore baromiwa ba thomile go fetolela dikopelo/difela tša kereke Sepeding. Ba be ba sa tsebe metara wa theto ya bogologolo ya Sepedi, ka ge e be e se wa ngwalwa. Ba ngwadile dikopelo/difela tše ka mo tša Setoitšhi di ngwadilwego ka gona. Taba ye e hueditše bangwadi ba bantši, gagolo ge e sa le ba mathomo. Ke ka lebaka leo go gola ga theto ya Sepedi go tloga ka 1935 go hueditšwego ke (a) theto ya bogologolo le (b) dikopelo/difela tša kereke, e lego methopo ye mebedi ye e swanetšego go hlalošwa pele go gola ga theto ya Sepedi go ka nyakišišwa. Gore kgolo ya theto e tle e lemogwe, go bohlokwa go šetša taba ya go bolela le go kwa,

go ngwala le go bala. Taba ya go se tsebe go ngwala le go tseba go ngwala e tlo elwa šedi ge go lebelelwa kgolo ya theto ya sebjalebjae. Groenewald (1993a:12) o tliša taba ye ya bohlokwa bja go bolela le go ngwala ka go re:

Re ka re go bolela ke motheo wo o lebanego le theto ya bogologolo; motheo wa theto ya sebjalebjae ke go ngwala, gagolo ge re lebantšha le mešomo ya baruti ba kereke.

Baruti ba kereke ba bohlokwa ka ge ba tlišitše bokgoni bja go bala le go ngwala go Babaso. Theto le dikanegelo tša bogologolo e be e le mohuta wa dingwalo (le ge ba be ba sa ngwale) wo o ikemego ka bowona. Baromiwa ba tlišitše mokgwa wo mongwe wo le wona o ikemego ka bowona, e lego wa sebjalebjae wa go ngwala le go bala. Go ngwala mo go hlotše kgokagano gareng ga Babaso le Makgowa. Kgokagano ye e bile le khuetšo yeo e bonalago dingwalong le maphelong a Babaso.

Groenewald (1966:17) o dirile nyakišišo ye e tletšego mabapi le:

... struktuur van die verssisteem in die ongeskrewe woordkuns en in die geskrewe letterkunde van Noord-Sotho.

Ke ka fao lengwalonyakišišo le le tlogo lebelela phapano yeo e lego gona gareng ga theto ya bogologolo le ya sebjalebjae (tšeo bobedi di ikemego) go leka go laetša kgolo yeo e lego gona thetong ya Sepedi. Go tlo hlalošwa diphapantšho tše di lebanego le theto ya bogologolo le tše di lebanego le ya sebjalebjae.

Methopo ye e tlogo lebelelwa ke direto tša bogologolo le difela tša kereke. Tša bogologolo go tlo šetšwa tšeo di kgobokeditšwego ke bangwadi ba go swana le Phala, Ramaila, bjalobjalo.

Go hlopha dingwalo go ya ka mengwaga ga se tlhopho ya go kgotsofatša. Ntlha ye Serudu o e boletše. Go se kgotsofatše ga yona go dirwa ke gore bangwadi ba bangwe ba sebjalebja ba sa ngwala go no swana le bale ba mathomo.

Groenewald le Serudu ba bolela ka dikokwane tše di itšego tšeo di bonalago dipakeng tša go fapana fela ga se ba di hlaloša le go di šomiša ka tshwanelo go tliša goba go nepiša tlhopho ya bona. Godimo ga moo ga se ba di bea go ya ka bohlokwa bja tšona. Mashabela le yena o bolela ka ga dikokwane tše itšego go tlhopho ya gagwe ya theto gomme le yena ga se a di šomiša go nepiša tlhopho ye.

Nyakišišo ye e yo tsoma tharollo ka go nepiša kgolo le tlhopho ya theto, e sego kgolo le tlhopho ya dingwalo ka kakaretšo. Ge go ka hlokomelwa gabotse go na le dikokwane tšeo di ka šomišwago go rarolla bothata bjo bja kgolo le tlhopho. Dikokwane tšeo di swanetše go tšweletšwa le go hlopšha go ya ka bohlokwa bja tšona.

1.8 MOKGWANYAKIŠIŠO

Lengwalophatišišo le le tlo diriša mekgwa ye mene ya go nyakišiša, e lego:

- wa go hlaloša '*describe*'
- wa go hlatholla '*interpret*'
- wa go bapetša '*compare*'
- wa go hlopha '*classify*'

Mareo ao a filwego ka godimo a tla hlalošwa gore a se tliše kgakanego.

1.8.1 Go hlaloša

Webster's New World Dictionary (1976:259) e hlaloša lereo le *go hlaloša* ka tsela ye:

...to tell or write about; give a detailed account of

Mantšu a a laetša gore go hlaloša ke go laodiša selo ka mokgwa wo o tseneletšego. Kgatla (2000: 17) o tiišetša kgopolo ye le go e tšwetša pele ka go re:

Go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gwa utollwa diphapantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng.

Nltha ye ya go tšweletša diphapantšho tša sebopego molaleng e šitlelwa ke Serudu (1992: 25) ge a re:

Go hlaloša go tšweletša ka mantšu sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee le tše dingwe.

Ge selo se hlalošwa gona go bohlokwa go lemoga gore diphapantšho tša sona di nyakurelwe gore go tle go bonale phapano gareng ga sona le dilo tše dingwe.

Lengwalonyakišišo le le tlo hlaloša mareo ao a amanago le theto e le sengwalo go tsinketšwe diteng, thulaganyo le mongwalelo. Tihalošo ye e tla dirwa go tšwetša pele kgopolo ya go hlopha theto ya Sepedi.

1.8.2 Go hlatholla

Lereo le go hlatholla le hlalošwa ka go Webster's New World Dictionary (1976: 501) gore ke:

To explain the meaning of; to make clear.

Tlhalošišo ye e utolla taba ya go re, gore motho a kgone go hlatholla selo o swanetše go laetša gore yena ka boyena o se kwešiša bjang. Serudu o kiba ka mošito o tee le tlhalošo ye ya ka godimo ka go re:

Go hlatholla ke go hlalosa sengwalo go laetša ge e le gore o a se kwešiša.

Ka go realo go hlatholla go nyalelana le kwešišo.

Peck le Coyle (1986:134) ba re go hlatholla:

... is concerned with clarifying the meaning of the work by analysing its language and commenting on it.

Kgopolo ya Peck le Coyle e laetša gore ponelo ya mmadi le yona e bohlokwa mo go sekasekeng sengwalo gomme ponelo yeo ya ditaba e swanetše go šitlelwa ka mabaka ao a kwalago. Bobedi ga ba hlaloše fela kwešišo ya sengwalo, ba tšwetša pele kgopolo ya go hlatholla ka go laetša bohlokwa bja boikgopolelo bja mmadi godimo ga sengwalo le maikutlo a gagwe ao a thekgwago ka go fahlelwa. Mojalefa (1995: 30) o thekga kgopolo ya basekaseki ba, ka go re:

Ke gore, ditaba di re go hlalošwa, gwa šitlelwa ka mabaka.

Gona ge go šitlelwa ka mabaka go swanetše go nyakurelwa diphapantšho tša selo seo se hlalošwago ka gobane ge sengwalo se balwa leano ke go hlatholla seo se bolelwago ke sengwalo. Mo lengwalongnyakišišo le go tla tsinkelwa diphapantšho tša theto mabapi le diteng, thulaganyo le mongwalelo.

1.8.3 Go bapetša

Webster's New World Dictionary (1976:193) e hlološa *go bapetša* gore ke:

... to regard as similar, liken, to examine in order to observe similarities or differences.

Ge go bapetšwa go swanetše go be le dilo tše pedi goba go feta tšeo di bapetšwago gore go utollwe fao di swanago goba fao di fapanago. Heese le Lawton (1979: 75) ba laetša ka fao papetšo e swanetšego go dirwa ka gona. Ba re:

The critical activity has three aspects: a personal response, an examination of the elements in the writing, and a value judgement.

Dikgopolo tša ka godimo di kgonthiša taba ya gore ge motho a bapetša o lebelela ditshwano le diphapano tšeo di tšwelelago sengwalong, gammogo le ka fao mmadi a bonago ditaba di le ka gona gomme a kgone a neela sephetho mabapi le dikutollo tša gagwe. Ga go kgonege go bapetša dilo tša go swana tšeo di se nago mo di fapanago gona. Mabapi le go bapetša Cohen (1973:136) o re:

... after you have clearly defined your central generalization, is to organize the material in categories of similarities and differences.

Papetšo ya direkto e tla tšweletša kgakala diphapantšho tša mehuta ya direkto tšeo di tla bago le mohola go kgolo ya theto yeo e akaretšago le tlhopho ya yona. Papetšo e tla laolwa ke matlalo a mararo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

1.8.4 Go hlopha

Webster's New English Dictionary (1976: 174) e hlaloša lereo le la *go hlopha* ka go re ke:

... to arrange in classes according to some system or principle; to place in a category.

Kgopolo ye e tšwelelago mo e laetša gore tlhopho ga e no dirwa fela. Go na le dikokwane tše di swanetšego go latelwa ge go hlopšha. Tšona di laolwa ke diphapantšho tše di swanago. Cohen (1973:78) o tlaleletša bohlokwa bja dikokwane tše ge go hlopšha ka go re:

Knowledge of poetic conventions allows you to recognize how an author develops meaning and structure by following traditions and also to determine whether an author is deviating from practices of the past.

Nyakišišo ye e tlo lekola kgolo le tlhopho ya sengwalotheto sa Sepedi bjalo ka ge go laeditšwe peleng, ka go diriša mekgwa ye e latelago: go hlaloša, go hlatholla le go hlopha/bapetša theto ya bogologolo le ya sebjalebja. Go na le dikgopolo tše bohlokwa tša go swana le sebopego sa sengwalo le theto (ya bogologolo le ya sebjalebja) tše di swanetšego go hlalošwa gore go tle go nepišwe kgolo le tlhopho ya theto ka mo gare ga dingwalo tša Sepedi. Ka lehlakoreng le lengwe, kgopolo ya go hlatholla le yona e bohlokwa ka gobane ke tsela ye nngwe ya go thuša go hlaloša phapano magareng ga sengwalotheto sa bogologolo le sa sebjalebja go kgonthiša kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi. Godimo ga moo gape mo nyakišišong ye, mekgwa wa go bapetša/hlopha o bohlokwa ka ge o tlo dirišwa mabapi le kgokaganyo ya theto ya bogologolo le ya sebjalebja go tliša kgolo le tlhopho ya theto ka gare ga dingwalo tša Sepedi. Ka fao ge, ge go

hlalošwa, go hlathollwa le go hlopšha/bapetšwa go tla hlokomelwa gore matlalo a mararo a sengwalo a elwa šedi.

1.9 TEKOLADINGWALO ('LITERATURE REVIEW')

Tekoladingwalo ya go nyalelana le nyakišišo ye e šetše e boletšwe ge go hlalošwa kgolo le tlhopho ya Groenewald, Serudu le Mashabela ka godimo. Ka go realo karolong ye, go ka se bušeletšwe ditlhalošo tšeo ka gobane e tla no ba poeletšo fela. Se bohlokwa ke gore dinyakišišo tšeo tša bona ga di rarolle mathata a kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi. Bjale ge, nyakišišo e yo nepiša dikokwane tša maleba tša kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi tšeo di theilwego godimo ga sebopego sa sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Dikokwane tšeo di swanetše go tšweletšwa le go hlopšha go ya ka bohlokwa bja tšona.

1.10 BOHLOKWA BJA NYAKIŠIŠO YE

Groenewald o laeditše kgolo le tlhopho ya gagwe ka go šomiša mengwaga ya kgatišo ya phatlalatšo ya dingwalo eupša bothata bjo bo tšwelelago ke bja gore ga se a tiiša lebaka leo le mo gapeleditšego gore a tšweletše kgolo le tlhopho ye go ya ka mengwaga. Godimo ga moo go na le dikokwane tšeo a di tšweletšago pakeng ye nngwe le ye nngwe yeo a e kgethilego fela ga a di šomiše go tiiša le go nepiša kgolo le tlhopho yeo ya gagwe.

Serudu yena o sekaseka tlhopho le kgolo ya dingwalo tša Sepedi ka kakaretšo go ya ka mengwaga ya kgatišo le phatlalatšo go no swana le ka fao Groenewald a dirago ka gona. Dintlha tše Serudu a di tšweletšago mo tlhophong ya gagwe ga di fapane kudu le tšeo di hlagišwago ke Groenewald. Mo tlhophong ya gagwe (ya go ya ka mengwaga), Serudu le yena o bolela ka dikokwane tše di itšego tšeo a sa di šomišego go kgonthiša goba go nepiša tlhopho ya gagwe. Ka go realo bobedi bo a kwana malebana le tlhopho ya dingwalo tša Sepedi.

Mo tlhophong ya gagwe, Mashabela le yena ga a hlaloše bangwadi bao ba welago dipakeng tša go fapana go swana le ka fao Groenewald le Serudu ba dirilego ka gona. Seo a se tšweletšago ke gore theto ya Matsepe e wela pakeng ya sekasetšo mola paka ya sebjalebja e thongwa ke theto ya Bopape le Ratlabala. Go tlhopho ye ya gagwe ga go fao a bolelago ka seo se mo gapeleditšego go dira tlhopho ye bjalo. Go no swana le Groenewald le Serudu le yena o bolela dikokwane (ka ntle ga go di hlaloša ka botlalo) tše di itšego pakeng ye nngwe le ye nngwe.

Ka tsela yeo, nyakišišo ye e yo tsoma tharollo ya bothata bjo bo tšweleditšwego ke basekaseki ba ba ka godimo ka go nepiša kgolo le tlhopho ya theto go hlokometšwe dikokwane tše di ka šomišwago mohutangwalong wo. Dikokwane tše, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo di tlo thuša go tšweletša le go hlopha kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

1.11 THULAGANYO YA DIKGAOLO

Kgaolo ya pele e hlaloša tlhologo le tlabologo ya dingwalo tša Sepedi go tloga mathomong go fihla bjale, gammogo le tema ye e kgathilwego ke baromiwa ba Kereke ya Lutere ya Berlin ka go ruta Bapedi go ngwala le go bala. Go gateletšwe le bohlokwa bja ngwaga wa 1935 ka ge e bile ngwaga wo ka wona dingwalo (theto) tša sebjalebja tša Sepedi di hlolegilego ka wona. Godimo ga moo go hlalošitšwe le ditlhopho tša Groenewald, Serudu le Mashabela gammogo le mafokodi a tšona. Mafokodi ao ke ona a hlohleleditšego nyakišišo ye. Ke ka fao maikemišetšo a nyakišišo ye a lebanego le go nepišwa ga kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi, e sego kgolo le tlhopho ya dingwalo ka kakaretšo, go hlokometšwe dikokwane tša diteng, thulaganyo le mongwalelo. Go kgethilwe mekwanyakišišo ye meraro, e lego go hlaloša, go hlatholla le go bapetša/hlopha mehutatheto (ya bogologolo le ya sebjalebja) go fihlelela kgolo le tlhopho ya mmakgonthe ya theto ya Sepedi.

Kgaolo ya bobedi e yo tsinkela taetšonyakišišo ye e hlalošago matlalo a mararo a sebopego sa sengwalo, ge go nyakurelwa theto ya Sepedi. Go realo go bolelwa gore lengwalonyakišišo le ya go latela teori ya naratholotši. Tlhalošo yeo ya naratholotši e yo thewa godimo ga tlhathollo ya Groenewald (1993a:4) ka ge a gatelela gore sebopego sa sengwalo se na le matlalo a mararo ao e lego letlalo la diteng goba la histori, letlalo la thulaganyo le letlalo la mongwalelo goba setaele.

Kgaolo ya boraro e nyakišiša theto ge go lebeletšwe dikokwane tše di latelago, e lego theto ke eng?, seretotumišo sa bogologolo, seretotumišo sa sebjaalebjae, sereto ge e le sengwalo ('*text*'), mongwadi wa sereto le mmadi wa sereto.

Mo kgaolong ya bone gona go tlo ahlaahlwa thutametara go hlokometšwe tlhalošo ya kgopolo ya metara, metara wa Bodikela (Seisimane) le metara wa Sepedi, go lebeletšwe (a) molao wa kgaogano le (b) molao wa kwano/tshwano.

Mo go kgaolo ya bohano go tlo lekodišišwa dikokwane tše borateori ba di dirišitšego go hlopha dingwalo ka kakaretšo. Tekodišišo ye e tla thongwa ka go lebelela pele dikgopolo tša borateori ba direto tša Maisimane, Maamerika le tša Kgweranoditšhaba mabapi le tlhopho ya dingwalo tša gabobona, gagolo go nepišwa gape le tlhopho ya theto ka kakaretšo.

Kgaolo ya boselela, go tlo lekodišišwa metara wa direktotumišo tša bogologolo go hlokometšwe dikokwane tše di latelago:

- (a) Molao wa kwano
- (b) Molao wa kgaogano
- (c) Mehuta ya direto tša bogologolo
- (d) Direto tša bana

Mo go kgaolo ya bošupa go tlo sekasekwa direktotumišo tša bogologolo go hlokometšwe sebopego sa sengwalo, go šeditšwe fela matlalo a mabedi, e lego

diteng le thulaganyo. Mo go thulaganyo gona go tlo lebelelwa kudu (a) matseno le (b) go oketša le go ruma ka go nepiša (i) kgaogano, (ii) tshwantšhišo le (iii) katološo.

Kgaolo ya seswai yona e tlo tsitsinkela mongwalelo wa seretotumišo sa bogologolo go hlokometšwe difela tša kereke ka go nepiša (a) molao wa kwano, (b) molao wa kgaogano: (i) (dielemente tša) morumokwano, (ii) mehuta ya morumokwano mo go methalotheto, (iii) mehuta ya morumokwano mo go ditemanatheto, (c) mehuta ya direto/difela tša menyanya ya kereke gammogo le (d) difela tša kereke go nepišwa sebopego sa sengwalo: diteng, thulaganyo (go ya ka ditemanatheto) le mongwalelo.

Kgaolo ya senyane ke thumo ye e lebanego le kakaretšo ya dikgaolo ka moka tša nyakišišo ye.

KGAOLO YA 2

2. NARATHOLOTSHI THETONG YA SEPEDI

2.1 MATSENO

Nyakišišo ye e tla ithekga godimo ga taetšonyakišišo ye e hlalošago matlalo a mararo a sebopego sa sengwalo, ge go nyakurelwa theto ya Sepedi. Teori ye e bohlokwa kudu le go tshekatsheko ya theto e sego fela go mehutangwalo ya padi, kanegelokopana le terama ka gobane ka go theto go na le diteng; go na le thulaganyo ebile go na le mongwalelo. Ka go hlaloša matlalo a, go tla kgona go nepišwa kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

Ge go tsongwa dikokwane tše di tlogo laetša kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi, go swanetše go hlokomelwe sebopego sa yona bjalo ka sengwalo, ka ge le sona e le sengwalo bjalo ka mehutakanegelo ya go swana le padi, kanegelokopana, bjalobjalo. Le ge go le bjalo sereto se fapana le padi goba mehutakanegelo yeo ye mengwe, ka gobane se na le metara, mola padi yona e theilwe godimo ga prosa (kanegelo), eupša bobedi di a anega, gagolo ge go šeditšwe direto tša go swana le seretokanegelo, seretotlhalošo, epiki, bjalobjalo, tšeo di anegago ka tsela ya metara. Go kgonthiša taba yeo, *Concise Oxford Dictionary* (1987:790) e re sereto ke 'metrical composition'. Taba yeo e bohlokwa ka gobane ke yona e gatelelago gore mohutangwalo wo o na le sebopego se se rilego ge go bapetšwa le mehutakanegelo ye mengwe. Ka tsela yeo mo kgaolong ye go tlo hlalošwa sebopego sa sengwalo.

2.2 SEBOPEGO SA SENGWALO

Lengwalonyakišišo le ya go latela teori ya naratholotši mabapi le tshekatsheko ya sebopego sa theto ge e le sengwalo. Naratholotši e bolela ka ga sebopego sa sengwalo. Borateori ba babjalo ka boHarris (1992:256) ba šetše ba hlalošitše kgopolo ye gore e lebane le mokgwa wo go tsinkelwago sebopego sa sengwalo ka wona. Marggraff (1996:1) ge a tšwetša taba ye pele o re ka ngwagakgololesomesenyane, basekaseki ba thomile tsela ye mpsha ye bohlokwa ya go fetleka sengwalo. Bohlokwa bja yona bo godišwa ke gore ge ba nyakišiša sengwalo, ba be ba nepiša tshekatsheko ya bona le bophelo bja mongwadi. Ke ka mo Ryan le ba bangwe (1982:16) ba rego:

The formalists insisted that how a work is constructed - that is, what literary techniques and conventions it employed - was of far greater significance than what is said, and accordingly should be the central if not exclusive concern of literary studies.

Polelo ye e gatelela gore mongwadi ga a bohlokwa ge sengwalo se sekasekwa. Gape polelo e laetša bohlokwa bja sengwalo gore bo tšweletšwa ka dithekniki/dikokwane tša go fapana tša polelo tšeo di ka sekasekwago e sego mongwadi. Mojalefa (1995:82) o thekga ntlha ye ka go re go swanetše go tsinkelwa sengwalo e sego mongwadi ka lebaka la gore go sekasekwa seo se lego ka sengwalong fela, ka gobane ditaba tša mongwadi di ka se thuše mosekaseki ka selo. Ke ka fao a fogo re:

Go bona (*'Russian formalists'*) tšeo di ngwadilwego di a kwešišega; ka fao mongwadi ga a bohlokwa.

Ka gona, borateori ba *'Russian Formalism'* gammogo le balatedi ba bona ba Matšheše le Mapoleše ba namile ba hlokomedišiša taba ye ya sebopego sa

sengwalo. Ke ka fao Van Gorp (Swanepoel, 1990:10) a rego bafatišiši ba Marašia ba bea šedi ya bona go sengwalo gore ke modiro wa bokgabo, e sego bophelo le boitshwaro bja mongwadi. Go realo go ra gore ge go nyakišišwa sengwalo, go swanetše gore go hlokomelwe fela seo se lego ka gare ga sengwalo. Lebaka ke gore ditaba tšeo di ngwadilwego sengwalong di a kwešišega. Go swanetše go tlogelwe bophelo bja mongwadi ka gobane bjona ga bo na mohola go mosekaseki.

Ka fao go tlo lemogwa gore, go ya ka *Wikipedia, the free encyclopedia* (en.wikipedia.org/wiki/Russian_formalism) '*Russian Formalists*', ke bopulamadibogo mabapi le tshekatsheko ya sengwalo ka mokgwa wa go fapana le wa kgale. Phetogo ye ya tsitsinkelo ya sengwalo ke '*Russian Formalists*' e bonagetše gabotse mathomong a ngwagakgolo wa 20, go thoma ka ngwaga wa 1910 go fihla ka ngwaga wa 1930. '*Russian Formalists*' ba bopilwe ka dihlopha tše pedi. Sehlopha sa mathomo ke sa kua Moscow seo se bego se etilwe pele ke Roman Jakobson gomme se bitšwa '*The Moscow linguistic Circle*'. Sona se theilwe ka ngwaga wa 1914. Sehlopha sa bobedi ke sa kua St Petersburg seo se bego se etilwe pele ke Viktor Shklovsky, Boris Eichenbaun le Yury Tynyanov. Sona se bitšwa '*OPOJAZ*' ye e emelago '*Obshchestvo Izucheniia Poeticheskogo Yazyka*' ka Serašia. Phetolelo ya leina le ka Seisimane ke '*Society for the Study of Poetic Language*'. '*OPOJAZ*', e lego Mokgatlo wa Nyakišišo ya Polelotheto ka Serašia, e thomile ka ngwaga wa 1916.

Go gatelelwa gore, go ya ka '*Russian Formalists*', se se bohlokwa ge go sekasekwa sengwalo ke tsenelelo ya seo se lego ka gare ga sengwalo, e sego mongwadi. Tihalošo ye bjalo e tlo thuša ka morago, ge go lekolwa kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

Borateori ba '*Russian Formalism*' le balatedi ba bona ke bona ba thomilego go nepiša polelo ya sengwalo ge ba se sekaseka. Ba ile ba nepiša dikarolo tše

pedi tša sengwalo, e lego diteng le thulaganyo. Borateori ba ‘*Russian Formalists*’, go ya ka *Wikipedia, the free encyclopedia* (en.wikipedia.org/wiki/Russian_formalism), ba bitša diteng gore ke ‘*fabula*’ gomme thulaganyo yona ba re ke ‘*syuzhet*’. Diphapantšho tše ba di tšweletšago di laetša kamano gare ga diteng tša sengwalo le thulaganyo ya sona. Go ya ka Marggraff (1994:67) matlalo a mabedi a, ‘*fabula*’ le ‘*syuzhet*’ a sepelelana le mareo ao a filwego ke Forster (1927:116) mo a bolelago ka ‘*story*’ le ‘*plot*’.

Ge a oketša taba ye, Strachan (1988:3) o bolela gore ka setšo/ (Se-‘*Russian Formalism*’) sengwalo se na le mahlakore a mabedi ao a ka farologanywago mo go dingwalo tša kanegelo, e lego ao a a bitšago ‘*fabel*’ le ‘*sujet*’, mola Chatman (1960:17) yena a a bitša gore ke ‘*story*’ le ‘*discourse*’. Strachan (*ibid*) o re letlalo la go bitšwa ‘*fabel*’ le ka lekanywa le letlalo la mathomo la sebopego sa sengwalo, mola ka lehlakoreng le lengwe ‘*sujet*’ yona e ka swantšhwa, ka motheo, le letlalo la bobedi le la boraro (letlalo la boraro le tlo bolelwa ka botlalo ge go hlalošwa naratholotši ye e fetošitšwego mo nyakišišong ye e bitšwago taetšonyakišišo ya sebopego sa sengwalo.

Wellek le Warren (1973:141) bona ba hlaloša sebopego sa sengwalo mabapi le ‘*fabel*’ (diteng) le ‘*sujet*’ (thulaganyo) ka go re:

Structure is a concept including both content and form so far as they are organised for aesthetic purpose. The work of art is then considered as a whole system of signs, or structure of signs serving a specific aesthetic purpose.

Tlhalošo ya bona e gatelela gore ‘*structure*’ (sebopego) se bolela dilo tše pedi, e lego ‘*content*’ (diteng/histori) le ‘*form*’ (sebopego). Lebaka la bona le lebane le gore bobedi diteng le sebopego di rulagantšwe go nepiša morero/maikemišetšo o tee, e lego wa bokgabo; ke go re di ngwalelwa bokgabo.

Polelong ya gagwe ya ka godimo, Strachan (*ibid*), o bolela gore ‘*sujet*’, ka motheo, e ka swantšhwa le letlalo la bobedi le la boraro. O re:

Sujet vervat in beginsel beide die tweede en derde vlakke.

Polelo ye e hlola kgakanego ya go re ‘*sujet*’ yeo a bolelago ka yona e fetoga bjang matlalo/mahlakore a mabedi. Ge a leka go rarolla mathata ao, o no re:

Soos spesifiek Bal hierdie begrippe gebruik, hou die tweede vlak verband met die visie waaruit daar na die eerste vlak gekyk word, in die derde vlak hierdie visie onder woorde gebring (vertel).

Tlhalošo yeo ya gagwe ga e kgotsofatše ka ge e sa rarolle mathata a tlhathollo ya letlalo la boraro la sebopego sa sengwalo leo le ikemetšego ka bolona. Tlhalošo ya ‘*visie*’ (se e lego tebelelo ka Sepedi), yeo ya gagwe e letše godimo ga,

... in die derde vlak hierdie visie onder woorde gebring.’

Ke go re mo letlalong la boraro ‘*visie*’ (tebelelo) e ka hlathollwa ge e lebane le thulaganyo ya polelo; ke go re ka go diriša polelo go tšwetšwa pele moko wa ditaba/morero. Ge eba ‘*visie*’ yeo e hlalošwa ka tsela yeo, gona ga se letlalo (la boraro) la sengwalo ka gobane tlhalošo yeo e lebane le thekniki ya thulaganyo (ya ditaba ye e dirišwago go letlalo la bobedi la sebopego sa sengwalo, e lego ‘*sujet*’ (thulaganyo)). Ka go realo tebelelo (‘*visie*’) ga se letlalo (‘*vlak*’/‘*stratum/layer*’) la boraro la sebopego sa sengwalo, eupša ke thekniki ya thulaganyo ya sengwalo.

Tlhalošo ye bjalo ya letlalo la boraro la sebopego sa sengwalo e ka se amogelwe mo nyakišišong ye ka gobane ga e rarolle mathata a a lebanego le sebopego sa mmakgonthe sa sengwalo. Ke ka fao go tlogo tsomega tlhalošo ye nngwe ya go tlo thuša nyakišišong ya kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi ka ge theto le yona e na le thulaganyo ya sebopego sa sengwalo.

Borateori ba sebjalebjae bao ba tšweletšego ka morago ga '*Russian Formalists*' ke ba go swana le Genette (1980:40), Bal (1980:60) le Strachan (1988:3). Borateori ba, ba fapana le borateori ba '*Russian Formalists*' ka tshekatsheko ya sengwalo ka gore bona ba re sengwalo se na le matlalo a mararo. Letlalo la boraro ga le bolelwe thwi. Bal (1980:13) o bolela gore sengwalo se na le '*teks*', '*verhaal*' le '*geskiedenis*', mola Genette (1980:27) a bolela ka '*narrating*', '*narrative*' le '*story*'. Rimmon-Kenan (1983:3) yena o bitša matlalo ao go re ke, '*narration*', '*text*' le '*story*'. Strachan (1988:3) yena o bitša letlalo la boraro gore ke '*visie*' yeo Kgatla (2000:20) a e bitšago tebelelo (kgopolo ye go šetše go boletšwe ka yona ka godimo). Go bohlokwa go lemoga seo Mojalefa (1995:83) a sebolelago mabapi le '*visie*' ya Strachan. O re:

... mongwalelo ke kgopolo ye e hlalošago '*visie*' (pono) yeo Strachan a bolelago ka ga yona.

Borateori ba ba sebjalebjae, Strachan le bao ba bangwe, ba fapana le Kgoro ya Maleme a Seafrika ya Yunibesithi ya Pretoria. Kgoro e kwana le kgopolo ya gore sengwalo se na le matlalo a mararo, eupša e fapana le borateori ba, ka go re letlalo leo la boraro le lebane le thuto ya mongwalelo, ka gobane gabotse mongwalelo ke kgopolo ye e hlalošago '*visie*' (pono/tebelelo) yeo Strachan a bolelago ka yona (Mojalefa, 1995:83). Ka fao kgoro e bolela ka matlalo a mararo a sengwalo. Letlalo la boraro ke lona la mongwalelo.

Go lemogwa gape gore phapano gare ga Kgoro ya Maleme a Seafrika ya Yunibesithi ya Pretoria le borateori ba, boStrachan, go ya ka Kgatla (2000:21) e

bonala ka dintlha tše di latelago tše ba sa di elego hloko, e lego bohlokwa bja sererwa ge go hlalošwa letlalo la diteng le bohlokwa bja moko wa ditaba ge go ahlaahlwa thulaganyo, gammogo le bohlokwa bja khuduego ge go tsinkelwa mongwalelo. Dikgopolo tše di bolelwago ke Kgatla di tlo hlalošwa ka botlalo ka morago ge go hlathollwa matlalo ao a sebopego sa sengwalo ka le tee ka le tee.

Ka fao ge, lengwalonyakišišo le, le tla latela tsela ya naratholotši ya go bitšwa '*adapted narratological model*'; ke go re naratholotši ye e fetošitšwego yeo mo nyakišišong ye e tlogo bitšwa taetšonyakišišo bjalo ka ge e dirišwa ke Kgoro ya Maleme a Seafrika ya Yunibesithi ya Pretoria, ge go sekasekwa sebopego sa sengwalo. Kgoro, bjalo ka ge go boletšwe, e hlaloša sebopego sa sengwalo go ya ka matlalo a mararo (e sego a mabedi goba le leo la go bitšwa '*visie*'), e lego la diteng, la thulaganyo le la mongwalelo.

Nyakišišo ye e tla ithekga godimo ga taetšonyakišišo ye e hlalošago matlalo a mararo a sebopego sa sengwalo, ge go nyakurelwa theto ya Sepedi. Teori ye e bohlokwa kudu le go tshekatsheko ya theto e sego fela go mehutangwalo ya padi, kanegelokopana le terama ka gobane ka go theto go na le diteng; go na le thulaganyo ebile go na le mongwalelo. Ka go hlaloša matlalo a go tla kgona go nepišwa kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

Banyakišiši ba ba rotogilego ka morago ga '*Russian Formalists*', ba go swana le Genette (1980:27), Bal (1980:60) le Strachan (1988:2), bona ba bolela gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo, e lego '*story/geskiedenis*, '*narrative/verhaal*' le '*narration/teks*'. Groenewald (1993a:4) le Mojalefa (1995:81) ba kwana le kgopolo ya boStrachan mabapi le sebopego sa sengwalo, gomme bona ba re matlalo ao a mararo ke diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Le ge boStrachan le boGroenewald ba swana ka tlhopho ya matlalo a sengwalo gore ke a mararo, ba fapana ka tlhalošo ya letlalo la boraro ka gobane

boStrachan ga ba le hlagiše thwi. Phapano yeo e godišwa ke gore boStrachan ba re letlalo la boraro ke 'teks', ge ba hlaloša ba re le lebane le tebelelo 'visie' ya mongwadi. Ke go re, ge ba šomiša teori ya bona e sa wela ka lehlakoreng la letlalo la bobedi, e lego 'narrative/verhaal'. BoGroenewald ba re letlalo leo la tebelelo ya mongwadi le nyakišišwa ka go tšweletša mongwalelo wa mongwadi. Ke ka fao Mojalefa (1995:83) a rego letlalo leo la boraro, le nepiša thuto ya mongwalelo.

Go ya ka tlhalošo ya sebopego sa sengwalo ye e bontšhitšwego ka godimo, go ka rungwa ka go re taetšonyakišišo ye e utolotše gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo, e lego la (a) diteng, (b) thulaganyo le (c) mongwalelo.

Bjale go yo hlalošwa matlalo ao a sebopego ka botlalo. Tlhalošo ya gona e yo thewa godimo ga tlhathollo ya Groenewald (1993a:4) ka ge a gatelela gore sebopego sa sengwalo se na le matlalo a mararo ao e lego:

- letlalo la diteng goba la histori
- letlalo la thulaganyo le
- letlalo la mongwalelo goba setaele.

2.2.1 Letlalo la diteng

Strachan o no thoma ka go hlaloša letlalo la diteng ka gore le lebane le histori:

Hiervan is die geskiedenis die lag wat die leser uit die verhaal kan rekonstrueer deur onder meer die gebeurtenisse in chronologiese volgorde te plaas.

Strachan o gatelela gore mo go diteng ditiragalo di a latelana. Ka go realo tatelano yeo e bohlokwa mo peakanyong ye e tlogo latela ya ditiragalo tša diteng. Go kgonthiša se o tšwela pele go bolela gore ditiragalo tšeo di fapana le kanegelo ka gobane ditiragalo tša diteng ga se tša tšo rulaganywa go ya ka

morero wo o rilego wa mongwadi – ke go re mongwadi ga se a tšo thoma go rulaganya ditiragalo go ya ka maikemišetšo a gagwe ge a tlo ngwala sengwalo ka nepo ya go bonagatša morero wo o rilego. Ka go realo kgopolo ya ditiragalo mo go diteng e bohlokwa. Ka gona taba yeo e tlo šalwa morago tlhalošong ya letlalo le la diteng.

Ge tshepetšo ya kanegelo ya ditiragalo e tšweletšwa moanegi o ikgethela ditiragalo tša histori tše a tlogo anega ka tšona (Jooste, 1983:1-20) le (Culler, 1981:169-172). Ka gona go ka thwe histori/diteng e bohlokwa. Ke ka mokgwa woo go thwego ditiragalo ke motheo wa kanegelo; se se ka hlalošwago gore ditiragalo ke *'basic story stuff'* (Eco, 1983:27) le (Chatman, 1980:19).

Diteng ke letlalo lela la go hlalošwa ke *'Formalists'* go ba molokoloko wa go hlalošwa bjalo ka mudi wa ditiragalo tša go latelana ka lenaneo go tšweletša maikutlo a a rilego (Van Luxemburg, 1982:48). Ge a gatelela kwano ya molokoloko wa ditiragalo go ya ka se se bolelwago ke Van Luxemburg (1982:24) o re diteng/histori ke:

... een reeks handelingen verricht of ondergaan door personages in een bepaalde tijd en op een bepaalde plaats.

Ge a thekga Genette (1980) mabapi le peakanyo ya ditiragalo go ya ka tatelano ya diteng, Rimmon-Kenan (1983:30) o bolela gore:

'Story' designates the narrated events, abstracted from their disposition in the text and reconstructed in their chronological order, together with the participants in these events.

Go tlo gatelelwa gore diteng ke letlalo la tlhago/mathomo la sengwalokanegelwa *'verhalende teks'* goba sona sebopego sa sengwalo pele ga ge ditiragalo di ngwalwa le pele ga ge di (ditiragalo) ka tsebja/balwa ke

mmadi (Strachan, 1988:6). Ge a kgonthiša ditaba tše tša Strachan, Chatman (1975:295) o fo re, *'the story is the what that is depicted: discourse is the how'*.

Mo tshepetšong ya go bala, mmadi o tlo ba a swaragane le histori/diteng. Thutadingwalo e ba gona fela ge mmadi a ipopela histori/diteng ka boyena ka tsela ya go di bapetša le go di anega (Jooste, 1983:2). Yona taba ye e bohlokwahlokwa nyakišišong ye ka gobane go yo lekolwa/tsinkelwa le dingwalobomolomo (thetobomolomo) ge go yo nyakišišwa ka ga kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

Go ka akaretšwa ka go re ditiragalo ke ye nngwe ya dilemente/dikarolwana tša diteng ye bohlokwa. Ka fao le yona karolwana ye e nyaka tlhalošokakaretšo mo nyakišišong ye, ka ge ge go fetlekwa kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi go tlo šetšwa gape le tema ye e kgathwago ke ditiragalo tša sengwalo.

Grobler (1989:24) o hlaloša ditiragalo gore ke tšohle tšeo di diragalelago baanegwa le mabakeng ao ba ikhwetšago ba le go ona. Strachan (1988:7) o katološa tlhalošo ye ka go re ditiragalo di hlopšha ka tatelano ya tšona go tloga ka tiragalo ya mathomo go fihla ka ya mafelelo. Marggraff (1994:62) o no ruma kgopolo ye ka go re:

An event can be defined as a manifestation of something taking place, the length of which can differ, having a beginning and an end, and ranging from concrete physical actions to abstract thought, feeling or speculation.

Ye nngwe elemente ye bohlokwa ya diteng ke baanegwa/baretwa/baretiwa. Kgopolo ye le yona e tlo hlalošwa ka go no e bea mabalankwe fela ka gobane le yona e bohlokwa nyakišišong ye. Groenewald (1993a:14) le Mojalefa (1995:47) ba hlaloša gore baanegwa ke batho (ba sengwalo) goba dilo. Ge ba tšwela pele ba re baanegwa ba diteng ba lemogwa ka bobona. Ka go realo ge

go sekasekwa kgopolo ya boanegwa go swanetše go nepišwa kgopolo yeo ya diteng; ke go re ke boanegwa bja diteng.

Go ka thwe ge go akaretšwa gwa thwe baanegwa ba diragatša ditiragalo tša diteng/histori le pele ga ge mongwadi a ngwala ka tšona. Ke ka fao Groenewald (1993:8) a hlalošago go ya pele gore kgopolo ya diteng e lebane le ditaba ge di lemogwa ka botšona, pele ga ge mongwadi a ka rata go lemoša batho ka tšona ka go di ngwala. Ditaba tše mongwadi a di ngwalago ga se gore ke therešo, fela ka tšona batho ba kgona go ipona le go beakanya maphelo a bona. Grace (1965:44) o tšwetša kgopolo ye pele ka go re:

... one can, through a study of great literature, get a line on what is deeply and essentially human in sufficient time to apply this knowledge for the conduct and understanding of life.

Grace o gatelela bohlokwa bja sengwalo ka go laetša gore ke seipone seo ka sona babadi ba ka kgonago go beakanya le go kwešiša maphelo a bona.

Go bohlokwa go lemoga gore diteng tša sengwalo ke ditaba tšeo e lego kgale di le gona gomme mongwadi o hlama sengwalo go lemoša mmadi ka ga tšona. Heese le Lawton (1979:105) ba šitlela kgopolo ye ka go re:

Whatever the novelist's apparent tone, be it ironic, light-hearted, serious or witty, he has at heart something important to communicate and a vision of life he wishes to project.

Groenewald (1993a:4) o bontšha bohlokwa bja diteng mabapi le dingwalo tša go fapana ka go re:

Ditaba tša terama, padi, padinyana le kanegelokopana di lebane le batho, ditiragalo, nako le felo, ka gobane dingwalo tše di bolela ka ga tše di diragalelago goba tše di welago batho ka nako ye e itšego felo mo go gongwe. Taodišo le sereto di lebane le kgopolo ye e itšego - e ka ba ya filosofi, selo se se itšego, setšo, bj.bj.

Kgopolo ye e tlogo šetšwa kutšwana ke nyakišišo ye ke yeo e bolelwago ke Groenewald ka godimo ya go re mo go diteng 'taodišo le sereto di lebane le kgopolo ye e itšego - e ka ba ya filosofi, selo se se itšego, setšo, bj.bj.' eupša nyakišišong ye go tlo itebanywa ka kudu le kgopolo ya sereto ge e le setšo ka ge e lebane thwi le kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

Ge a tšwetša pele ditaba, Strachan (1988:5) o tiišetša bohlokwa bja go kgokagana ga diteng tša sengwalo ka go re mongwadi o šomiša diteng go hlaloša tiragalo goba taba ye e itšego. Marggraff (1994:61) o no tlaleletša ntlha ye ka go re:

The fact that the story level is the basic level of a narrative does not mean that it is reality - it is an abstraction of the reality (the author has dissociated from the reality).

Diteng tša sengwalo di bopša go ba kgopana e tee ya go bitšwa sererwa gomme sona sererwa seo se lebane le ditaba tša bophelo ka bophara. Ditaba tše ke tše di sego tša rulaganywa ke mongwadi. Ke tše di nogo ba gona mo bathong gomme tša lemogwa ka botšona. Di kgokagane, gomme tša bopa botee bja ditabataba. Mo tlhalošong ya gagwe, Marggraff o hlaba ntlha ye bohlokwa, e lego sererwa. Ka go realo kgopolo ye le yona e swanetšwe ke tlhalošo ya maleba gore go tle go lemogwe bohlokwa bja yona nyakišišong ye.

2.2.1.1 Sererwa

Ge a hlaloša kgopolo ya sererwa, Marggraff (1994:61) o re:

When a point is reached at which the reality cannot be abstracted any further, when a final abstraction is reached, then one refers to the topic of the story.

Marggraff o gatelela gore sererwa ke kgopolo ye bohlokwa ye mmadi a fihlilego magomong a mafelelofelelo ao a ka se sa kgonago go akaretša go iša pele ditaba tšeo a ratago go di akaretša. Se a se gatelelago ke gore sererwa se laola dielemente tša diteng.

Groenewald (1993a:8) o tšwetšwa pele kgopolo ye ka go re mongwadi o ngwala ka sererwa gomme o lebantšha bohlokwa bja sona le diteng ka go re:

Mongwadi o ikgethela mo diteng di thomago gona le mo di felelago gona. Sephetho seo se laolwa ke sererwa. Ka lebaka leo diteng ke kgopana; sererwa se amantšha se sengwe le se sengwe sa diteng.

Ditlhalošo tše tša ka godimo di laetša gore diteng tša sengwalo di kgokaganywa ke taba e tee, ye bohlokwa, yeo e lego sererwa. Ka go realo sererwa se bohlokwa ge go bolelwa ka letlalo la mathomo la sengwalo.

2.2.1.2 Bohlokwa bja sererwa

Mojalefa (1995:3) ge a ruma bohlokwa bja sererwa mo dingwalong o hlagiša dintlha tše di latelago:

- Sererwa se kgokagantšha ditiragalo.

- Se laola ditiragalo.
- Se laola tikologo, nako le lefelo.
- Mongwadi o phetha moo ditaba di thomago gona le moo di felelago gona.
- Sephetho seo se laolwa ke sererwa.
- Sererwa se lemoša mmadi ditiragalokgolo le moanegwagolo.

Go ka akaretšwa ka go re diteng ke letlalo la mathomo la sengwalo. Ke karolo ye bohlokwa ya sebopego sa sengwalo. Godimo ga moo go lemogwa gape gore diteng/histori ke tlhalošo ya ditiragalo/ditaba pele ga ge di ka ngwalwa ke mongwadi. Ka fao ditiragalo tša diteng ga se kgopolo ya mongwadi, ka gore mongwadi o hwetša di le gona pele a ka ngwala sengwalo sa gagwe. Ditaba tše tša diteng di kgokaganywa ke sererwa seo se ikgethetšego tšona. Ke go re sererwa se bohlokwa ka gobane se kgethela mongwadi ditiragalo tše a swanetšego go ngwala ka tšona.

2.2.2 Letlalo la thulaganyo

Ka thulaganyo go ka bolelwa ka peakanyo/motheo yeo dielemente tša diteng di rulaganywago go yona. Le ge e le gore letlalo le la sebopego sa sengwalo ga la thewa thwi godimo ga tlhago ya ditlabakelo tša histori/diteng eupša le rulagantšwe ka lefsa ka tšona ditlabakelo tše tša diteng. Ke go re mongwadi o diriša tsela ya go rulaganya ditiragalo tša diteng, go nepiša morero wa gagwe wo a ratago go o tšweletša go mmadi wa gagwe (Strachan, 1988:10).

Go ya ka Bal (1980:57) diteng di ka bonwa bjalo ka setšweletšwa sa tshwantšho, ge di bapetšwa le thulaganyo. Ke go re ditiragalo tša diteng mo go thulaganyo di beakanywa ka lefsa go fetola sebopego seo sa tšona sa peleng ka nepo ya go tšea sebopego se sengwe se se rilego, go ya ka fao mongwadi a ratago go rulaganya ditiragalo tše ka gona. Ge a tiiša ditaba tše Jooste (1983:41- 47) o bolela gore mo peakanyong ya ditiragalo tša '*fabel*' (diteng) go

tšweletšwa '*verhaal*' (thulaganyo) yeo e rotošwago ka tsela ya ditshepetšo tše pedi, e lego '*seleksie*' (kgetho) le '*organisasie*' (thulaganyo). Ka ge ditiragalo tše di beakanywa ka wona mokgwa woo mo go thulaganyo, ga go be bonolo go moanegi go anega ditiragalo ka moka tša histori/diteng, go ya ka fao a di hweditšego di le ka gona. Ke ka fao a ikgethelago fela tše a bonago di tlo mo thuša go bopa kanegelo ya gagwe. Gape moanegi a ka oketša ka ditiragalo tše dingwe tše a bonago di nyalelana le tše, go hlama kanegelo ya gagwe.

Mabapi le peakanyo ya ditiragalo tša diteng, go bolelwa ka phatlalatšo ya tshedimošo ye e itšego ye e amanago le dithekniki bjalo ka poeletšo le papišo, moo mmadi a hlohlwago ka go kgatha tema ka tsela ya, mohlala, go swantšha dilo ka tsela ya papetšo le poeletšo.

Ka thulaganyo go bolelwa gape ka tlhamego (ya sengwalo). Gape thulaganyo e hlaloša tatelano yeo ditiragalo di tšweletšwago ka gona. Ka fao ge, thulaganyo ke letlalo la ka gare (la gare ga diteng le mongwalelo) la sebopego sa sengwalo. Ke letlalo leo le ka tsebjago/hlathwago ka tebanyo goba tebelelo yeo dielemente tša diteng di ka bonwago ka yona. Go tlo lemogwa gore kanego ya kanegelo ga e tšweletšwe mo letlalong la bobedi la sebopego sa sengwalo, ka gobane e hlagišwa mo go letlalo la boraro la sebopego sa sengwalo, e lego '*tekslaag*' (letlalongwalwa) (Strachan, 1988:19-20).

Go tiiša ditaba tše, Groenewald (1993a:4) o re thulaganyo ya sengwalo ga se kanego ya taba fela. Mongwadi o beakanya ditaba tša go fapana go bopa tlhamego ye e itšego. O hlaloša gore letlalo la thulaganyo ke ditaba tše tša diteng ge mongwadi a thoma go di šomišetša tebyonyong ye e itšego ya gagwe gomme tebanyo yeo e bitšwa moko wa ditaba. Wona moko wo o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be kgopana.

Gore mongwadi a kgone go tšwetša pele moko wa ditaba o swanetše go lebantšha ditaba tše a di ngwalago le tebanyo ya gagwe, gomme ka go di lebantšha bjalo, o a di rulaganya. Mongwadi yo mongwe le yo mongwe o na le

tsela yeo a e dirišago go rulaganya ditaba tša gagwe. Borateori ba go swana le Altenbernd le Lewis (1966:16), Cohen (1973:68), Forster (1975:93), Heese le Lawton (1979:105) ke ba ntšu la lehlabula ge go etla go seo thulaganyo ye, e lego sona. Ka moka ba kwana le kgopolo ya gore thulaganyo ke kanego ya ditiragalo gomme mo go tšona tabakgolo ke gore ke eng seo se di hlolago. Ge a kgonthiša seo Forster (1975:93) o re:

Plot is a unified and purposeful sequence of events which meaningfully relates events and detail, emphasizing causality.

Go gatelelwa gore thulaganyo e lebane le peakanyo ya tatelano ya ditiragalo go tšweletša lebaka le pheletšo. Taba yeo e laetša gore mo tswakatswakanong ya baanegwa go ya ka go fapana ga bona, go fela go bontšhwa gore go na le phapano ('*conflict*'). Karolo ye ya tlhologo ('*causality*') le tswakatswakanyo ya ditiro tša baanegwa ke yona e tšweletšago thulaganyo ya sengwalo.

Groenewald (1993a:14) o tšweletša kgopolo ya go re thulaganyo ke peakanyo ya ditabataba le ditiragalo tšeo mongwadi a ikgethelago go di šomiša ge a ngwala. Peakanyo ye ya ditaba ke mokgwa wo mongwadi a šomišago ditaba tše tša diteng gore tebanyo ya gagwe yeo e lego moko wa ditaba, e tšwele pele.

2.2.2.1 Moko wa ditaba/Morero/Tebanyo

Mojalefa (1993:74) o hlatholla kgopolo ye gore ke kokwane goba motheo woo o laolago go rulaganywa ga ditaba gore e be sengwalwa. Groenewald (1991a:23) o mo thekga ka la go re:

Ge mongwadi a ngwala sengwalo o hlaloša kgopolo/tebelelo ya gagwe mabapi le taba goba tiragalo ye a e lemogago mo bophelong.

Ka lehlakoreng le lengwe Boulton (1960:64) o gatelela bohlokwa bja moko wa ditaba mo thulaganyong ya ditaba ka go re:

Obviously every play has a 'source' in that the plot must have come from somewhere; plots do not happen by accident. ... The modern dramatist generally tries to take a plot from his own head or from some not very well-known episode in history; or, as an alternative, he may show his originality by taking a very old well-known plot, such as a Greek myth or a well-known historical episode and so handling it as to throw a new light upon it.

Go ka no akaretšwa ka la go re ge mongwadi a ngwala sengwalo o rato tšweletša se sengwe; se sengwe seo ke thuto yeo a ratogo e ruta mmadi. Ka go realo moko wa ditaba o na le mohola wo mogolo sengwalong ka gobane go ya ka Groenewald (1993a:4) o 'tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be kgopana e tee', le go 'swaraganya/tlemaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane'.

Groenewald (*ibid*) o ruma ka go re go bohlokwa go tseba gore go na le phapano gareng ga moko wa ditaba le sererwa. Mošomo wa sererwa ke go tlemaganya ditaba tša diteng gore di be kgopana mola moko wa ditaba wona o laola go rulaganya ga ditaba tša diteng tše mongwadi a ikgethetšego tšona. Gape Groenewald o re o tlemaganya dithekniki gore di lebane gomme ka go dira bjalo thulaganyo e ba gona. Dithekniki tša thulaganyo ke tše ntši gomme di fapana go ya ka bangwadi. Dithekniki le lenaneo la thulaganyo ya ditaba di tla otlollwa ge go sekasekwa tlhopho le kgolo ya direto tša Sepedi.

2.2.3 Letlalo la mongwalelo

Ohman (1972:45) o hlaloša seo mongwalelo o lego sona ka go re:

Style is the hidden thoughts which accompany overt propositions; it is the highly general meanings which are implied by a writer's habitual methods of expressing propositions.

Mantšu a a hlaloša mongwalelo ge e le polelo yeo ka yona mongwadi a tšweletšago boteng bja dikgopolo tša gagwe.

Groenewald (1993a:5) o re mongwalelo o bonala ge go šomišwa mantšu le mafoko ao a lebanego le moko wa ditaba goba wona morero gore maikutlo a mongwadi a tšwele nyanyeng mabapi le taba yeo mongwadi a e kgethetšego go ba moko wa ditaba. Ge a tiiša taba ye o no re:

Mongwalelo o lemogwa ge polelo e šomišwa. Mmadi o lemoga mongwalelo ka medumo ya polelo (le ge e le segalo), mantšu le mafoko a polelo.

Rateori yo o gatelela gore polelo ke karolwana ya mongwalelo ye e tšweletšago mongwalelo ka dikarolwana tše di itšego tša yona. Dikarolwana tše di bohlokwa ka kudu ge go sekasekwa mongwalelo ka gore ye nngwe le ye nngwe ya tšona e na le mohola woo e o dirago ge mongwadi a ngwala. Ke ka tšona phišegelo ya mongwadi e tšwetšwago pele. Polelo ke yona e tšwetšago khuduego pele; ke ka fao Cohen (1973:49) a tlaleletšago kgopolo ya seo mongwalelo o lego sona ka go re:

Style pertains to an author's choice of words and their arrangement in patterns of syntax, imagery, and rhythm. The

arrangement of words constitutes the author's imaginative rendering of whatever thoughts, emotions, situations, or characters he chooses to create and communicate.

Cohen o kgonthiša gore karolo ye kgolo ya mongwalelo ke khuduego/maikutlo. Ke gore ke ka khuduego moo mongwadi a kgonago go tswalanya mmadi le tebanyo ya gagwe yeo e lego moko wa ditaba. Lucas (1974:49) o hlatlolana le kgopolo ye ka go re:

Style is a means by which a human being gains contact with others; it is personality clothed in words, character embodied in speech.

Lucas o tliša gore ka polelo mmadi o lemoga maikutlo a mongwadi. Ka fao go ka thwe maikutlo a mongwadi a bohlokwa. Mabapi le mohola wa mongwalelo Ohman (1972:47) o re:

Style adds the force of personality to the impersonal forces of logic and evidence, and is thus deeply involved in the business of persuasion.

Taba ye ya go gokagoketša mmadi ka mongwalelo gore a tšwele pele go bala, e ama le moya 'tone' wa sengwalo. Moya wa sengwalo le wona o na le maatlakgogedi.

Ohman (*ibid*:47) o tšwela pele go laetša gore mošomo wo mogolo wo mongwadi a lebanego le wona ga se wa go beakanya dikgopolo tša gagwe fela, eupša gape go bohlokwa gore a bontšhe maemo a gagwe mabapi le taba yeo a ngwalago ka yona. Maikutlo a gagwe a swanetše gore a bonagale. Ge a kgonthiša se Groenewald (1991b:68) a re:

In his definition of style Ohman argues that human speech also has an emotional function by which the speaker's worldview can be perceived. The study of style, therefore, focuses on the emotional side of speech.

Mantšu a a gatelela bohlokwa bja maikutlo go mongwalelo. Kgopolo ye ya kgokagano gare ga mongwalelo le maikutlo e tšweletšwa le ke Marggraff (1994:68), yo a bonago gore go na le dikhwalithi tšeo di bopago karolo ye e itšego ya maikutlo a mongwadi. Se se gatelelwago ke borateori ba ba ka godimo ke gore maikutlo ke karolo ye kgolo ye e bopago mongwalelo, ka fao e tsoma tlhalošo ye e rilego gore go tle go kgone go kwešišwa se mongwalelo e lego sona.

2.2.3.1 Khuduego

Kwešišo ya mongwalelo bjalo ka ge go laeditšwe peleng e bohlokwa ka ge ka yona go kgonwa go tsebja seo khuduego e lego sona. Mongwalelo o kgatha tema ye kgolo bongwading le bobading ka gore o gweranya mmoledi/mongwadi le motheeletši/mmadi ka tsela ya polelo yeo e bonagatšago maikutlo a mmadi; ke go re ka go dira bjalo mongwadi o leka go rotoša maemo a khuduego gore a tšwelele ka magetla nyanyeng. Ke ka fao go thwego sengwalo se bjalo ka seipone se batho ba iponago ka go sona (Groenewald:1993a:3). Mojalefa (1993:7) o tšwetša kgopolo ye pele ka go re, ge mongwadi a thabile, le mmadi o tlo thaba, ge mongwadi a nyamile, le mmadi o tlo nyama, gomme moya woo o tšweletšwa ka tsela ya polelo. Ge a tiiša taba yeo Marggraff (1996:27) o fo lebanya khuduego le mohola polelong ka gore e tswalanya mongwadi le mmadi; ke ka fao a rego *'one of the functions of language is to convey emotion'*.

Seo se lemogilwego ke gore polelo ya sengwalo le diteng tša sona ga di laetše ge mongwadi a bolela nnete goba maaka bjalo ka ge go ka bonwa mo dikuranteng goba mo go dikgatišobaka. Sengwalo ke sa bokgabo. Mmadi a ka

no kgahlwa goba a se kgahlwe ke diteng tša sengwalo; se ka mo kgotsofatša goba sa se mo kgotšofatše (Groenewald, 1993a:3).

Groenewald (*ibid*) o iša pele ka go re se se kgahlago mmadi mo sengwalong ke khuduego ('*emotion*'), ka gobane mo go sona, ga go na kgethologanyo ya therešo le maaka. Go mmadi se bohlokwa ke go dumela tše mongwadi a di ngwadilego, ka ntle le go kgonthiša ge e ba ditaba tše ke nnete goba maaka. Mongwadi, ka polelo, ke yena a dirago gore mmadi a kwele moanegwa yo a itšego bohloko.

Kokwane ye kgolo ya khuduego ke phapano gare ga go loka le go se loke. Sengwalo bjalo ka ge e le taodišo, se a laodiša gomme ka go dira bjalo se tšweletša khuduego yeo e nyaretšago go loka goba go se loke. Ka polelo ya mongwadi, mmadi o kwešiša sengwalo, o kwešiša tebanyo ya mongwadi yeo e lego moko wa ditaba. Polelo ya mongwadi e na le mediro ye mebedi, wa go bonagatša thulaganyo le wa go laetša phišegelo ya mongwadi ge a rata gore mmadi a itswalanye le tebanyo ya gagwe (Groenewald, 1993b:3).

Mojalefa (1995:128) ge a tšwetša pele mošomo wa polelo ya mongwadi mabapi le mongwalelo le diphapantšho tša wona ka go nepiša bohlokwa bja khuduego o re:

... ka go realo ge re yo nyakišiša mongwalelo re yo ahlaahla diphapantšho tša mongwalelo gammogo le dithekniki. Diphapantšho šeo di yo lebantšhwa le moko wa ditaba gore go tle go bonagale khuduego ya mongwadi.

Polelo ye ya Mojalefa e bohlokwa nyakišišong ye ka gobane diphapantšho tša mongwalelo le dithekniki (kgopolo ye e tlo hlalošwa ka morago) tša mongwalelo tša go ntšha khuduego ya mongwadi di tla ahlaahlwa dikgaolong tše di latelago.

Ka tsela yeo go ka thwe ditlhalošo tša ka godimo tša borateori ba, malebana le lehlakore le la sebopego sa sengwalo, di laetša bohlokwa bja tlhalošo ya mongwalelo nyakišišong ye ka gobane tshekatsheko e tlo lebanywa gape le tema ye e kgathwago ke khuduego mo kgolong le tlhophong ya dingwalo tša Sepedi.

2.3 THUMO

Kgaolo ye e ahlaahlile teori ya naratholotši yeo e lego mabapi le sebopego sa sengwalo. Dikgopolo tša borateori ba naratholotši di tšweleditšwe gore e be tšona tšeo di tla dirišwago ge go sekasekwa kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi. Ka teori ye, yeo e tšweletšago matlalo a mararo a sengwalwa go tla kgona go bonwa gore na go bile le kgolo mo go theto ya Sepedi goba aowa.

Go tšwela pele go boletšwe gore diteng ke letlalo la ka ntle la sebopego sa sengwalo. Godimo ga moo go lemogilwe gore diteng ke tlhalošo ya ditiragalo/ditaba pele ga ge di ka ngwalwa ke mongwadi. Ka fao ditiragalo tša diteng ga se kgopolo ya mongwadi. Ditaba tše tša diteng di kgokaganywa ke sererwa seo se ikgethetšego tšona. Ka fao sererwa se bohlokwa ka gobane se kgethela mongwadi ditiragalo tše a swanetšego go ngwala ka tšona.

Ka thulaganyo go hlalošitšwe gore ke ge mongwadi a ngwala sengwalo gomme a rato tšweletša thuto yeo a ratogo e ruta mmadi. Ka go realo moko wa ditaba o na le mohola wo mogolo sengwalong ka gobane o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore e be kgopana e tee, gammogo le gona go swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

Mongwalelo o hlalošwa ka dikarolo tše pedi tše kgolo, e lego polelo le khuduego. Ka fao polelo le khuduego di laetša bohlokwa bja mongwalelo ka gore ke ka wona mongwadi a swanetšego go ala le go tšweletša dikgopolo ka bothakga le mabokgoni a magolo.

KGAOLO YA 3

3.1 THETO YA SEPEDI

3.2 MATSENO

Groenewald (1993a:12) o bolela gore ge go nyakišišwa dingwalo tša Sepedi ka kudukudu go hlokometšwe sengwalo ge e le theto, go lemogwa phapano mo gare ga go bolela le go ngwala. Taba ye ya sengwalobomolomo (sengwalo sa bomolomo) le sengwalongwalwa (sengwalo sa go ngwalwa) e bohlokwahlokwa (mo nyakišišong ye) ka gobane bangwadi ba mathomothomo ba be ba sa kgone goba gona go se tsebe go ngwala. Taba ye e tšwelela gabotse ge thetobogologolo (theto ya bogologolo) e bapetšwa le thetosebjalebjae (theto ya sebjalebjae). Phapano ye bjalo e tlo hlalošwa ka botlalo mo kgaolong ye ka gobane ke yona maikemišetšomagolo a a hlohleleditšego nyakišišo ye.

Ge go bolelwa ka kokwanekgolo (motheo) ya theto ya bogologolo, go a gapeletšega gore gape go bolelwe le ka kokwanekgolo ya theto ya sebjalebjae ka gobane bobedi bjo ke ntepa le lekgeswa - bo logagantšwe ka mudi wa go kgwahla go bopa kgopana e tee. Go gatelelwa gore motheo wa thetobogologolo ke go bolela (dingwalo tša bomolomo tša go tšwelela le setšo le histori ya setšhaba), mola ka lehlakoreng le lengwe kokwanekgolo (motheo) ya thetosebjalebjae (ya Sepedi) e le go ngwala; gagologolo ge e nepišwa le mešomo ya baruti ba Kereke ya Berlin. Ge go swanetše go kwešišwa phapano gare ga thetobogologolo le thetosebjalebjae, go swanetše gape go lekolwe phapano gare ga go kwa/tsebe (thetobogologolo e theilwe godimo ga go kwa) le go bala/mahlo (thetosebjalebjae e theilwe godimo ga go bala) ka gobane monamolomo o bolela le monatsebe; ke go re mongwadi o ngwalela mmadi. Ke yona taba ye e hlalago gore metara wa theto ya bogologolo le metara wa theto ya sebjalebjae, bobedi, di bonagale di

fapana, ka gobane dimetara tšeo ga di swane/kwane – ke dikgopolo tše pedi tša go ikemela ka botšona. (Kgopolo ya metara e tla hlalošwa ka morago.)

Groenewald (*ibid*) o gatelela gore ka ntle ga phapano ye e nepišago metara, go sa na le dikokwane tše dingwe tša go tšweletša phapano gare ga thetobogologolo le thetosebjalebjae, e lego mediro ya baruti le khuetšo ya bophelo bjo bofsa. Ka lebaka leo mehuta ya theto, mošito, mongwalelo, moko wa ditaba tša thetobogologolo le tša thetosebjalebjae go thwego di a fapana. Phapano yeo e tlo bolelwa ge go hlalošwa dikgopolo tše pedi tša ka tlase.

Ke ka tsela yeo ge, mo kgaolong ye, gore go tle go fihlelelwa kwešišo ya mmakgonthe, theto e tlogo hlalošwa go lebeletšwe dikokwane tše di latelago, e lego:

- (a) Theto ke eng?
- (b) Seretotumišo sa bogologolo
- (c) Seretotumišo sa sebjalebjae
- (d) Sereto ge e le sengwalo ('*text*')
- (e) Mongwadi wa sereto
- (f) Mmadi wa sereto

3.2.1 Theto ke eng?

Ka ge kgopolo ye ya theto e šetše e hlalošitšwe ka botlalo le ka bophara ke basekaseki ba bogologolo, e ka se hlathollwe mo nyakišišong ye ka go tlala seatla, eupša e tla no bewa mabalankwe ka nepo ya go fihlelela kwešišo ya kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

Theto ke mohuta wa bokgabo gomme gantši ga go bonolo go hwetša tlhalošo yeo e tšweletšago ka botlalo seo modiro wa bokgabo e lego sona. Gantši go bonolo go ka bolela ka ga seo theto e se dirago mo bathong go feta go leka go hlaloša gore theto ke eng. Mošomo wa ditlhalošo ke go leka go hlahla mmadi. Theto ke polelo

ya pelo gomme e tswalane le maikutlo. Ke ka yona moreti a kgonago go tšweletša maikutlo ao a tebilego.

Go ya ka *Webster's New World Dictionary* (1976:740) sereto ke:

An arrangement of words written or spoken having rhythm and, often, rhyme, usually in language that shows more imagination and deep feeling than ordinary speech: some poems are in meter, some in free verse.

Kgopolo ye ya ka godimo e kwana gabotse le yeo e hlagišwago ke Cohen mabapi le seo theto e lego sona. Yena o re:

Poetry of all the genres stimulates the greatest sensitivity to words, images and syntactical problems ... (Cohen, 1973:38).

Ditlhalošo tša borateori ba, di gatelela bohlokwa bja peakanyo ya mantšu ao a nago le mošito ebile a ama maikutlo go feta a polelo ya ka mehla. Kgopolo ye e tlišwa le ka go *The Concise Oxford Dictionary* (1987:790); yona e re theto ke:

... the elevated expression of elevated thought or feeling in metrical form.

Kgopolo ya Cope (1968:38) e tšwetša pele kgopolo ya theto ka go hlagiša dintlha tšeo di dirago gore theto e fapane le prosa/kanegelo. Phapano ye e lebišitšwe kudu godimo ga tirišo ya mantšu ao a tšweletšago maikutlo a go fapana. O re:

Poetry has a greater richness and a greater concentration; it is more evocative, more emotive, and more memorable. These qualities are achieved by the use of imagery

reinforced by repetition in various guises: metre, rhyme, alliteration, assonance, parallelism ...

Serudu (1990:8) o bolela go ya pele gore go na le mehuta ya direkto bjalo ka seretotumišo/seretogale, seretokanegelo, seretosello, sonete, bjalobjalo. Go tšwela pele Groenewald (1993b:55) o aroganya seretotumišo ka mehuta ye mebedi, e lego seretotumišo sa bogologolo le sa sebjalebjae. Nyakišišo e kgetha go hlaloša mehutatheto ye mebedi ye (go ya ka fa go šetšego go boletšwe ka godimo) ka gobane tlhalošo yeo e tlo thuša ka kudu mo thulaganyong ya tlhathollo ya kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

3.2.2 Seretotumišo sa bogologolo

Pele go hlalošwa seo seretotumišo sa bogologolo e lego sona, go tla tsomega gore kgopolo ya setšo le yona e bolelwe ka gobane e nyalelane le dingwalo tša mohuta wo. Bryant le Peck (2007:130) ba fo hlaloša setšo ka go re:

The word culture is derived from the Latin word, cultura (from the root cohere: to cultivate, to dwell, to take care, to tend and preserve), which shows its affinity to “agriculture” and also religious worship.

Basekaseki ba ba laetša gore bophelo bo hlolegile le setšo le tumelo. Go tloga mathomong a bophelo, setšo le tumelo di be di sa fapane. Pele ga bophelo bja dinako tša sebjalebjae, setšo le tumelo e be e le selo se tee. Bophelo bo be bo theilwe godimo ga tumelo. Ke go re, tšohle tšeo di bego di dirwa di be di ithekgile ka tumelo.

Ka go le lengwe Lewis (2008:18) o iša pele ka go re setšo ke tšohle tšeo di hlolegilego le sehlopha sa leago se se rilego ge se hlolega; palomoka ya ditlhalošo le tshepetšo ya go phethagatša ditlhalošo tšeo; kgoboketšo ya dikakanyo le

ditlhalošo tša go swana le boleng, ditumelo, ditlwaelo, mekgwa, maitshwaro, polelo, tirišo, maitokišetšo, le moya wo mobe goba wo mobotse (*'attitude'*) tša sehlopha sona seo sa leago. Ditlhalošo di theilwe godimo ga medumo ya polelo, e lego ditumanoši, dikatunoši, ditumammogo, pitšo ya mantšu le segalo sa ona. Polelo le lenaneo le dikgokaganyo (*'communication'*) ke maatla a ka gare ao a tlemaganyago sehlopha sa leago le setšo sa sona.

Taylor (1957:129) le Abrams (1999:129) ba tšwetša tlhalošo ya setšo pele ka go bolela gore setšo ke selo se tee seo se ipheditšego sa go raragana. Se bopilwe ka selo se sengwe le se sengwe seo motho a se naganago, a se bonago, a se kwago, a se dirago, a se kgomago gape a na le sona bjalo ka moleloko wa setšhaba. Didirišwa go akaretšwa le dijo, diaparo, madulo, bjalobjalo le tšona di dira gore setšo e be selo seo se raraganego.

Ember le Ember (1979:130) ba oketša tlhalošo ye ka go re setšo ke setšweletšwa sa ditiro tša batho. Ke ka lebaka leo Bennett (1948:202) a bolelago gore setšo ke boitshwaro bja maloko a setšhaba ao a nago le patrone ya ona ya go phela, ya go fapana le tša maloko a ditšhaba tše dingwe. Dipatrone tše di bitšwa gore ke mokgwa wa bophelo, eupša ge dipatrone tše di tsitsinkelwa ka leihlo la sethekniki di bitšwa gore ke setšo. Setšo ke karolwana yeo e laetšago phedišano mo bophelong, gomme se a rutwa mola ka thokong ye nngwe se rutwa ka boitemogelo le go lebelela maitshwaro a mabotse a batho ba bangwe.

Go bohlokwa go lemoga go re setšo sa setšhaba ga se sa ema felo gotee ge mehla le mabaka di fetoga, eupša se dula se fetoga nako le nako. Ke go re bophelo bja lehono bo fapana le bja maloba le maabane. Mo setšhabeng, setšo ke kgopolo yeo e hlathago mokgwa wa go phela wa setšhaba se se rilego. Setšo sa setšhaba se akaretša bokgabo, saense, politiki, diintasteri, dipapadi, bjalobjalo.

Go rungwa ka go re teori ya setšo e swanetše go kwešišwa gabotse ka lebaka la gore ke motheo wa phatišišo ye. Mofatišišo o nyaka go utolla kgolo le tlhopho ya

theto dingwalong tša Sepedi. Kgolo le tlhopho yeo e ka lemogwa gabotse le ka go hlaloša setšo le histori ya thetotumišo ya bogologolo ka gobane bongwadibomolomo bo theilwe godimo ga diretotumišo tša setšo.

3.2.2.1 Thetotumišo ya setšo

Ge go hlalošwa theto ya setšo o ka re go bolelwa ka ga theto ye e tšweleditšwego pele ga ge Sepedi se ngwalwa. Le ge taba yeo e ka ba therešo, ga e nape e rereša ka botlalo ka gobane direto tše ntši tša setšo di šetše di kgobokeditšwe (ngwadilwe) ebile di gatišitšwe tša be tša phatlalatšwa ke bagatiši (Groenewald, 1993b:13).

Taba ye ya Groenewald ya ka godimo e bohlokwa ka gobane e bolela gore ba bangwe ba bangwadi ba direto tša sebjalebjae ba šetše ba thomile go ngwala direto tša go swana le tšona tšeo ka sebopego. Ka go realo mohutangwalo wo o napile o thoma go ba le bangwadi, ka gobane go tlogela setšong diretotumišo ke tša setšhaba, e sego tša motho yo a rilego (ga di na bangwadi – bangwadi ba tšona ke setšhaba). Ke ka fao Groenewald (*ibid*) a oketšago ka go re direto tše dingwe tša bogologolo, le ge di swana le tšeo tša sebjalebjae, tše dingwe tša tšona di fapana ka sererwa fela, ka gobane di lebane le ditiragalo/ditaba tša sebjalebjae, e sego tša bogologolo.

Thulaganyo ya ditaba tšeo di bolelwago ke Groenewald, le ge direrwa di fapana, go ka thwe ke tša bogologolo ka gobane di a swana ka thulaganyo (sebopego). Tsela yeo ya go hlama direto tša mohuta wo gammogo le peakanyo ya mokgwa wa bogologolo, di sa tšwetšwa pele le lehono. Ke go re bareti ba sebjalebjae ba mohuta wo wa direto ba hlama direto tša bona ka tsela yela ya bogologolo.

Mohuta wo wa sengwalo sa bomolomo o bohlokwahlokwa dingwalong tša Afrika. Se se tsebegago ka thetotumišo ke gore e lebane le go tumiša le go godiša, ga ešita le gona go leboga le go anega mediro ya motho goba yena motho ka nama,

ga ešita le phoofolo goba selo sa go se phele gore maikutlo a gagwe a tle a bonale gabotse (Serudu, 1993:6).

Gantši direto tša bogologolo ga di na ditemana. Ditemana di lemogwa ka dikgopolo tšeo di bopago sereto. Ke go re kgopolo ye nngwe le ye nngwe e ipopa se go ka thwego ke temanatheto. Se sengwe se bohlokwa sa go ka lemogwa ke kelelothalo (moo sešura se hlokegago gona go bitšwa kelelothalo). Go tlo lemogwa gore go na le kelelothalo ye e lebanego le dikarolo tša mothalotheto (dikarolometara), ebile gape go na le kelelothalo ye e lebanego le methalotheto le mo diretong tša bogologolo. Se sengwe gape se bohlokwa ka thetotumišo ke poeletšo; ke go re poeletšo ke pharologantšhokgolo ya thetotumišo: go boeletšwa mantšu, dikarolo tša mantšu, dikafoko, mafoko, bjalobjalo. Godimo ga moo diretotumišo di šomiša maina go feta madiri. Mainagokwa gammogo le mainatheto a dirišwa bjalo ka ponagalo ye e tšwelelago ka magetla mo go diretotumišo (Mabusela, 1998:7).

Ge Mabusela (*ibid*) a akaretša o no bolela gore dipharologantšho tšeo tša theto ya bogologolo di laola mošito le mongwalelo; gomme tšona di lebane le molaetša (moko wa sereto). Ge e le mainagokwa ona a fokotša dihloa tša mošito (botelele ka gare ga lentšu), ka gobane maina ao a fetogile leina le tee (sehloa sa mošito se tee).

Go ka akaretšwa ka go re thetotumišo ya bogologolo e rulagantšwe ka leba le mošito/morethetho tše di tšwetšago lebelo/tempo pele. Tšeo go ka thwe ke dithekniki tša go dirišwa ke moreti go nepiša motho goba selo seo se tumišwago (Groenewald, *ibid*:19). Ka yona tsela yeo setumišwa/seretwa se tšwela pele go bonagatšwa gabotse. Ke ka fao go bolelwago gore moreti/mongwadi o gatelela go tuma, e sego go tumiša, ka lebaka la gore o bega/tsebiša setumišwa/seretwa bjalo ka ge eke o se bona ge se seno fihla se ema mo pele ga babogedi / batheeletši. Gantši go dirišwa madiri go tiiša taba yeo ya go tuma.

3.2.3 Seretotumišo sa sebjalebjae

Mo le gona pele go ka bolelwa ka seo seretotumišo sa sebjalebjae e lego sona, go tla nyakega gore kgopolo ya sebjalebjae e hlalošwe ka gobane kgopolo ye bohlokwa mohutangwalong wo ke sebjalebjae. Payne (1996:346) o re sebjalebjae se lemogilwe la mathomo ka ngwagakgolo wa lesomeseswai ka Yuropa ebile ka kakaretšo sebjalebjae ke ‘...*the quality, experience, or period of modern*’.

Kgopolo ya sebjalebjae e goga šedi ya setšo mabakeng ao go phelwago go ona ka lebaka la gore sebjalebjae se tlogetše mekgwa ya kgale ya bophelo go bulela mekgwa ye mefsa dibaka tše mpsha le bokamoso bjo go sa tsebje go bo swaretše batho eng go kgatha tema. Hawthorn (1985:170) o hlaloša sebjalebjae ka tlhalošo ya kakaretšo gore ke kgopolo yeo e tswalanywago le dikgopolo tša diphetogo tše mpsha tše di thulanago le dikgopolo tša bogologolo, e lego se se hlalošwago go ba dinako tša kgalekgale; ke go re *seklasiki* se se bolelago ka ga dingwalo tša kgale go fetiša tša Bageriki le Baroma – tšona dinakong tša setalatala. Ka fao ge, ge kgopolo ya sebjalebjae e hlalošwa go šeditšwe sebopego, e lebane le phafogelo ya dinako tša histori. Ke go re go kgona go lemogwa gore ka nako ye e rilego go bile le tiragalo ye e itšego. Tiragalo yeo ya fetola bophelo bja setšhaba seo gomme sa thoma mokgwa wo mofsa wa bophelo. Ka go realo sebjalebjae se lebane le go lebelela phetogo ya histori nakong ye e rilego ya bophelo. Se se ra gore go ile gwa direga tiragalo ye e itšego ka nako ye e rilego bogologolong.

Mofora wa go bitšwa Baudelair (1845:10) o bolela gore kgopolo ya sebjalebjae (*‘modernité’*) ga se fešene fela eupša ke fešene ye mpsha yeo e swerego setšo ka gare ga histori, *‘efimerale’* - selo sa go timelela ka pela, setlasefeta le seitshepadingwe tša phetogo ya setšo yeo e sa felego, yeo e tšwago phetogo ya setšo nakong ye e rilego ya bophelo. Sebjalebjae ke boitemogelo bjo bo rilego bja bophelo bjo bofsa le go itlhamela dilo tše mpsha tša bophelo bjo bjo bofsa; gape

ke ge ditšhaba di se sa phela ka mekgwa le ditlwaelo tša setala. Go oketša tlhalešo ye, Attwell (2005:3-4) o re sebjalebjae ke thuto ya histori, theknolotši, nyarelo ya taolo le pušo ya temokrasi, diintasteri le peakanyo ye maatla ya dikgopolo. Dikgopolo tše di tšwa go botsogelano bja bahumi le bahloki ba Yuropa. Sebjalebjae se tlile ka mareo a mabjalo ka boikemo, bomotho, ditokelo le leago. Sebjalebjae se kgauswi ka kudu le thuto ya leago yeo e šeditšego dibopego tša setšo.

Go ka rungwa ka go re sebjalebjae ke phetogo nakong ye e rilego go akaretšwa le boitemogelo bjo bofsa gape le mehla ye mefsa. Bophelo bo fapana le bjo bo bilego gona pele ga bjo bo phelwago. Ditaba tša leago di angwa ke phetogo yeo ya sebjalebjae. Batho ba thoma go kgeregela metseteropong ka lebaka la diintasteri le go šomiša tšhelete go dilo ka boati tšeo di ba phedišago. Mekgwa ya setšo ya go swana le ekonomi ya setšo e timelela le meši ya dikwekwele. Bophelo bo thoma go tšeelwa legato ke mekgwa ya sebjalebjae go akaretšwa le go bongwadi (go reta direto).

3.2.3.1 Theto ya sebjalebjae

Mampuru (1991:53) o bolela gore thetotumišo ya sebjalebjae ga se ya molomo ye e latelwago ke direti tše di ithutilego yona ka hlogo. Ke ya go ngwalwa; ke maitekelo a moreti. O bontšha gore mo go yona nepokgolo ya moreti ke go tumiša batho, diphoofolo goba dilo. O tšwetša pele ka go re bontši bja direto tše, bo arogantšwe ka ditemanatheto. Mo go temanatheto ye nngwe le ye nngwe go tšweletšwa karolo ye e itšego ya tumišo.

Groenewald (1993b:27) yena o hlaloša theto ya sebjalebjae go ya pele ka go re ke theto yeo e theilwego godimo ga theto ya segologolo le ge bareti ba leka go ngwala ka mokgwa wa Bodikela ge ba tšweletša maikutlo. O re theto ya sebjalebjae ga e gatelele morero wa bogale ka kudu, eupša e theilwe godimo ga merero ya go fapana ya sebjalebjae. O bontšha gore gona mo maitekelong a bareti bao, go

ngwaleng theto ya sebjalebjae, go na le bao ba atlegilego le bao ba welego ka mpa. Kgopolo ye e gatelelwa ke Mashabela (1979:34) ge a re:

The latter had its origin in the conscious efforts of writers to produce poetry along lines of European poetry, which some did with measure of success, while others achieved very little or no success.

O tiišetša gore bongwadi bja theto ya Sepedi, le ge bo ithekgile motheong wa theto ya segologolo, bareti ba ekiša mekgwa ye e rilego ya Bodikela. Bothata e be e le gore ba be ba sa thoma go ngwala ka mokgwa wo o sa tlwaelegago; ke ka fao bangwe ba paletšwego. Ke ka mokgwa woo Groenewald (1989:28) a nogo re:

Die skat van Noord-Sotho poësie kan op die oomblik in twee hoofkategorieë verdeel word: eerstens, is daar verse in die tradisionele metriese idiom geskryf – verse waaronder ook die gesproke gedigte gereken kan word wat versamel en geboekstaaf is; tweedens, is daar die eksperimentele verse waarby terselfdertyd in groot aantal minder geslaagde werke ingesluit word.

O tšweletša bothata bjo bareti ba Sepedi ba lebanego nabjo ge ba thoma go ngwala direto ka ge e be e le mokgwa wo mofsa wa bongwadi wo o sa tlwaelegago. O re go bile mafapha a mabedi mo maitekelong a bona: mo lefapheng la mathomo go bile thekgo ka kudu tšweletšong ya direto tše di theilwego segologolong, mola ka lehlakoreng le lengwe go be go na le bareti bao ba itekago tšweletšong ya direto tša nnete tša sebjalebjae. O bontšha gore mo lefapheng la bobedi ke mo go bonagetšego bofokodi bja bao ba paletšwego le bokgoni bja bao ba atlegilego.

Ge a tiiša taba ye Groenewald (1983:10) o fo fa mohlala wa kgoboketšo ya *Leduleputswa* (1953). O re Mamogobo o bontšhitše katlego ya go tswalanya theto ya setšo le ya sebjalebjae. O tšwela pele go kgonthiša taba ye ka go re:

... the firstly innovative poetry was written by Mamogobo and was published in 1953. Mamogobo kept to the traditional metrical idiom, but thematically his poetry is intensely emotional, personal; poetry in which he takes man's plight to heart, acting as a mediator between man and God. This was only a beginning, and all was set for the most important names in Northern Sotho poetry to make their debut, and which would take us well to the Matsepe era.

O gatelela bohlokwa bja kgoboketšo ya *Leduleputswa* bjalo ka mohlala wo o bonwago o le magareng ga theto ya setšo le ya sebjalebjae. O re le ge theto ye e tswalane le ya segologolo, fela diteng tša yona ke tša sebjalebjae. O re ke theto ye e tletšego maikutlo gomme e amana le bophelo. Go tlo hlokomelwa gape gore o gatelela gore theto ya Mamogobo ke mathomomayo a theto ya go ngwalwa ya Sepedi.

Mashabela (1979:39) o thekga tihalošo ya Groenewald ya ka godimo ka go re Phorohlo Mamogobo ke mongwadi wa mathomo yo a atlegilego maitekelong a go tšweletša theto ya sebjalebjae. O re o atlegile go logaganya merero ya theto ya setšo go bopa theto ye e ka bitšwago ya sekasetšo ka diteng, e sego ka sebopego. Go ya pele o bolela gore theto ya go tloga ka 1960 go fihla ka 1970 e laetša dipharologantšho tša theto ya sebjalebjae ge go hlokometšwe merero ya diteng tša sereto. Gape o tšweletša mohlala wa bareti ba nako yeo, ba babjalo ka Matome Fela (*Sebilwane*, 1961), S.A. Mamadi (*Mekgolokwane*, 1962), S.R. Machaka (*Mehlodi ya Polelo* 1965), bjalobjalo go ba dikokwane tša theto ya sebjalebjae.

Go ka rungwa ka go re, go ya ka dikgopolo tša borateori ba ka godimo, go molaleng gore sereto ke sengwalo. Ke sengwalo ka ge se gatišitšwe ka pukung. Batho bale ba kgalekgale ba be ba sa tsebe go ngwala le go bala. Dinonwane tšeo ba bego ba di thea, dithai, dikoša le direto go no fa mohlala, di be di bolelwa le go opelwa. Yo a di bolelago o be a fela a eba le bao ba mo theeditšego. Ge mehla le mabaka di fetoga mokgwa wa go reta le wona wa fetoga le mabaka ao. Bareti le bona ba thoma ka mekgwa ye mefsa ya go ngwala direto tša bona. Ka go realo mokgwa wola wa go hlama direto ka tsela ya segologolo ya bosetšhaba le wona wa fetoga.

3.2.4 Sereto ge e le sengwalo ('text')

Groenewald (1993a:1) o tiišetša dintlha tše di latelago mabapi le seo sengwalo/ sereto sa mohuta wo e lego sona ka go re:

Sengwalo ke poledišano. Se lebane le polelo, ka gobane go na le yo a bolelago. Gape go na le yo a balago. Batho ba babedi ba ba swanetše go ba gona pele ga ge re ka kgona go bolela ka ga sengwalo. Polelo goba poledišano ye nngwe le ye nngwe e nyaka batho ba babedi – monamolomo le monatsebe.

Mo go sengwalo monamolomo ke mongwadi mola monatsebe e le mmadi. Polelo ke sedirišwa gomme mongwadi o e diriša go lebantšha mmadi le ditaba tše di laodišwago. Mo go theto go tla bolelwa ka ditaba tšeo di retwago le ge e le gore di ngwadilwe. Mo go sengwalo Groenewald (1993a:3) o re mmadi ka go bala sengwalo o itswalanya le mongwadi gomme ga a itswalanye le mongwadi ka lebaka la gore mongwadi o boletše therešo fela o dira seo ka go kwana ka khuduego yeo mongwadi a e tšweletšago. Go no fa mohlala: ge ditaba tšeo mongwadi a di retago e le tša go lliša gona mmadi o tlo lla, ge e le tša go segiša gona mmadi o tlo sega, bjaloobjalo. Khuduego e dira gore mongwadi le mmadi ba be selo se tee.

Ka ge mmadi/motheeletši ka go bala/reta sengwalo/sereto a itswalanya le mongwadi/moreti, gona dikgopolo tšeo le tšona di bohlokwa; ka fao di swanetše go hlalošwa.

3.2.5 Mongwadi wa sereto/Moreti

Go na le dikokwane tše bohlokwa tša sengwalo (go akaretšwa le theto) ge go šeditšwe sebopego sa sengwalo. Jakobson (Sebeok, 1960:353) ge a tšwetša pele taba ye o no re:

Language must be investigated in all the variety of its functions. Before discussing the poetic function we must define its place among the other functions of language. An outline of these functions demands, a concise survey of the constitutive factors in any speech event, in any act of verbal communication. The ADDRESSER sends a MESSAGE to the ADDRESSEE. To be operative the message requires a CONTEXT referred to ("referent" in another, some what ambiguous nomenclature); and, finally, a CONTACT, a physical channel and pshychological connection between the addresser and the addressee, enabling both of them to enter and stay in communication.

Jakobson o bolela gore go na le dikokwane tše di seelago tša sengwalo: mmoledi (moreti), mmoledišwa (moretwa), selaodišwa ('text'), (sereto) sebolelwa (e lego diteng tšeo sengwalo (sereto) se bontšhwago ka tšona), melao ya polelo, le medumo le ditlhaka tša polelo. Mo nyakišišong ye go ya go gatelelwa bohlokwa bja dikokwane tše tharo fela, e lego sengwalo (sereto) (se šetše se hlalošitšwe mo kgaolong ya bobedi), mmoledi (mongwadi/moreti) le mmoledišwa (moretwa), ka lebaka la gore dikokwane tšeo di bohlokwa poledišanong (poledišong ge e le sereto). Swanepoel (1990:3) o tiiša dikarolo tšeo ka go bolela gore le ge

dikokwane tše tše tharo di le bohlokwa, ga se re gore selaodišwa/sereto ('*text*') se tšea kgahlego ya mongwadi (moreti) pele ga ge a (moreti) ka se ngwala/reta gore se kgahle mmadi/moretwa le ge e le motheeletši. Ke go re mongwadi/moreti o a ngwala mola mmadi (moretwa le motheeletši) a ikgethela go bala/reta sengwalo/sereto seo goba aowa.

3.2.6 Mmadi wa sereto/Moreti

Moreti/Mmoledi o reta/bolela/ngwala sereto/sebolelwa/sengwalo. Ge a tšwetša pele taba ye, Meyer (1990:113) o re mmoledi/moreti o ngwalela/retela batho/batheeletši ka gore o reta/ngwala sebolelwa/sereto sa batho (setšhaba); ka fao o swanetše go ngwala/reta ka potego, le ge a sa hlaloše kgopolo yeo ya potego, o swanetše go ngwala/reta ka nepo. Ke ka fao Van Luxemburg, Bal le Weststeijn (1982:138) ba rego mmoledi/moreti o rata go fihlelela se sengwe, e lego moaletša/morero wa sereto/sengwalo ka go ngwala/reta sengwalo/sereto seo.

Kgopolo ye ya mmadi/moreti e tlo kgonthišwa ka botlalo ka go hlaloša gape le dikgopolwana tše dingwe tšeo di e farafarilego, e lego mmoledišwa/ moretwa, mmoledišwakakaretši/ moretwakakaretši a se bitšago gore ke '*veronderstelde lezer*', mmoledišwanyakišiši/ moretwanyakišiši ('*werklijke lezer*'), mmoledišwaanegi/ -laodiši/ moretwaanegi ('*expliciete lezer*'), le mmoledišwathekniki/ moretwathekniki ('*impliciete lezer*'). Dikgopolo tše di tlo hlalošwa ka boripana ka mo tlase gore go tle go fihlelelwe kwešišo ye e tseneletšego ye e tlogo thuša phurullong ya nyakišišo ye.

3.2.6.1 Mmoledišwa/Moretwa

Motho yo a amogelago seo mmoledi/moreti a se romelago go yena o bitšwa mmoledišwa/moretwa. Ke go re mmoledišwa/moretwa ke moamogedi wa selaodišwa/sereto. Van Luxemburg, Bal le Westeteijn (1982: 112) ba tlaleletša taba ye ka go re, ka go realo mmoledišwa/moretwa ke mohlatholodi wa

sengwalo/sereto. Ka mehla o katanela tlhathollo ya maleba ya go kgodiša, yeo e kwagalago. Ka fao tlhathollo yeo e swanetše (a) go ba tlhalošothwi (*'primaire directe betekenissen'*), (b) go utolla tlhalošoširela (*'impliciete betekenissen'*), (c) go kgetha moko wa ditaba/morero (*'thema'*), le (d) go hlaola tlhalošoširela (*'secundaire of symbolische betekenisse'*).

BoVan Luxemburg (*ibid*:138-139) ba gatelela ka kudu nepo, ka gobane mmoledišwa/moretwa o swanetše go ba le maikemišetšo ge a lebane le sebolelwa/seretwa ka mahlo gore sengwalo/sereto se tle se kwagale gabotse. Borateori bao (*ibid*:174) ba tiišetša taba yela ya kgokagano (ya go bolelwa ka godimo) ka go re ke seo se lebanego thwi le mmoledi/moreti, se sa lebane gape thwi le mmoledišwa/moretwa ka lebaka la kamano yeo ya go tiišwa ke mmolelwa, e lego diteng tšeo sereto se bontšhwago ka tšona.

Go ka rungwa ka go re dikgopolo tše pedi tšeo, mmoledi/moreti le mmoledišwa/moretwa, di na le mehuta ye mene ya boboledi/boreti goba boboledišwa/boretwa. Mehuta yeo BoVan Luxemburg (*ibid*: 110) ba e lebantšha le mmadi/motheeletši fela ka mo go latelago ka mo tlase:

3.2.6.2 Mmoledišwakakaretši/Moretwakakaretši (*'veronderstelde lezer'*)

Van Luxemburg le ba bangwe (*ibid*:110) ba re mmoledišwakakaretši/moretwakakaretši ke mmoledišwa/moretwa wa go dio bolelwa ka bophara. Ge go thwe babadi/batheeletši ba tlo ipshina ka sereto sa moreti, ke ge sereto seo se segiša/kgahla mmadi/motheeletši, ka ge a tlo be a ngwadile/retile ka go akaretša ditaba.

3.2.6.3 Mmoledišwanyakišiši/Moretwanyakišiši (*'werklike lezer'*)

BoVan Luxemburg (*ibid*:111) ba bolela gore mmoledišwanyakišiši/moretwakakaretši ke mmoledišwa/ moretwa wa go nyankurela sengwalo/sereto –

monyakišiši wa go sekaseka sengwalo/sereto ka botlalo ka leihlo la phatišišo. Booth (1961:74-75) o gatelela taba ye ka go re mmoledišwanyakišiši/moretwakakaretši o kgetha tšeo a yago go di sekaseka ka tlhokomelo ye kgolo ka kudu.

3.2.6.4 Mmoledišwaanegi/-laodiši/ Moretwaanegi/-laodiši (*'expliciete lezer'*)

Van Luxemburg, Bal le Weststeijn (*ibid*:110) ba hlaloša gore ke mmoledišwa/moretwa yoo a rego ge a le ka gare ga sengwalo/sereto, a anega ditaba. Groenewald (1993a:68) o re ke mmoledišwa/moretwa wa go swana le wa Serote (*Molato*).

3.2.6.5 Mmoledišwathekniki/Moretwathekniki (*'impliciete lezer'*)

Go ya ka borateori bao ba ka godimo, mmoledišwathekniki/moretwathekniki ke mmoledišwa/moretwa wa go ba le modiro wa thekniki; ke go re o šomišetšwa thekniki tsoko. Mmoledišwathekniki/Moretwathekniki o dirišetšwa go godiša maatlakgogedi le go tšwetša pele moko wa ditaba/morero wa sereto. Groenewald (1993b:68 le 70) o re ke moanegi wa go swana le Matsepe le Rammala.

Bjalo ka ge go na le mehuta ye mene ya mmoledi/moreti le mmoledišwa/ moretwa, lengwalonyakišišo le yo diriša mmoledišwanyakišiši/moretwanyakišiši ge go nyakišišwa ka ga kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi ka gobane o dirišetšwa go godiša maatlakgogedi le go tšwetša pele moko wa ditaba/morero wa sereto.

Bjale go tlo lekolwa tswalano gare ga dikgopolo tšeo tša ka godimo.

3.2.6.6 Tswalano ya mmoledi/moreti, mmoledišwa/moretwa le mmolelwa/sereto

Ge go se na mmoledi/moreti, mmolelwa/sereto (sebolelwa) le mmoledišwa/moretwa, poledišano/poledišo e ka se be gona le gatee. Taba ye e tlišetšwa ke Van Luxemburg, Bal le Westesteijn (*ibid*:138) ka go re ge mmoledi/moreti a bolela ka sebolelwa/sereto, mmoledišwa/moretwa o lemoga seo se bolelwago le tebelelo goba maikutlo a mmoledi/moreti. Se sengwe gape polelo goba sengwalo/sereto ke seo se laolwago ke boitemogelo bja mmoledi/moreti; ke go re ge batho ba babedi bao, boitemogelo bja bona bo fapana, ge ba bolela ka ga se se ba tshwenyago ka kudu, ba tlo bolela selo seo ka go se swantšha ka go fapana go lebane le go fapana ga boitemogelo bja baboledi bao. Ge mmoledišwa/moretwa a ka tsebana gabotse le mmoledi/moreti yoo, le boitemogelo bjoo bo laolago polelo ya gagwe bo tlo lemogwa ke mmoledišwa/moretwa.

Taba ye nngwe ke go lemoga seo mmoledi/moreti a se boletšego, go tlo fapana le ge go boledišwa batho ba babedi ba ba fapanago ka boitemogelo. Fela ga se gore nnete ya sengwalo/sereto seo e ka se lemogege ka go swana; aowa, maatla a boitemogelo ga se a makaalo, a laola tebelelo ya mmoledi/moreti fela ge a hlaloša ditaba. Taba ye ya boitemogelo e lebane le ge (a) mongwadi/moreti a laola tlhalošo ya sebolelwa/diteng tša sereto ka lehlakoreng le, mola ka go le lengwe boitemogelo bja; (b) mmadi/moreti bjona bo laola le go lemogwa ke sebolelwa/sereto ka bosona.

Boitemogelo ke tsebo ya tlhago ya go ithuta; ke go re tšeo motho a di bonago, a di kwelego, di bilego di mo diragaletše, le tšeo a di tsebago, bjalo bjalo; go akaretšwa le tikologo (moo motho a phelago gona); setšo (mekgwa le ditlwaelo), bjalo bjalo.

Se bohlokwa gape ke gore ge go bolelwa/retwa, maemo a ditaba a a lebanego le polelo (ya sereto) yeo, a tseba go tšweletša karolo ya boitemogelo bjo bo lebanego le ona fela. Maemo ao a ditaba ke (a) dikokwane tše di seelago tšeo

Jakobson (Sebeok, *ibid*:353) a bolelago ka tšona ge di gahlane le (b) phišegelo ya mmoledi/moreti ge a hlalošetša mmoledišwa/moretwa se bohlokwa malebana le sebolelwa/sereto. Se bohlokwa seo go bolelwago ka sona mo ke moko wa ditaba (molaetša wa mongwadi/moreti). Moko wa ditaba o hlalošitšwe ka botlalo ge go bolelwa ka thulaganyo mo kgaolong ya bobedi.

Tabakgolo ke gore ge go bolelwa ka ga sengwalo/sereto, se se ngwadilwego/retwago se fetoga polelo ya nnete ge mmadi/motheeletši a thoma go se bala/kwa gore a se kwešiše. Meyer (1990: 35) o tiiša taba yeo ka go bolela gore kwešišo yeo e tswala tlhathollo ya mmakgonthe ya sebolelwa/sereto. Ka yona tsela yeo mmoledišwa/moretwa a ka hlatha mmolelwa/moretwa gabotse ka go re (Meyer, 1990:55) taba yeo ba ka e tlaeletša ka go e swantšha le motho yo a kago bala diretotumišo tša Phala, a sa tsebe selo mabapi le moreti yoo, (a fogo lemoga Phala e le leina fela), o ya go kwešiša tše di ngwadilwego/retwago gomme a ipshina ka tšona ge a di bala/reta. Fela ge mmadi/motheeletši e le moithuti yo a nyakago go nyakišiša direto tša Phala, o tlo kwešiša sereto sa Phala ka botlalo ge a šetša boitemogelo bja Phala.

Fish (1980:5) o kgonthiša taba yeo ka go re tlhathollo ya mmoledišwanyakišiši/moretwanyakišiši e fapana kudu le ya mmoledišwa/moretwa yo mongwe e sego yoo. Sengwalo/sereto se hlathollega gabotse ge go na le boitemogelo ka lehlakoreng la mmoledišwa/moretwa. Ke ka fao, go ya ka Fish (1980:4-5), mmoledišwa/moretwa a swanetšego go ba le boitemogelo bja go teba ge a tlo bitšwa gore ke mmoledišwanyakišiši/moretwanyakišiši; ke go re (Jooste, 1983:49) a be le '*repertorium*', e lego boahlamo bja go kgotsofatša: tsebo, dikakanyo, boitemogelo, boitshwaro, bjalobjalo. Tšona tšeo ke dikokwane (tša boitemogelo) tšeo di thušago mmoledišwa/moretwa go kwešiša sebolelwa/sereto ka botlalo. Go ya ka maikemišetšo ao a šetšego a hlalošitšwe, diretong tša Sepedi tša bogologolo le tša sebjalebja go tlo nyakišišwa ka go hlokomedišiša le boitemogelo bja bareti le batheeletši/babadi.

3.3 THUMO

Mo kgaolong ye go nyakišišitšwe theto ge e le sengwalo gomme gwa hlalošwa theto ge e lebane le mahlakore a mabedi: sengwalobomolomo le sengwalongwalwa. Go gateletšwe gore mahlakore ao a sengwalo a bohlokwahlokwa mo nyakišišong ye ka gobane bangwadi ba mathomothomo ba be ba sa kgone goba gona go se tsebe go ngwala. Gore taba yeo e tle e tšwelele gabotse go bapeditšwe theto ya bogologolo le theto ya sebjalebjae. Phapano yeo e hlalošitšwe ka botlalo mo thutong/kgaolong ye ka gobane ke yona maikemišetšomagolo ao a hlohleleditšego nyakišišo ye. Go gatelelwa gore motheo wa thetobogologolo ke go bolela (dingwalo tša bomolomo tša go tšwelela le setšo le histori ya setšhaba), mola ka lehlakoreng le lengwe kokwanekgolo (motheo) ya thetosebjalebjae (ya Sepedi) e le go ngwala; gagologolo ge e nepišwa le mešomo ya baruti ba Kereke ya Berlin.

Go kwešišwa phapano gare ga thetobogologolo le thetosebjalebjae, go lekotšwe phapano gare ga tsebe (thetobogologolo e theilwe godimo ga go kwa) le mahlo (thetosebjalebjae e theilwe godimo ga go bala) ka gobane mongwadi o ngwalela mmadi. Ke yona taba ye e hlolago gore metara wa theto ya bogologolo le metara wa theto ya sebjalebjae, di bonagale di fapana, ka gobane dimetara tšeo ke dikgopolo tše pedi tša go ikemela ka botšona.

Godimo ga moo go tšweleditšwe gape le dikokwane tše dingwe tša go bonagatša phapano gare ga thetobogologolo le thetosebjalebjae, e lego mediro ya baruti le khuetšo ya bophelo bjo bofsa. Go fihlelela kwešišo ya mmakgonthe, theto e hlalošitšwe go lebeletšwe (a) tlhalošo ya kgopolo ya theto, (b) seretotumišo sa bogologolo, (c) seretotumišo sa sebjalebjae, (d) sereto ge e le sengwalo, (e) mongwadi wa sereto le (f) mmadi wa sereto.

KGAOLO YA BONE

4.1 THUTAMETARA

4.2 MATSENO

Ka gobane direto tša bogologolo di be di se tša ngwalwa, batheeletši/babogedi ba tšona ba be ba no kgona go itemogela metara ka go no o kwa ka tsebe (e sego go o bona ka mahlo) fela. Ka yona nakong yeo bareti ba be ba hlama direto tša bona ka tsela ye batheeletši ba bona ba bego ba kgona go itemogela metara ka yona. Taba yeo e napile e bolela gore dielemente (dikarolo) tše bohlokwa tša metara, e lego mothalotheo (mothaladi wa sereto) le dikarolometara (dikarolo tša metara) di tlamega go kwagala gabotse ge sereto se retwa (Groenewald, 1993b:13).

Tihalošo ya Groenewald e lebane le gore metara wa direto tša bogologolo o hlamilwe ka tsela ye e tiilego gore o tle o kwagale ka tshwanelo. Go kwagala gabotse goo go lebane le gore sešura (kgopolo ye e tlo hlalošwa ka morago gona mo kgaolong ye) se tle se lemogege ka tshwanelo. Ka fao ge, go tšweletšwa ga sešura go dira gore kelelotheo goba yona entšampemente (kgopolo ye le yona e tlo hlalošwa gore metara wa sereto sa bogologolo o tle o kwešišege gabotse le gona ka botlalo) e hlokege thulaganyong ye bjalo ya methalotheo ya sereto.

Go gatelelwa gore go se ngwalwe fao ga direto tša bogologolo ga go bolele gore direto tša kgale di hloka metara – metara wa tšona o lemogwa ka tsebe (o a kwewa). Gomme yona taba yeo ya go kwewa fela ga metara ka tsebe e sego go o bona ka mahlo, e ka hlola kgakanego/bothata bja thulaganyo ya polelo ya moreti, ye e lego yona metara. Ke ka tsela yeo bareti ba sebjalebja ba ilego ba thoma go ngwala direto ka lenaneo la metarangwalwa gore e se sa ba la metarabomolomo fela gore metara wa theto o se sa kwewa fela ka tsebe eupša o bonwe le ka mahlo gore bothata bjoo bja thulaganyo ya metarabomolomo bo fele. Ka wona mokgwa

woo go tlo lemogwa gore tlabologo/khuetšo yeo ya theto ya sebjalebjae, gagolo ya Sepedi, e bontšha kgolo ya mohutangwalo wo mo dingwalong tša Sepedi. Ka tsela yeo tlhalošo ya kgopolo ya Thutametara e bohlokwahlokwa nyakišišong ye ka gobane e tlo thuša tharolong ya mathata a kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi. Bjale ge, mo nyakišišong ye, ge Thutametara e yo hlalošwa go yo hlokomelwa lenaneo le le latelago, e lego

- (a) Tlhalošo ya kgopolo ya metara
- (b) Metara wa Bodikela (Seisimane)
- (c) Metara wa Sepedi, go lebeletšwe
 - (i) Molao wa kgaogano
 - (ii) Molao wa kwano/tshwano

4.2.1 Tlhalošo ya kgopolo ya metara

Ka ge tlhalošo ya kgopolo ya metara e šetše e hlalošitšwe ke basekaseki ba bogologolo ka botlalo, mo nyakišišong ye e yo bewa mabalankwe fela. Metara o lebane le thulaganyo ya medumo, mošito le mahlalošetšagotee (Groenewald, 1993b:13). Heese le Lawton (1979:13) ba gata ka mošito o tee le Groenewald ka go re:

Metre may be defined as a repetitive and symmetrical pattern of stressed and unstressed syllables on which a poem may be based.

Ba tšwela pele gore metara wa sereto o ka laetšwa ka go swaya dinoko tšeo di gatelelwago ka leswao la (´) le tšeo di sa gatelelwego ka leswao la (˘). Ka lebaka la gore theto ya bogologolo e be e nyalelana le dikoša tša setšo le mmimo go naganwa gore dipatrone tša metara wa theto, e lego kgatelelo ya dinoko le dinoko tša go se gatelelwe di swantšhwa le go kiba fase ka leoto (gatelelwa) le go emiša leoto (go se gatelelwe) (Heese le Lawton, 1979:13).

Boulton (1970:17) ge a hlaloša seo metara e lego sona ga a tlogele go bolela ka mošito ka gore o bona metara e le karolwana ya mošito. O re:

Both words (rhythm le metre), when used concerning English poetry, refer to the pattern of stresses. Rhythm, I shall take as meaning every possible aspect of this, metre as meaning the symmetrical, repetitive pattern of stresses. Rhythm thus includes metre but metre is a relatively small part of rhythm.

Mo go tlhalošo ya ka godimo Boulton o tšweletša bohlokwa bja tlhalošo bjo bo tlišwago ke kgatelelo ya dinoko mo mafokong. Lefoko goba mothalotheo wo o swanago ka mantšu o ka ba le ditlhalošo tše pedi tša go fapana go eya le ka fao kgatelelo ('stress') e kwagatšwago gona. Mohlala wo a o neelago ke:

I want a básket of eggs. (not a box)

I want a basket of éggs. (not of oranges)

Mantšu ao a gateletšwego ke mantšu ao a laetšago bohlokwa bja ona mo lefokong. Ke ka ona phapano gare ga mafoko a mabedi a, e bonalago. Sebopego sa theto se a fapana malemeng go ya ka go fapana ga ona. Ka Seisimane, mošito o laolwa ke metara, ka Sefora, palo ya dinoko ke seo se lego bohlokwa, mola ka Segerike le ka Selatini patrone ya mothalotheo e bopilwe ka dinoko tše telele ('long') tša go gogwa le ka tše kopana ('short') tša go se gogwe ge di hlabošwa. Botelele bjo le bokopana bjo di bitšwa 'quantity' ka Seisimane. Mo go letlakala la 22, Boulton o fa seo metara e lego sona ka go re:

The metre of poetry is the basic pattern of stressed and unstressed syllables.

Lennard (2005:31) o kwana le tlhalošo ya Boulton ka gore yena o re metara ke *'the rhythmic pattern of beats'*. Ditlhalošo tše di filwego di bolela selo se tee ka mantšu a go fapana.

Metara ke karolo ye bohlokwa ya theto ka gobane e thuša babadi go kwešiša mošito (*'rhythm'*) ka ge o nyalelana le mantšu le methalotheto. Gape o thuša bangwadi go hlama theto yeo e nago le sebopego le segalo se se tiilego. Metara o bohlokwa ka kudu ge sereto se balelwa godimo ka gobane o thuša mo go segalo sa lentšu. Tucker (education.seattle.com/significance-meter-poems-4975.html) o tšweletša ntlha ya ka godimo ka go re:

Without consistent meter, it is difficult to maintain a smooth, steady flow throughout a poem unless it follows a free verse style. When you read or write a poem, think of meter as the beat or the cadence of the piece.

Se se laetša gore metara ke kgopana ya mošito mo go theto, ke patrone ya mešito, yeo ka Seisimane e bitšwago *'foot'*; ke gore karolometara. Karolometara ye nngwe le ye nngwe e hlamilwe ka dinoko tša palo ye e itšego. Ka nako dinoko e ka ba tše pedi goba go feta. Morgan (2010:3) le yena o tšweletša bohlokwa bja metara mo polelong ka go re:

Metre is measure or rule before it is metre, and the least that metre gives to language is some kind of regularity, a structure which makes it orderly and measurable.

Ge go hlalošwa metara go bolelwa ka mokgwa wa go hlatholla temogo ya mošito wa polelo ya theto yeo e ka lekanyetšwago gomme ya hlangwa. Mojalefa (1995:19) o tšwetša kgopolo ye ya ka godimo pele ka go laetša gore banyakišiši gore ba tsebe seo metara e lego sona ba swanetše go hlokomedišiša diphapantšho tša sereto tšeo di lebanego le metara. Tlhokomedišišo ya gagwe e

wela godimo ga mahlakore a mabedi a sereto, e lego lehlakore la polelo le lehlakore la metara. Taba ya polelo e laetša gore sereto se hlamilwe ka mantšu ao a bopago sekafoko le lefoko. Ge a tšwetša ntlha ye pele, Groenewald (1966:3) o gatelela gore ge sereto se nyaka go ba polelo, se ka lebana le lefoko le tee fela go swana le diema tša Bathobaso tša go ba le metara. Mabapi le sebopego sa metara go bolelwa go re, *'A metrical scheme is a convention; that is, it follows rules which have been made valid by general consent'* (Heese le Lawton, 1979:13). Kgopolo ye ya diphapantšho tša sereto e tla elwa šedi nyakišišong ye.

Go tšwela pele *Ensaeklophidia ya Wiki (Metre Poetry)*, (2009) e hlaloša gore metara mo go theto ke *'... the basic rhythmic structure of a verse or lines in verse'*. Short (1996:131) o iša pele go gatelela ka fao sebopego sa metara se lego ka gona mo go temanatheto:

Metre in English verse is a level of organisation which is based upon a two term contrast between positions in a line which should contain strong and weak syllables.

Boulton (1970:17) o gata ka mošito o tee le boShort mabapi le seo metara e lego sona ka Seisimane eupša yena o tšwela pele ka go tliša kgopolo ya gore metara ke karolo ye nnyane ya mošito. Seo a se bolelago se kgatha tema ye kgolo mo go metara wa Seisimane.

Both rhythm and metre, when used concerning English poetry, refer to the pattern of stresses. Rhythm I shall take as meaning every possible aspect of this, metre as meaning the symmetrical, repetitive pattern of stresses. Rhythm thus includes metre but metre is a relatively small part of rhythm.

Dintlha tše di tšweletšwago ka godimo mabapi le sepopego sa theto di bohlokwa ka kudu mo go tshekatsheko ye gomme di tla otlollwa dikgaolong tše di latelago.

Bjale go bohlokwa go lebelela metara wa theto ya Seisimane go ya ka fao borateori ba o bonago ka gona ka lebaka la gore tlhalošo yeo e tlo thuša go fapantšha metara wa Sepedi le wa Seisimane. Ge Boulton a tšwela pele go hlaloša metara wa Seisimane o o lebantšha le magoro a mabedi a theto, e lego (a) theto ya Seisimane ya bogologolo le (b) theto ya Seisimane ya sebjalebjae. Bjale go yo lekolwa tlhalošo ya dikgopolo tšeo ka boripana.

4.2.2 Theto ya bogologolo ya Seisimane

Mokgwa wa metara wa theto ya bogologolo ya Seisimane o fapana le wa theto ya sebjalebjae ya Seisimane. Sebopego sa metara wa bogologolo se nyalane ka kudu le sa direto tša maleme a Sejeremane le a Segerike.

Bontši bja theto ye bo be bo šomiša ditemana tša go ba le poeletšomedumo, patrone ya metara ya go ba le dinoko tša go fapana, gomme di na le dinoko tše nne tša go gatelelwa, tše di tiilego mothalothetong wo mongwe le wo mongwe. Dinoko tša go se gatelelwe di be di se bohlokwa mo go theto ya Seisimane ya bogologolo eupša sešura se be se kgatha tema ye kgolo mo go wona mohuta wo wa theto (Boulton, 1970, Shapiro & Beum, 1965, Easthope, 1983, Fussel, 1979, Wiki, 2009). Yona taba yeo ya sešura e tlo hlokomelwa gape ge go hlalošwa theto ya Sepedi, ka gobane go na le go tšeelana mello go go rilego. Bjale go tlo lekolwa diphapantšho tša theto ya bogologolo le ya sebjalebjae ya Seisimane.

Dikgopolo tša ka godimo tša borateori ba go boletšwego ka bona di ka akaretšwa ka go re metara ke karolwana ya mošito (*'rhythm'*) mo go theto ebile ke patrone ya mekibo (*'beats'*) yeo e bitšwago kgato (*'foot'*). Kgato ye nngwe le ye nngwe e na le palo ye e itšego ya dinoko, gantši e ba tše pedi goba tše tharo. Go bohlokwa go tšweletša diphapantšho tša mehuta ye mebedi ye ya theto ka kudu go lebeletšwe metara.

4.2.2.1 Diphapantšho tša theto ya bogologolo ya Seisimane

Ge go hlalošwa, ka boripana, dipharologantšho tša theto ya bogologolo ya Seisimane, go lemogwa gore di na le dikokwane tše di latelago ge go lebantšwe metara:

- (a) Mothalotheto wa theto ya bogologolo o na le dinoko tše nne tša go gatelelwa tše di beakantšwego.
- (b) Mothalotheto wa theto ya bogologolo o na le dinoko tša go se balwe tše di sego tša gatelelwe. Tšona di beakantšwe go tšweletša dikarolo tše pedi tša metara, e lego dikarolometara goba seripagare sa methalotheto yeo ye nngwe le ye nngwe e nago le dikgatelelo tše pedi.

Fussell (1979:63) o tlaleletša kgopolo ya ka godimo ka go re:

The standard poetic line in Old English consists of four strongly stressed syllables arranged, together with any number of unstressed syllables, in two hemistichs (or half lines) of two stresses each.

Dikarolwana tše pedi tša mothalotheto di aroganywa ka bogare ke sešura. Gomme phapantšho ye nngwe ya theto ya bogologolo ke ya sebopego sa mothalotheto. Mothalotheto wo o na le poeletšo ye ntši.

Ke ka fao Fussell (*ibid*) a rego:

... in the Old English line, structural alliteration and strong medial caesura are characteristics which are as strong as its four stresses.

Go sa na le pharologantšho ye nngwe ya theto ya bogologolo ya Seisimane, e lego ya go bitšwa theto ya bogare ya Seisimane ya magareng ga mengwaga ya 1100 – 1500). Borateori ba paka ye ba lahlile mokgwa wa kgatelelo, e lego wa:

The old four stress accentual line, with its varying number of unstressed syllables, was gradually abandoned in favour of a line in which, for the first time in English, syllabic numeration becomes an important structural criterion. Borateori ba paka ye ba hlokotše dikgatelelo tša Seisimane sa bogologolo 'accentual line (Fussell, ibid).

Bjale, ka boripana go yo lekolwa theto ya sebjalebjae ya Seisimane.

4.2.3 Theto ya sebjalebjae ya Seisimane

Fussell (ibid) o tšwela pele ka go re theto ya sebjalebjae ya Seisimane 'has had no difficulty in casting off these other equally powerful characteristics of Old English'. Ngangišano ye ya gagwe e utolla gore theto ye ya sebjalebjae e lahlile diphapantšho tša theto ya bogologolo ge leleme la Seisimane le tšwela pele go gola. Le ge diphetogo di bile gona, go sa na le bangwadi ba theto ya sebjalebjae bao ba ngwalago mothalotheto wa theto ya bogologolo. Seo se lemogwago ka bangwadi bao ke gore ba leka go ngwala bjalo ka bale ba theto ya bogologolo. O fo iša pele ka go re:

But ultimately we must conclude that, although Old English versification can be imitated, nothing really like it can be recovered: the language has changed, and each significant philological change, projects us into an altered metrical world in which the meters of the past can be understood and appreciated but never again practiced (Fussell, 1979:66).

Mo go paka ye, borateori ba go swana le Lennard le ba bangwe (2005:123) ba hlatholla gore go na le dikokwane tšeo di hlagišwago tšeo di fapanago le tša paka ya bogologolo ya Seisimane, e lego gore:

- (a) Polelo e ruile maemo ao a kaonafetšego a go tia.
- (b) Phatlalalo ya tumo ya maleme a bogologolo a go swana le Segerike le Selatini e hlotše kekišo yeo e šomilego go tšweletša mafokodi a metara wa Seisimane mo nakong ya go feta.
- (c) Tsholo ye e tseneletšego ya metara, go ya ka mokgwa wa bogologolo, ya thoma go tšweletšwa ka go ngwalwa le ka go balwa.
- (d) Thulano ya kgatelelo ye e tiilego ya nokofatšo e tšeelwa legato ke ye e tumilego, ye e amogelwago.

Bontši bja metara wa paka ye bo swana le metara wa maleme a Klasiki eupša go bonala gape le phapano yeo e lego bohlokwa kudu. Seisimane ke leleme la go ba le dinoko tša go gatelelwa le tša go se gatelelwe '*accentual language*'. Dinoko tše di na le palo ye e itšego mo go mothalotheo wo mongwe le wo mongwe. Mabapi le ntlha ye ya palo ya dinoko *Wiki* (2009) e re:

English is an accentual language, and therefore beats and off beats (stressed and unstressed syllables) take the place of the long and short syllables of classical systems.

Mohutametara wo o tlwaelegilego kudu mo go theto ya sebjalebja ke '*iambic metre*' ya dinoko tše pedi le '*anapest*' ya dinoko tše tharo. Go na le mehuta ye mengwe ye e ka bago ye seswai ya metara wa Seisimane. Mehuta yeo e ka se hlalošwe nyakišišong ye ka gobane e ka se be le mohola wo o itšego wa tlhopho le kgolo ya theto ya Sepedi.

4.2.4 Kgopolo ya metara wa Sepedi

Go ya ka fao go šetšego go boletšwe ka godimo ge go hlalošwa metara wa Seisimane, metara wa Sepedi le wona o na le dinyakwa tše di rilego. Metara wa Sepedi o lemogega ka thulaganyo ya medumo ya polelo. Medumo ye ke ditumammogo, ditumanoši, dikatumanoši, botelele bja tumanoši bjo bo laolago mošito wa polelo le mahlalošetšagotee (Groenewald, 1993b:17). Thulaganyo ye ya metara e laolwa ke melawana ya metara yeo e lego:

- (a) Kgaogano / tlhopho yeo e tšwelelago ka gare ga lefoko.
- (b) Kwano / poeletšo / tshwano

Bjale go yo hlalošwa melawana yeo ya metara wa Sepedi.

4.2.4.1 Molawana wa Kgaogano

Mojalefa (1995:23) o re molawana wa kgaogano o laetša gore mothalotheo o swanetše go kgaoganywa gore go bonale diripa tše pedi goba go feta fao. Taba yeo e bolela gore molawana wa kgaogano o kgaola mothalotheo wo ka mollwane wa tlhago, woo gantši bareti ba o tšweletšago ka leswao la fegelwana leo nyakišišo e tlogo le bitša ka kgopolo ya sešura (kgopolo ye e tlo hlalošwa ka moragonyana) gore e be diripa tše pedi goba go feta. Groenewald (1993b:13) o oketša tše di bolelwago ke Mojalefa ka godimo gore molawana wo o bea mollwane wa go kgaoganya lefoko gore e be dikarolo tše pedi. A re mollwane woo o bitšwa sešura. Gona letlakaleng leo, Groenewald o gatelela gore sešura se bonala gabotse diretong tša bogologolo ka gobane direto tše di be di bolelwa, e sego ka tsela ya go ngwalwa. Ke ka lebaka leo sešura se swanetšego go kwewa goba gona go lemogega ka ditsebe, eupša e sego go bonwa ka mahlo, ge go balwa. Ka fao go tlo lemogwa gore kgopolo ya sešura e bohlokwahlokwa (gagolo nyakišišong ye). Ke ka fao le yona (bjalo ka melao ya metara) e lebanwego ke go hlalošwa.

Sešura

Mojalefa (1995:23) o hlaloša sešura gore ke 'mosetwana' wa metara; ke go re se bapetša dikarolwana (dikarolometara) tša mothalotheo. Go ya pele, sešura se hlalošwa ke Grammont (1960:43) go re mehleng ya bogologolo ya klasiki, se be se šomišwa bjalo ka mollwane wa mmakgonthe mo go itšego. Mollwane woo e be e le woo o tiilego bjalo ka moo mothalotheo o felelago ka gona, eupša e se mafelelo a go swana le khutlo. Groenewald (1993b:14) o fo re mollwane woo 'o ka re e be e le mosetwana wa popafoko'.

Brown (1966:136) yena ge a hlaloša sešura o fo re:

The caesura is a metrically obligatory cut at a special place in the line. It is a metrical break, i.e., a division in the rhythmical movement, prescribed beforehand as a general rule of the verse structure, as an element in the metrical scheme.

Ge a iša pele ngangišano yeo ya gagwe, gona moo letlakaleng leo, Brown, o no bona mošomo wa sešura e le gore:

(It) cuts the line into two hemistichs – i.e., it transforms a higher order metrical units into smaller metrical groups (of the same or different dimensions), which are at the same time opposed to each other.

Taba yeo e bolelwago ke Brown ke ye bohlokwahlokwa ka gobane e bolela mediro ya sešura ye e tlogo hlalošwa ka morago mo nyakišišong ye. Go tiišetša bohlokwa bjoo bja sešura, Brown (1960:137) o fo bolela gape gore sešura ga se no bewa moo moreti a ratago gona:

Thus the caesura is not an accidental halt in the line depending on a syntactic or declamatory pause, on the boundary of words or syntactic groups, and it certainly does not always coincide with such material pauses in speaking.

Ka gona nako yeo ya bogologolo, mothalotheto o be o aroganywa ka 'hemistchs' tše pedi tša go lekana. Ka go realo mosetwana woo wa sešura o aroganyago mothalotheto woo ka 'hemistichs', o bopa 'ideal pause' yeo go ya ka Brown (1966:137) e lego:

... an interpretation in our perception of the verse form, which results from breaking a more extensive rhythmical group into two independent sections equally subordinate to a larger unit.

Therešo ke gore mosetwana woo mo mothalothetong o laetšwa ka setu ('silence'); gantši ka go fokotša lebelo ('retardation') ge go ngwalwa karolwana ya 'hemistich', goba ka nako moo segalo se wago gona ('retardation cadence') mothalothetong, gomme ka nako mosetwana woo o no se bontšhwe ka selo. Malebana le taba yeo De Groot (1946:28) o oketša ka go re:

Tot het wezen het woordgroepvers behoort een caesuur, die het in twee (of meer), met elkaar corresponderende delen scheidt. We merken echier reeds op, da took de Franse alexandrijn een caesuur heelt, dit is du seen isosyllabisch vers met een caesuur.

Ga a fetše fao ka gobane o fo re:

Het wezenlijke van het woordgroepvers licht in de correspondentie van twee of meer delen van de versregel door een caesuur gescheiden. De caesuur is du seen Correspondentiegrens.

Meillet (De Groot, 1946:29) o fapana le Grammont ge a re ga se tshwanelo gore sešura e be mosetwana wa popafoko, woo o aroganyago dikafoko. Go ya ka yena e ka ba mollwane woo o aroganyago mantšu, eupša mollwane woo o tlo ba mo go itšego mothalading wa sereto se sengwe le se sengwe. Seo se hlathwago fa ke Meillet ga se amogelwe ka botlalo ke De Groot (1946:29) ka gobane o re sešura ke mollwane wa popafoko, go ya ka tlhalošo ya gagwe ya ka godimo. Sešura se aroganya dikafoko. Ka fao, go ya ka Mojalefa (1995:25), go ra gore direto tša mohuta wo, ke tša dikafoko. O iša pele ka go re seo se ra gore mothalotheto wo mongwe le wo mongwe o na le dikarolwana tše pedi tša go swana ka botelele, popafoko le diteng. Se bohlokwahlokwa, go ya ka Groenewald (1993b:14) ke go re:

Monyakišiši o swanetše go hlokomela botelele bja sereto. Ge sereto ka moka se ka lekana le mothalotheto fela wo e lego lefoko), bjalo ka seema..., sešura se swanetše go ba mollwane wa popafoko.

Ke nnete ka gobane ge go ka se be le mollwane woo gona sešura se ka se bonagale goba se ka se kwagale. Taba yeo e gatelela gore ge sešura se ka se be gona; ke gore mothalotheto wo o ka se be le metara.

Le ge mohola wo bohlokwa wa sešura e le go aroganya dikarolometara, dikarolometara tšeo ga se dithoboikemo; di a lemogega ka ge di le dikarolo tša mothalotheto. Ntlha ye, e tšweletša modiro wo mongwe wo bohlokwa wa sešura e lego wa go tlemaganya dikarolometara.

Groenewald (1993a:36) o tiiša gore boikemelo bja dikarolometara bo hlowa ke mediro ye mebedi ya mollwane woo wa kgaogano. Taba yeo e kgonthišwa ke Brown (1966:136) ge a re sešura se swaraganya ('unites') le go kgaoganya ('opposes') dikarolometara. Groenewald (1993a:16) o iša pele ka go re sešura se kgokaganya dikarolometara ka ditsela tše pedi, e lego mokgwa wa tshwantšhišo le mokgwa wa katološo. Ga se a ngwala ka botlalo mabapi le ditsela tšeo tša kgaogano; o ile a no bea ditaba mabalankwe. Fela se bohlokwa ke gore motheo wa sešura ke mosetwana wa popafoko ('syntax'). Ka lebaka leo, taba yeo ya tshwantšhišo le katološo e ka se šalwe morago ka go tsenelela nyakišišong ye. E tla bolelwa gape mo ngangišano ye e sa tlogo mo dikgaolong tša boselela le bošupa.

Se bohlokwa se se bolelwago ke borateori ba ba ka mo godimo ke go re sešura se lebane le mollwane wo bohlokwahlokwa thulaganyong ya metara.

4.2.4.2 Molawana wa kwano

Kgopolo ya molawana wa kwano e nyalelane le go kwantšhwa ga dikarolometara. Ke go re sa go elwa šedi fa ke gore molawana wo o bontšha gore ge lefoko le ka kgaoganywa le swanetše go ba le diripa tše pedi goba go feta tšeo di kwanago goba tše di swanago goba tše di boeletšwago (Mojalefa, 1995:23). Diripa tšeo di bitšwa dikarolometara ge fela molawana wa kwano o di kwantšha go rulaganya dikarolwana tšeo tša polelo, e lego medumo, fonimi ya botelele, lentšu le lefokwana. Ge a tiišetša taba yeo, Groenewald (1966:9) o fo re:

Die plasing van fonologiese hoedanighede sodat eenderse rame of patrone met 'n linguistiese grens saamval, word vervolgens as skematisering betitel, soms ook deur die terme 'ordering', 'rangskiking', 'organisering' of 'periodisering, aandui.

De Groot (1962:321) yena o fo go bitša gore ke '*interne periodisiteit*' goba '*periodisering*'. Go ya ka De Groot, mothalotheo wo mongwe le wo mongwe, go tloga mathomong go fihla mafelelong, o bopilwe ka dipaka tše mmalwa (gantši tše pedi goba go feta fao) tša dinoko, ka ntle ga thulaganyo ya mellwane magareng ga dipaka tše.

4.2.5 Thumo

Kgaolo ye e swaragane le kgopolo ya go re ka gobane direto tša bogologolo di be di se tša ngwalwa, batheeletši/babogedi ba tšona ba be ba no kgona go itemogela metara ka go no o kwa ka tsebe (e sego go o bona ka mahlo) fela. Ka yona nakong yeo bareti ba be ba hlama direto tša bona ka tsela ye batheeletši ba bona ba bego ba kgona go itemogela metara ka yona. Taba yeo e napile e bolela gore dielemente tše bohlokwa tša metara, e lego mothalotheo le dikarolometara di tlamega go kwagala gabotse ge sereto se retwa.

Taba yeo ya go kwa metara ka tsebe e sego go o bona ka mahlo e lebane le gore metara wa direto tša bogologolo o hlamilwe ka tsela ye e tiilego gore o tle o kwagale ka tshwanelo. Go kwagala gabotse goo go lebane le gore sešura se tle se lemogege ka tshwanelo. Ka fao ge, go tšweletšwa ga sešura go dira gore kelelothalo goba yona entšampemente e hlokege thulaganyong ye bjalo ya methalotheo ya sereto.

Go gatelelwa gore go se ngwalwe fao ga direto tša bogologolo ga go bolele gore direto tša kgale di hloka metara – metara wa tšona o lemogwa ka tsebe; ke gore o a kwewa. Gomme yona taba yeo ya go kwewa fela ga metara ka tsebe e sego go o bona ka mahlo, e ka hlola kgakanego/bothata bja thulaganyo ya polelo ya moreti, ye e lego yona metara. Ke ka tsela yeo bareti ba sebjalebja ba ilego ba thoma go ngwala direto ka lenaneo la metarangwalwa gore e se sa ba la metarabomolomo fela gore metara wa theto o se sa kwewa fela ka tsebe eupša o bonwe le ka mahlo gore bothata boo bja thulaganyo ya metarabomolomo bo fele .

Ka wona mokgwa woo go tlo lemogwa gore tihabologo/khuetšo yeo ya theto ya sebjalebjae, gagolo ya Sepedi, e bontšha kgolo ya mohutangwalo wo mo dingwalong tša Sepedi. Ka tsela yeo tlhalošo ya kgopolo ya Thutametara e bohlokwahlokwa nyakišišong ye ka gobane e tlo thuša tharolong ya mathata a kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

Ka mokgwa woo kgopolo ya Thutametara e hlalošitšwe go hlokometšwe lenaneo le le latelago, e lego tlhalošo ya kgopolo ya metara, metara wa Bodikela (Seisimane) le metara wa Sepedi, go lebeletšwe molao wa kgaogano le kgopolo ya sešura le molao wa kwano/tshwano.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 TLHOPHO YA DINGWALO TŠA SEISIMANE, SEAMERIKA LE SEPEDI

5.2 MATSENO

Mo go kgaolo ye go tlo lekodišišwa dikokwane tšeo borateori ba di dirišitšego go hlopha dingwalo ka kakaretšo. Tlhalošo ya tlhopho ye bjalo e tlo thuša ge go nepišwa tlhopho ya direto tša Sepedi. Tekodišišo ye e tla thongwa ka go lebelela pele dikgopolo tša borateori ba dingwalo tša Maisimane le Maamerika mabapi le tlhopho ya dingwalo tša gabobona. Ge e le tlhopho ya dingwalo tša Sepedi yona e šetše e phethilwe mo kgaolong ya pele, ka gona mo kgaolong ye, e tla no bapetšwa le ditlhopho tšeo tša merafe ye mengwe ka maikemišetšo a go tsitsinkela kgolo le tlhopho ya Sepedi, gomme morago ga papetšo yeo go tlo hlalošwa karoganyo ya theto ya Sepedi.

5.2.1 Tlhopho ya Maisimane

Evans (1982) gammogo le Burgess (1985) ba hlatholla kgolo ya dingwalo tša Maisimane ka go e tswalanya le bogoši. Ba fo tšwela pele go hlopha dingwalo tšeo ka go di aroganya ka mabaka ao a laolwago ke pušo ya kgoši. Ba gatelela gore dingwalo tše di hlagilego nakong ya pušo ya kgoši ye e rilego, di hlopšha kgorong e tee, gomme kgoro/tlhopho yeo ya bitšwa ka leina la kgoši yeo e angwago. Basekaseki bao ba aroganya mabaka a histori a a fapafapanego mo kgatelopeleng ya dingwalo tša Maisimane, go no swana le mehlala ye e latelago ka mo tlase:

- (a) Paka ya mmušo wa Elizabeth I
- (b) Paka ya mmušo wa Edward VII
- (c) Paka ya mmušo wa Charles I

Taba ye nngwe gape ye bohlokwa ke ya go re lehu la mongwadi ga se mafelo a sengwalo sa gagwe. Se se laetša fela gore go na le mahlakore a mabedi a mongwadi, e lego (a) mongwadi ge e le motho wa marapo, nama le madi le (b) mongwadi ge e le mongwadi (motho yo a sa hwego).

Bjale go yo lekolwa diponagalo/dikokwane tša go hlopha dingwalo tša Maisimane.

5.2.1.1 Histori

Basekaseki ba Maisimane ba šomišitše ponagalo ya histori ge ba hlaloša kgolo ya dingwalo tša polelo ye. Ke go re gape ba hlokometše maemo a mongwadi ge e le mongwadi. Ke go re ga go bolelwe ka mongwadi ge e le motho. Ka go dira bjalo ba gatelela maemo a bokgabo bja mongwadi. Bjale khuetšo e napile e tšwelela e le ntlha ye bohlokwahlokwa. Ke ka tsela yeo dingwalo tše di gatišitšwego pakeng ya pušo ya Elezabeth wa I, di tsebja ka la dingwalo tša lebaka la William Shakespeare (Evans, *ibid*:154). Taba ye e laetša gore Shakespeare o kgathile tema ye bohlokwagadi kgolong ya dingwalo tša Maisimane. Evans (*ibid*:155) o godiša bohlokwa bja Shakespeare ka go re:

With his skill in theatrical invention, he combines a genius for applying poetic language to drama. He had a range of imagery which was more comprehensive than in any other poet.

Mosekaseki yo o gatelela bokgoni bja go diriša mantšu le polelo bja Shakespeare. Ke ka fao tlhopho ya dingwalo tša paka ye gape di bitšwa ka Shakespeare.

Go sa na le mehlala ya dipuku tše di hlagišitšwego ke Shakespeare tša nako ya paka ya go bitšwa ka la Kgoši Henry wa VII (1613) le Kgoši Richard wa II (1524). Mongwadi yo a ilego a ipulela tsela ya maemo a a phagamilego mehleng ya Kgoši

Charles wa I ke John Milton. Burgess (*ibid*:104) o hlaloša khuetšo ya Milton ka go bolela gore:

He dwarfs the writers of the opposing camp ('Cavalliers') so completely that we are right to call this age, his age.

Ke kgatelelo ya go bontšha fela gore paka ya Milton e bohlokwa.

Magareng ga mengwaga ya 1750 le 1784, mogwane dingwalong tša Maisimane o be o letšwa ke Samuel Johnson. Dingwalo tša gagwe, bjalo ka *The Lives of the English Poets* (1759), di bile le kgatelelo ye kgolo dingwalong tša paka yeo. Ke ka yona tsela yeo Abrams (1985:152) a rego:

An older name for this half... century, the Age of Johnson, stresses the dominant position of Samuel Johnson and his literary and intellectual circle.

Mabakeng ao a filwego, go lemogwa banyakišiši ba be ba hlokomela kudu bangwadi ba ba bilego le khuetšo ye kgolo dingwalong. Ka mokgwa woo dingwalo tša paka yeo tša reelwa ka leina la mongwadi yoo a atlegilego go feta ba bangwe ge ba di hlopha.

5.2.1.2 Politiki

Politiki ke ye nngwe ya dikokwane tša go hlopha dingwalo tša Maisimane. Kokwane ye e bile le khuetšo ye maatla dingwalong tša Maisimane. BoProctor (1995:19) ba bolela gore kgopolo ya politiki e ka hlalošwa ka tsela ya go re ke:

The activities of the government, members of law-making organisations or people who try to influence the way a country is governed.

Tihalošo ya polelo ye e lebane le pušo ya naga. Ka tsela yeo kgopolo ye e šupa ka mo batho ba bušwago ka gona – e ka ba mokgwa wo mobotse goba wo mobe.

Bangwadi ba Maisimane ba ile ba itebanya ka kudu le taba ya pušo, gomme ba thulana le kgatelelo. Yona taba ye e fo nepišwa le monna wa Motoitšhi, e lego Karl Marx, yoo nakong ya gagwe, a bego a ngwala dipuku tša Seisimane. Mo pading ya go tsebja ka la *Das Kapital* (1867), Marx o thulana le pušo ya kgatelelo. O tšweletša kgopolo ye mpsha ya mabapi le bosetšhaba ge a re mahumo a naga ke bohwa bja setšhaba ka moka, gomme a swanetše go abelanwa ka tshwanelo. O bona e le boikarabelo bja bao ba swerego marapo a pušo go hloma mmušo wa mohuta woo (Burgess, 1985:180).

Basekaseki ba bantši bao ba bego ba diriša kokwane ya politiki ba be ba gegea. Anold Bunnett (Burgess, *ibid*:127) o ngwadile ka bophelo bja go hloka ponelopele ga babušiši, ka tsela ya go ba gegea.

5.2.1.3 Leago

Kgopolo ya leago ke kokwane ye bohlokwa ge go hlopšha dingwalo tša Maisimane. Ke kgopolo ye bohlokwa ka gobane bontši bja dingwalo tša Maisimane bo theilwe godimo ga yona.

Kgopolo ya leago ge e lebane le dingwalo e šupa ka moo batho ba phelago ka gona. Taba yeo e bolela gore kgopolo ye e lebane le kamano gare ga batho, boitshwaro, tlhabologo, bjalobjalo. Ge Abrams a hlaloša mošomo wa kgopolo ya '*Sociology of Literature*' o nepiša kgopolo ye le ya leago ka gobane o re:

The term 'Sociology of Literature', however, is applied only to the writers of critics and historians whose primary interest is in the ways an author is affected by his class status, his

social and other ideology, the economic conditions of his profession, and the kind of audience to which he addresses himself. These critics and historians treat a work of literatures inescapably conditioned by the social circumstances and forces of its era.

Polelo ye e bontšha gore kgopolo ya leago e amana le kgokagano le phedišano gare ga batho mabakeng ao ba phelago go ona. Phedišano le bophelo ke kgeswa le lešago. Ka go realo, di a fetogafetoga ge mabaka a dutše a fetoga le tlhabo ya letšatši. Ka gona ge, tirišo ya kokwane ye ya leago e phatlalala le mabaka a histori ya dingwalo tša Maisimane ka moka. Go realo go ra gore ga se ya lebana le lebaka le le rilego. Lebaka ke gore dingwalo di be di dirišwa go sekamolla bophelo.

Ge go tsinkelwa dingwalo tša Maisimane ka leihlo le bogale, go hlokomelwa gore di be di laolwa ke ka moo go bego go phelwa ka gona. Bangwadi ba be ba ngwala go hlasela boitshwaro bjo bo lešago dihlolong, gape le go hlohleletša mokgwa wo o itšego wa go phela. Ka mokgwa woo ba be ba ngwala ka merero ya politiki le tlhabologo. Ka polelo ye go nepišwa bangwadi ba go swana le Thomas Malthus (Burgess, *ibid*:76) a lego kgahlanong le bodiidi bjo bo aparetšego batho ba gabo. O fo ruma ka go re bodiidi bjoo bo ka fedišwa ge go ka fokotšwa pele go.

Tše dingwe dingwalo tše di theilwego godimo ga kokwane ya leago, ke tša go gegea. Shaw o be a tumile ka dingwalo tša mohuta wo. Tiragatšong ya gagwe, ye e bitšwago *The Doctor's Dilemma* (Burgess, *ibid*:20), Shaw o thulana ka bogale le bophelo bja go hloka boitshwaro bja mmakgonthe ka mokgwa wa go gegea.

5.2.1.4 Setšo

Sir Burnett Taylor, moantropholotši wa Moisimane, ke yena a go diriša kgopolo ya setšo la mathomo bjalo ka ge boramahlale ba e dirišitšego ka gona mehleng yeno

ya sebjalebjaale. Mo pukung ya gagwe ya go bitšwa *Primitive Culture (World Book Encyclopedia)*, volume 4, (1982:942) mongwadi o no re setšo ke:

That complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, laws, customs and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society.

Moantropholotši yo o hlaloša setšo ka go se lebanya le maitekelo a motho bjalo ka setho sa setšhaba go dira gore a kgone go phela gare ga sona ka go latela mekgwa le ditlwaelo tša sona.

Nyakišišong ye go yo nepišwa kgopolo ye ya setšo ge e lebane le dingwalo. Setšo gape se tlo lemogwa go ya ka moo ditšhaba tša go swana le Maisimane di ngwadilego ka gona.

Sengwalo se swantšha setšo le ge e ka ba lebaka leo mongwadi a phetšego go lona. Ka fao ge, setšo se hlaloša bophelo ka kakaretšo. Ka ge bophelo bo fetoga, setšo le sona se a fetoga. Taba ye e kgonthiša gore setšo se na le mahlakore a a fapafapanego. Dingwalong go fapanywa mahlakore a a fapanego bjalo ka politiki le bodumedi. Mongwadi ge e le mongwadi (e sego motho) o lebane le sona setšo seo. Ke go re o sekametše go le lengwe la mahlakore ao.

Tiragatšong ya go bitšwa *Dr Faustus*, Christopher Marlowe (Burgess, *ibid*:71) o hlaloša sedumedi (setšo) sa go itshwana/moswananoši. O bolela ka ga monna wa serutegi yo a nyakago maatla a go hloka mellwane, a go laola tlhago. Dr Fautus o kwana le morongwa wa Sathane yo a bitšwago ka la Mephistopheles, gore a mo fe maatla a tekanyo ya mengwaga ye masomepedinne. Kwano ke gore mohlang a ehwa moya wa gagwe o tšewe ke Sathane. Bangwadi ba bangwe ba ba ngwadilego ka setšo go akaretšwa le Robert Greene ka tiragatšo ya gagwe ya go bitšwa *Friar Bacon* (1963) le Arnold Bennett tiragatšong ya gagwe ya go bitšwa *The Old Wives Tale* (1985).

Ge go akaretšwa go ka thwe tlhopho ya dingwalo tša Maisimane e laeditše dintlha tše di latelago:

- (a) Basekaseki ba diriša bogoši le mongwadi go hlopha dingwalo.
- (b) Diteng ke kokwane ye bohlokwa ka kudu ya go hlopha dingwalo tše.
- (c) Basekaseki ba arola dingwalo ka go di hlopha ka tlase ga mabaka ('periods') a a rilego.

5.2.2 Tlhopho ya Maamerika

Abrams (1985:143-145) o hlaloša gore ge go hlokomelwa ka fao basekaseki ba dingwalo tša Maamerika ba nyakišišitšego dingwalo tše, go lemogwa gore bona ba hlokometše ka kudu (a) bohlokwa bja pušo ya naga le (b) histori ya dingwalo tše. Ka fao ge, nyakišišo ye yona e lemoga gore ka peakanyo ye bjalo ya nyakišišo, go hlokomelwa gape le gore mokgwa woo o dirišitšwego o laola tlhopho ya dingwalo tša naga yeo ya Amerika. Ge Abrams (*ibid*:144) a kgonthiša taba ye, yena o fo re:

This tendency suggests that there is an order in American political history more visible and compelling than that indicated by specifically literary or intellectual categories.

Abrams o gatelela gore tlhopho ya dingwalo tša Maamerika e nepiša le histori ya naga yeo. Ke ka yona tsela yeo Parrington (1963) a hlophago dingwalo tša Maamerika a hlokometše ditiragalo tše tše kgolo mo bophelong bja Maamerika, e lego:

- (a) Ntwa ya Tokologo (1775)
- (b) Ntwa ya Pele ya Lefase (1914-1918)
- (c) Ntwa ya bana ba thari (1861-1865)

(d) Ntwa ya Bobedi ya Lefase (1939-1945)

Dikaroganyo tše tša ka godimo di aroganywa ka mabaka, ka go diriša mareo a a tlwaelegilego a go swana le bongwaditlhago le borealiseme. Ka wona mokgwa woo basekaseki ba ba hlopha dingwalo tša Maamerika ka mabaka a a latelago:

- (a) Dingwalo tša mehla ya bokoloniale
- (b) Dingwalo tša mathomo tša setšhaba
- (c) Dingwalo tša mehla ya boromantiki/lerato
- (d) Dingwalo tša mehla ya borealiseme
- (e) Dingwalo tša sebjalebja

Go tlo hlokomelwa gore ge dingwalo tše di sekasekwa go lemogwa gore go dirišwa dikokwane tše di šomišitšwego ke basekaseki ba dingwalo tša Maisimane, eupša bona ba kgethile tše tharo fela (ba tlogetše kokwane ya setšo), e lego:

- (a) Politiki
- (b) Histori
- (c) Leago

Bjale go yo lekolwa tirišo ya dikokwane tše.

5.2.2.1 Politiki

Kokwane ya politiki dingwalong tša Maamerika e tšweletšwa ka mahlakore a go fapana. Sa go hlokomelwa fa ke ge bangwadi ba thulana le kgethologanyo le kgatelelo go tšwa go politiki. Mo ga go bolelwe ka politiki ya go lwantšha pušo ya naga, go ya ka fao go lemogilwego ge go hlalošwa dingwalo tša Maisimane.

Mokgatlo wa bangwadi wo o bego o tsebja ka la ‘*The Beat Movement*’, go ya ka *Encyclopaedia Britannica* le *Wikipedia*, the free encyclopedia ba ile ba hlasela ka bogale bophelo bja maemo a godimo bja bahumi gammogo le boiketlo bja batsebalegi ka dingwalo tša bona. Mo pukung ye e bitšwago *How* (1956), Ginsberg o kgahlanong le go hloka tekatekano ga batho. Mathata ao a gatelelwa gagolo ke Harper Lee, mo pading ya go bitšwa *To kill a Mocking Bird* (1960). Yena o ngwala ka ga kgethologanyo ka toropong ya Alabama.

Ge go lebeledišišwa nyakišišo ye, go hlokomelwa gore dingwalo tša Maamerika di arolwa ka mabaka a a laolwago ke ditiragalo tše bohlokwa mo historing ya naga yeo. Le ge go sa nepišwe ngwaga thwi, mabaka ao a na le lefetla la ngwaga. Go swana le bangwadi ba Maisimane, šedi e beilwe godimo ga mongwadi e sego sengwalo sa gagwe ge se hlopšha.

5.2.2.2 Histori

Kokwane ya histori le ge e dirišitšwe ge go hlopšha dingwalo, basekaseki ga ba gatelele maemo a mongwadi bjalo ka ge go hlalošitšwe mo dingwalong tša Maisimane. Taba ye e bolela gore kokwane ye ya histori ga e lebane le mongwadi. Kokwane ye e lebane le ditiragalo, e lego dintwa tšeo naga yeo e di lwelego. Dingwalo di dirišwa go thulana le go bušwa ga Amerika ke mafase a mangwe a šele. Pele ga Ntwa ya Tokologo, naga ya Amerika e be e le ka fase ga taolo ya naga ya Britania. Ka morago ga ntwaga yeo go napile gwa tsoga dingwalo tša boganka le kganano, go swana le go sotla le go sola pušo ya Maisimane. Mo pading ya go bitšwa *Uncle Tom’s Cabin* (1852), mongwadi, Stowe, o lwela gore bokgoba bo fedišwe ka Amerika.

5.2.2.3 Leago

Mo dingwalong tša Maamerika, kokwane ya leago e nepiša gagolo go gola ga ditoropo. Go gola fao ga ditoropo go tlišitše phetogo ye kgolo mo maphelong a

batho ba Amerika gammogo le go dingwalo tša naga yeo. Bangwadi ba ile ba napa ba ithomela go ngwala ka ga masetlapelo ao a latetšego ntšifalo le kgolo ka ditoropong tša Amerika. Ka fao phedišano ya napa ya ba leotwana leo dingwalo di dikologago go lona. Dingwalo tšeo di be di bitšwa tša borealiseme ka gobane di be di hlaloša nnete ya maemo a bophelo. Ge a hlaloša maikemišetšo a bangwadi bao ba borealiseme, Howells mo go Burgess (1985:20) o no re:

Nothing more and nothing less than the truthful treatment of materials.

Taba ye e gatelelwago fa ke ya go re dingwalo tša borealiseme di emetše nnete fela. Howells o hlohleleditše bangwadi ba paka yeo go sekaseka bophelo bja bahloki ba Amerika mo pading ye e tsebjago ka la *The Rise of Silas Laphan* (1947). Bangwadi ba ba hueditšwego ke Howells ba be ba ngwala ka ga bosenyi le maemo a a sa kgahlišego a bophelo bja mekhukhung.

Kokwane ye e šomišitšwego gagolo ka morago ga Ntwa ya Bobedi ya Lefase (1939-1945) ke ya leago. Nakong ye kgolo ya setšhaba e ile ya hlola pitlagano ye kgolo ka ditoropong le mebileng ya Amerika. Dikgakgano gammogo le dipolayano e be e le bogobe bja ka mehla. Ke ka wona mokgwa woo go tsogilego bangwadi ba ba thulanago le go hloka toka le molao bathong ka Amerika, bjalo ka Carson McCullers mo pukung ya gagwe ya go bitšwa *The Ballad of the Sad Cafe* (1951) le Eudora Welty, mongwadi wa *Delta Wedding* (1958). Bangwadi ba ba be ba thulana le bodiidi. Godimo ga moo bangwadi ba ba bontšhitše kwelobohloko go batho bao go ka thwego ke disohlo tša bophelo bja sebjalebja.

5.2.3 Papetšo ya ditlhopho tša merafe yeo ya Bodikela (Maisimane le Maamerika) le ya Sepedi.

Mo go dingwalo tša Maisimane go gatelelwa kgolo ya dingwalo ka go e tswalanya le bogoši. Dingwalo tše di hlopšha ka go di aroganya ka mabaka ao a laolwago ke pušo ya kgoši. Ka fao go gatelelwa dingwalo tše di hlagilego nakong ya pušo ya kgoši ye e rilego, gomme tša hlopšha kgorong e tee; kgoro/tlhopho yeo ya bitšwa ka leina la kgoši yeo e angwago. Godimo ga moo basekaseki ba dingwalo tše ba aroganya mabaka a histori a a fapafapanego mo kgatelopele ya dingwalo tša Maisimane.

Taba ye nngwe gape ye bohlokwa ke ya go re lehu la mongwadi ga se mafelelo a sengwalo sa gagwe. Se se laetša fela gore go na le mahlakore a mabedi a mongwadi, e lego (a) mongwadi ge e le motho wa marapo, nama le madi le (b) mongwadi ge e le mongwadi (motho yo a sa hwego).

Ge Maisimane a hlopha dingwalo go hlokomelwa dikokwanetlhopho tše nne, e lego histori, leago, politiki le setšo.

Malebana le histori bjalo ka kokwanetlhopho, basekaseki ba Maisimane ba hlokometše maemo a mongwadi ge e le mongwadi. Ke go re ga go bolelwe ka mongwadi ge e le motho. Ka go dira bjalo ba gatelela maemo a bokgabo bja mongwadi yoo.

Basekaseki ba diriša kgopolo ya leago bjalo ka kokwane ye bohlokwa ge go hlopšha dingwalo tša Maisimane. Ke kgopolo ye bohlokwa ka gobane bontši bja dingwalo tša Maisimane bo theilwe godimo ga kokwane ye. Leago ge e lebane le dingwalo le šupa ka moo batho ba phelago ka gona. Taba yona yeo e bolela gore kgopolo ye e lebane le kamano gare ga batho, boitshwaro, tlhabologo, bjalobjalo.

Kokwane ya politiki e bile le khuetšo ye maatla dingwalong tša Maisimane. Politiki e lebane le pušo ya naga. Ka tsela yeo kgopolo ye e šupa ka mo batho ba bušwago ka gona – e ka ba mokgwa wo mobotse goba wo mobe. Bangwadi ba Maisimane ba ile ba itebanya kudu le taba ya pušo, gomme ba thulana le kgatelelo.

Setšo se hlalošwa ka go se lebanya le maitekelo a motho bjalo ka setho sa setšhaba go dira gore a kgone go phela gare ga sona ka go latela mekgwa le ditlwaelo tša sona.

Nyakišišong ye go yo nepišwa kgopolo ye ya setšo ge se lebane le dingwalo. Setšo gape se tlo lemogwa go ya ka moo ditšhaba tša go swana le Maisimane di ngwadilego ka gona. Ka fao sengwalo se swantšha setšo le ge e ka ba lebaka leo mongwadi a phetšego go lona. Ka go realo setšo se hlaloša bophelo ka kakaretšo. Ka ge bophelo bo fetoga, setšo le sona se a fetoga. Taba ye e kgonthiša gore setšo se na le mahlakore a a fapafapanego. Dingwalong go fapanywa mahlakore a a fapanego bjalo ka politiki le bodumedi. Mongwadi ge e le mongwadi (e sego motho) o lebane le sona setšo seo. Ke go re o sekametše go le lengwe la mahlakore ao.

Abrams (1985:143-145) o hlaloša gore ge go hlokomelwa ka fao basekaseki ba dingwalo tša Maamerika ba nyakišišitšego dingwalo tše, go lemogwa gore bona ba hlokometše ka kudu bohlokwa bja pušo ya naga le histori ya dingwalo tše. Go lemogwa gore ka peakanyo ye bjalo, go hlokomelwa gape gore mokgwa woo o dirišitšwego o laola tlhopho ya dingwalo tša naga yeo ya Amerika.

Ka fao ge, ka lehlakoreng la dingwalo tša Maamerika bangwadi ba dirišitše dikokwane tše tharo fela, e lego politiki, leago le histori go hlopha dingwalo tša bona go fapana le ka fao bangwadi ba Maisimane ba hlophilego dingwalo tša bona ka gona.

Kokwane ya politiki dingwalong tša Maamerika e tšweletšwa ka mahlakore a go fapana. Sa go hlokomelwa fa ke ge bangwadi ba thulana le kgethologanyo le kgatelelo go tšwa go politiki. Mo ga go bolelwe ka politiki ya go lwantšha pušo ya naga, go ya ka fao go lemogilwego ge go hlalošwa dingwalo tša Maisimane.

Kokwane ya histori le ge e dirišitšwe ge go hlopšha dingwalo, basekaseki ga ba gatelele maemo a mongwadi bjalo ka ge go hlalošitšwe mo dingwalong tša Maisimane. Taba ye e bolela gore kokwane ye ya histori ga e lebane le mongwadi. Kokwane ye e lebana le ditiragalo, e lego dintwa tšeo naga yeo e di lwelego.

Mo dingwalong tša Maamerika, kokwane ya leago e nepiša gagolo go gola ga ditoropo. Go gola fao ga ditoropo go tlišitše phetogo ye kgolo mo maphelong a batho ba Amerika gammogo le go dingwalo tša naga yeo. Bangwadi ba ile ba napa ba ithomela go ngwala ka ga masetlapelo ao a latetšego ntšifalo le kgolo ka ditoropong tša Amerika. Ka fao phedišano ya napa ya ba leotwana leo dingwalo di dikologago go lona. Dingwalo tšeo di be di bitšwa tša borealiseme ka gobane di be di hlaloša nnete ya maemo a bophelo.

Go fapana le basekaseki bao ba Maisimane le Maamerika, Bapedi le bona ba na le mohuta wo mongwe wa tlhopho ya dingwalo gagolo ge e le direto. Tlhopho ye e šetše e ukamilwe mo kgaolong ya pele. Groenewald le Serudu ba tšweleditše tlhopho ya dingwalo go ya ka mengwaga ya kgatišo le phatlalatšo. Bothatana bjo bo bonalago mo ke bja mengwaga yeo ba e kgethilego. Groenewald o šomiša dihlopha tša mengwaga. Mengwaga ye e lego gona sehlopheng se sengwe le se sengwe ga e lekane. Bothata ke bja gore na ke ka lebaka la eng Groenewald a kgethile mengwaga yeo. Karabo ga e tšwelele mo go tlhopho ya gagwe.

Serudu le yena o šomiša dihlopha tša mengwaga go swana le Groenewald. Sehlopha sa mathomo ke sona se fapanago le dihlopha tše dingwe ka gore sona se na le mengwaga ye masomepedi mola dihlopha tše dingwe tšona di na le

mengwaga ye lesome ye lesome. Serudu le yena ga a bolele gore ke ka lebaka la eng a kgethile mengwaga yeo.

Tlhopho ya Mashabela ya go ya ka dipaka tše a di filego le yona ga e hlalošwe. Le ge go le bjalo tlhopho yeo ya gagwe le yona e ama mengwaga ya kgatišo le phatlalatšo ya dipukutheto le ge yena a sa tšweletše ntlha ye thwi.

Ka tsela yeo tlhopho ye ya dingwalo/direto tša Sepedi ga e kgotsogatše. Bothata bjo Serudu o bo rarolla ka go re yena ka noši ga a bone bokaone bjo bongwe bja go hlopha dingwalo ka ntle le bjona bjo bja go latela mengwaga ya kgatišo.

Bahlophi ba dingwalo tša Sepedi ba bolela ka dikokwane tše di itšego tše di bonalago dipakeng tša go fapana fela ga se ba di hlaloša ka tshwanelo go tiiša goba go nepiša tlhopho ya bona; ebile ga se ba di bea go ya ka bohlokwa bja tšona.

5.2.4 Karoganyo ya theto ya Sepedi

Ge go lekodišišwa kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi go tla ba bohlokwa ka kudu go itemogela gape gore mohutangwalo wo o ka arolwa ka ditlhopho tše dingwe tše pedi tša go thewa godimo ga merero bjalo ka kokwane ya tlhopho, e lego (a) direto tša bogologolo tša go tumiša (thetotumišo) le (b) direto tša sebjalebja tša maitekelo (c) direto tša phethagatvamaitekelo . Tlhopho ye bjalo e tla ba le mohola wa go ba seipone sa go bonegela kgolo le tšwetšopele ya theto ya Sepedi ka kakaretšo. Ke go re pele go lekolwa dikokwane tše bohlokwa tša go tšweletša kgolo, tšwetšopele le tlhopho ya theto ya Sepedi, go tla ba le moholo go hlagiša tlhopho ye bjalo ka matsenyagae a kgolo le tlhopho ya Sepedi.

Nyakišišo e gatelela gore karoganyo ya mohuta wo o šišinywago mo, ga e laolwe ke ngwaga ka gobane ga e na mathomo le mafelelo. Taba ye e bolela gore tlhopho ya mohuta wo ga e hlophe mongwadi goba histori ya dingwalo.

Bjale go tlo hlalošwa dikaroganyo tše tharo tše go boletšwego ka tšona ka mo godimo, e lego karoganyo ya (a) direto tša bogologolo tša go tumiša, (b) direto tša sebjalebjae tša maitekelo le (c) direto tša phethagatšamaitekelo.

5.2.4.1 Karoganyo ya direto tša bogologolo tša go tumiša

Ge go lekodišišwa kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi go lemogwa gore mešomo ya mathomo e be e le ya bomolomo. Ke ka fao go thwego go bolela go lebane le theto ya bogologolo. Gape ge go bolelwa ka theto ya setšo go hlamulwa ka theto yeo e tšweleditšwego pele ga ge Sepedi se ngwalwa. Go gatelelwa gore theto ya bogologolo e na le khuetšo ye kgolo go theto ya sebjalebjae ka gobane le lehono bareti ba sebjalebjae ba sa hlama direto tša bona godimo ga motheo wa theto ya bogologolo.

Diteng di kgatha tema ye bohlokwa mo thulaganyong ya direto: ge go thwe sereto ke sa bogologolo se lemogwa ka diteng; go bjalo le go sereto sa sebjalebjae. Ka fao ge, direrwa tše di fapafapanego tša diteng tša direto tšeo di tlo thuša go fapanya direto tša karoganyo ye. Direrwa tšeo ka moka di lebane le ditiragalo/ditaba tša bogologolo. Ka go realo diretotumišo tšeo di theilwe godimo ga merero ya setšo. Kgopolo ye ya setšo ke yona e hlohleletšago setšhaba go hlama/reta direto tšeo tša bogologolo tša go thewa godimo ga lebollo.

Mabapi le thulaganyo moreti o diriša dithekniki tša go fapafapana bjalo ka thekniki ya tebelelo-ke ye e lebanego le mmoledi. Thekniki ye e bohlokwa ka kudu ka gobane e šomišwa go tšweletša polelo ya moretwa. Polelo ya moretwa/moanegwa e na le nnete go feta ya moreti (mongwadi).

Godimo ga moo go thulaganyo mongwadi o rulaganya ditiragalo ka go di lebantšha le tshwantšho le tirišo. Tshwantšho ke kanegelo mo moreti/mmoledi a šomišago medirišo ya go fapana bjalo ka modirišohlaodi, modirišogore, modirišokanegelo, bjalobjalo. Ka tirišo go tšweletšwa pegu; ke go re moreti o diriša modirišopego fela.

Ge mmadi/motheeletši a lebantšha kakaretšo ya diteng le tše di ngwadilwego, go lemogwa diponagalo tša mongwalelo, e lego tshwantšho le tirišo. Tshwantšho e lebane le tlhalošo ya ditiragalo goba yona kanegelo. Le ge moreti/mmoledi a sa bolediše mmadi, polelo ya gagwe e lebane le go arabja ke mmadi. Tirišo yona e fapana le tshwantšho. Ke go re ditaba ga di kwešišege ka moka; gape di a begwa. Mmoledi ga a ipolele, e bile ditaba di bolelwa ka go široga. Mongwadi o diriša diretšistara tše pedi tša mongwalelo go fapantšha tshwantšho le tirišo.

Go lemogwa gore diretotumišo (tša bogologolo) tše di na le peakanyo ya thulaganyo ye e raraganego. Tharagano ye bjalo e hlola maatlakgogedi/phišegelo ka gobane e dirišitšwe bjalo ka thekniki ya peakanyo ya diretotumišo tša bogologolo. Mongwalelo wa tšona o sekametše go diretotumišo ka moka tša bogologolo bjalo ka tša Phala (D.M.) tša kgoboketšo ya *Kxomo 'a tsha* (1935).

5.2.4.2 Karoganyo ya direto tša maitekelo

Direto tša sebjalebja le lebane le maitekelo. Ke go re bareti ba nyakana le tsela ya go ngwala direto tša sebjalebja. Go ka no thwe bareti bao ba mo leetong la go leba bongwading bja direto tše di bego di se gona mathomong, nakong ya bongwadibomolomo. Mathata a bona a lebane le kekišo goba khuetšo ya bongwadi bja merafe ye mengwe, ka kudu Maisimane. Mohlala wo mobotse ke wa disonete tša Matsepe. Matsepe o katana le go ngwala disonete tša Shakespeare ka ntle ga katlego. Bakeng sa thulaganyo ya morumokwano, yena o fo ngwala direto tše ka thulaganyo ya poeletšo yeo a gopolago gore ke morumokwano.

Taba yeo e lemogilwe gape le ke Groenewald (1993b:27). O no re:

Ka ntle le go ngwala mehutatheto ya bogologolo, ba bafsa ba thomile go hlama mehuta ye mengwe ye mefsa. Ke ka lebaka

la gore go a ngwalwa, botelele ga e sa le lepheko ge sereti se thoma go reta.

Taba yeo ya Groenewald e bolela gore bareti ba sebjalebja ba maitekelo ba badile dingwalo/direto tša Seisimane le Seafrikaanse. Ke ka fao Groenewald (*ibid*) o išago pele ka go kgonthiša gore bareti ba ba maitekelo ba hueditšwe ke ditsela tša go fapafapana tše mpsha tša go reta direto tša sebjalebja. O re:

Sereti sa mathomo sa go ngwala theto ye telele ya kanegelo ke Mamogobo. Leina la pukutheto ya gagwe, *Leduleputswa* (1951), le lebane le thetokanegelo goba thetogale ye e tsentšwego ka mo pukung yeo gotee le direto tše dingwe. Ya Fela, e lego *Sebilwane*, e gatišitšwe ka 1961; le Lentsoane, Moganedi, Tlooke le (B.N) Tseke ba ngwadile tša bona.

Go sa na le mehutatheto ye mengwe ye mefsa yeo ba ngwadilego ka yona, bjalo ka thetopolitiki gammogo le direto tša go amana le mathata a bophelo bja Bathobaso mehleng ya sebjalebja. Bareti bao ke ba go swana le Mamogobo (1951), Matlala (1953), Lentsoane (1975), Ratlabala (1967), bjalobjalo.

Ge go lekolwa bangwadi ba direto tše tša maitekelo tša mathomo tša Sepedi, go lemogwa bareti ba bararo bao ba tšweletšego ka magetla, e lego Lentsoane, Puleng le Serudu (ka kgoboketšo ya gagwe ya go tsebja ka *Matšwela* (1984). Ka ngwaga wa 1971 Lentsoane o gatišitše pukutheto ya gagwe ya mathomo ya go bitšwa *Direto tša mang le mang*. Go tloga moo o tšwetše pele go ngwala dipukutheto tše dingwe, e lego *Ga se ya lešaka le* (1973) ye e lego thetokanegelo, *Mokgako* (1997), *Ihlo la moreti* (1981) le *Kgogamašego* (1988).

Morago ga go ngwala direto tša mohuta woo, o ka re Lentsoane, o hueditše bareti ba bangwe ba Sepedi ka go tšwetša pele kgopolo ya go ngwala ka ga mohutangwalo wo. Moreti yo a go mo loma seetse e bile Puleng. Puleng yena o

ngwadile dipukutheto tše nne (tša mathomo) tša direto tša maitekelo, e lego, ya mathomo, *Ditlalemeso* (1980), ya latelwa ke *Seipone sa madimabe* (1981), gwa tla *Kgaa kgati tša khwiti ya noka yešo* (1983) gomme ya mafelelo ya ba *Malopo a boreti* (1983).

Morago ga maitekelo ao a go ngwala direto tša mohuta wo, Serudu o dirile kgoboketšo ya direto ya go bitšwa *Matšwela* (1984). Go fihlela ka nako yeo, go ka thwe ke bona bao go ka bolelwago ka bona gore ke baretipulamadibogo ba bohlokwa mo thulaganyong ya direto tša maitekelo.

Ge go yo hlalošwa dipharologantšho tša direto tša maitekelo, nyakišišo e tlo nepiša mešomo ya bona, go lebeletšwe (a) polelo, (b) ditaba, (c) metara le (d) mongwalelo.

Polelo

Ge go bolelwa ka polelo go nepišwa tirišo ya mantšu a a itšego ao a lebanego le merero ya thetotumišo ya bogologolo ao a hlokegago ge go bolelwa ka thetotumišo ya maitekelo (Groenewald, 1993b:43). Go gatelelwa gore go sa na le mehlala ye mengwe ya polelo ye e lego ponagalo ya mohutangwalo wo. Ge go balwa sereto sa 'Lepotlelo, ditshitswaneng' (Lentsoane, 1988:10) go lemogwa mantšu a a lebanego le sebjalebja: lepotlelo, ditshitswaneng, bjalobjalo. Ge go balwa Ratlabala (1967:14) seretong sa 'Balemi' go lemogwa pharologantšho ya tšhomišo ya tshwantšhanyo, eupša e sego tshwantšhišo:

Bjalo ka ditšhošane...

Bjalo ka manong...

Go ka fo akaretšwa ka go re polelo ya thetomaitekelo ke ya tshwantšhanyo, mola ya thetotumišo (ya bogologolo) e le ya tshwantšhišo. Taba yeo e hlolwa ke lebaka la go re dikapolelo ke diponagalo tša mongwalelo tšeo di kgonago go laola

mongwalelo. Taba yeo e tlo bolelwa ka botlalo ge go sekasekwa mongwalelo wa thetomaitekelo.

Ditaba

Groenewald (1993b:44) o bolela gore tabakgolo ye bareti ba retago ka yona e lebane le mathata a Bathobaso, gagolo mo ditoropong tše kgolo. Mathata ao a lebane le ditiragalo/ditaba tše dingwe tše di itšego tša go fapana, bjalo ka ge Lentsoane (1981:39-41) a hlaloša manyami:

Ke lekile go itebatša gwa pala,
Badimo ba re botša lefase tšeo ke di bonego.
Ga ke nyake go šupša ka monwana bosasa,
Ga ke nyake go ba sejato,
Ke nyaka go ithobalela ka khutšo bosasa.
Nka se di lebale tša June 16, 1976.

Go na le taba ye nngwe ya bobedi, e lego politiki bjalo ka sereto sa Puleng (1883:62-63) sa go bitšwa 'Nkosi sikel' 'iAfrika'. Gape go lemogwa gore go sa na le bareti ba mathomo ba go reta ka politiki, e lego Matlala (E.K.K) (1941) le Mamogobo (1953). Ka fao Lentsoane le Puleng ga se ba mathomo ba go reta ka politiki mo diretongmaitekelo tša Sepedi.

Pharologantšho ye nngwe gape ya ditaba e lebane le go tumiša bao ba sa kgotlelelago le ge mathata a bophelo a ka tima letšatši. Ge go balwa Lentsoane (1975:36) go lemogwa kgonthe ya taba ye:

Bommadithoto ba Soweto, re le rolela dikuane,
Re itiantšha matolo ge re le bona
Gobane matsogong a lena go tšwele dinaledi,
Go sa tla tšwa mahlasedi.

Go lemogwa gore direto tša mohuta wo ga se tša go tumiša fela, ka gobane di hlagiša gape le kholofedišo, boitshepo le tlhologelo. Baretl ba tšwelela e le badumedi ka gobane ge ba reta go bonagala maatla a Sekriste diretong tša bona, gagolo ge go balwa Lentsoane (1975:6) le Puleng (1980:1-2).

Mabapi le ditaba, gape go sa tšweletšwa le kgakanego gare ga batho bjalo ka ponagalo ye bohlokwa ya thetomaitekelo. Ge a ruma sereto sa 'Mophamoladikanapa' Lentsoane (1975:32-33) o no re:

Le mpitša mophamoladikanapa,
Le mpitša mohulabatho Gauteng,
Le mpitša ka mainaina.
Mphetheleng ditshwanelo
Ke boele ke phele,
Ke be motho gape.

Go fihlela mo go tsopotšwe ditaba tšeo e lego pharologantšho ya thetomaitekelo. Le ge go le bjalo go sa na le ditaba tše dingwe tšeo, bogolo bja tšona bo lebanego le mathata a Bathobaso. Ka go realo di ka se sa šalwa morago nyakišišong ye, ka gobane e tla no ba poeletšo fela.

Metara

Mo nyakišišong ye, ge go tsinkelwa metara wa thetomaitekelo go tlo hlokomelwa ditabana tše di latelago, e lego (a) sešura (le kelelethalo), (b) mošito le (c) poeletšo.

Sešura (le kelelothalo)

Sešura se swantšhwa le mollwane wa popafoko. Ge go ka se be bjalo sešura se ka se kwagale; ke go re go ka se be metara. Moo sešura se hlokegago go bitšwa kelelothalo (Grammont, 1960:43). Groenewald (1993b:14) yena o no tlaleletša ka go re (a) go na le kelelothalo ye e lebanego le dikarolo tša mothalotheo le gore gape (b) go na le kelelothalo ye e lebanego le methalotheo. Tabataba ke gore kelelothalo e hwetšagala fela ge sereto se na le methalotheo ye e itšego.

Bohlokwa bja sešura (go ya ka mo go šetšego go boletšwe pele) ke (a) go aroganya dikarolometara le methalotheo, (b) go tlemaganya dikarolometara le methalotheo le (c) go aroganya le go tlemaganya dikarolometara le methalotheo. Ka go realo sešura se na le mehola ye meraro yeo e lebanego le kamano ya dithotheo tšeo. Kamano yeo ke ya tshwantšho le katološo. Ge go bolelwa ka kamano ya tshwantšho le katološo go nepišwa go nyalanya maina, bjalo ka seretong sa 'Leleme' (Lentsoane, 1975:26):

Ke pere ye khulwana,
E rwala tša bošilo,
Ya tšama e kgatha,
E tsošitše lešata,
E bjala mphoka bathong,
E ba bediša mabjoko,
E ba aroganya.

Bjale mo modiro wa tshwantšho o lebane le madiri; ka go realo ga e kgotsofatše ka kudu, gagolo ge methalotheo e le ye mekopana bjalo ka ya sereto se sa Lentsoane. Taba ye e tla hlalošwa ka botlalo kua dikgaolong tša pele. Ka fao le ponagalo ya poeletšo e tlo hlalošwa fao.

Mongwalelo

Ponagalo ya mongwalelo le yona e yo bolelwa ka boripana ge e lebane le thetomaitekelo mo kgaolong ye ka gobane le yona e tlo hlalošwa ka botlalo dikgaolong tše di latelago. Mongwalelo ge o lebanywa le maitekelo go gatelelwa maikutlo a moreti. Ge e le seretotumišo se a tumiša, sa be sa godiša. Mongwalelo o laolwa ke mošito, mainagokwa le go hlokega ga madiri. Ka fao moretwa o hlalošwa ka tshwantšhišo.

5.3 THUMO

Go ka rungwa kgaolo ye ka go re go lekodišišitšwe dikokwane tšeo borateori ba di dirišitšego go hlopha dingwalo ka kakaretšo. Tekodišišo yeo e thomilwe ka go lebelela pele dikgopolo tša borateori ba dingwalo tša Maisimane le Maamerika mabapi le tlhopho ya dingwalo tša bona. Ge e le tlhopho ya dingwalo tša Sepedi yona e bapeditšwe le ditlhopho tšeo tša merafe ye mengwe ka maikemišetšo a go tsinkela kgolo le tlhopho ya Sepedi.

Go iša pele ge go hlopšha dingwalo tša Maisimane go lemogilwe gore basekaseki ba di tswalanya le bogoši. Basekaseki bao ge ba hlopha dingwalo tšeo ba di aroganya ka mabaka ao a laolwago ke pušo ya kgoši. Ke go re dingwalo tše di hlagilego nakong ya pušo ya kgoši ye e rilego, di hlopšha kgorong e tee, gomme tlhopho yeo ya bitšwa ka leina la kgoši yeo e angwago. Taba yeo e bolela gore basekaseki bao ba aroganya mabaka a histori a a fapafapanego mo kgatelopeleng ya dingwalo tša Maisimane.

Taba ye nngwe gape ye bohlokwa yeo e lemogilwego ke ya go re lehu la mongwadi ga se mafelelo a sengwalo sa gagwe. Se se laetša fela gore go na le mahlakore a mabedi a mongwadi, e lego mongwadi ge e le motho wa marapo, nama le madi le mongwadi ge e le mongwadi (motho yo a sa hwego).

Ge go lekolwa dikokwane tšeo tša go hlopha dingwalo tša Maisimane go dirišitšwe histori, leago, politiki le setšo.

Go tšwetšwe pele ka go hlaloša gore basekaseki ba dingwalo tša Maamerika bona ba nyakišitšwe dingwalo tšeo go hlokometšwe bohlokwa bja pušo ya naga le histori ya dingwalo tšeo. Godimo ga moo go lemogilwe gape gore go dirišitšwe le mokgwa wo mongwe wa go laola tlhopho ya dingwalo tša naga ya Amerika wa karoganyo ya go ya ka mabaka ka go diriša mareo a a tlwaelegilego a go swana le bongwadithago le borealiseme.

Go hlokometšwe le gore ge dingwalo tšeo di sekasekwa go tlo lemogwa gore go dirišitšwe dikokwane tšeo di šomišitšwego ke basekaseki ba dingwalo tša Maisimane, eupša bona ba kgethile tše tharo fela, e lego politiki, histori le leago.

Go akaretšwa ka go re Maisimane a hlopha dingwalo go ya ka dikokwanetlhopho tše nne, e lego histori, leago, politiki le setšo, mola tlhopho ya Maamerika yona e theilwe godimo ga dikokwane tlhopho tše tharo tša go fo swana le tšeo tša Maisimane. Ka lehlakoreng le lengwe bahlophi ba dingwalo tša Sepedi ba bolela ka dikokwane tše di itšego tšeo di bonalago dipakeng tša go fapana fela ga se ba di hlaloša ka tshwanelo go tiiša le go nepiša tlhopho ya bona; ebile ga se ba di bea go ya ka bohlokwa bja tšona.

Go tšwela pele go lekotšwe gape le kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi go hlokometšwe ditlhopho tše dingwe tše pedi tša go thewa godimo ga morero bjalo ka kokwane ya tlhopho, e lego direto tša bogologolo tša go tumiša (thetotumišo) le direto tša sebjalebja tša maitekelo.

KGAOLO YA BOSELELA

6.1 DIRETOTUMIŠO TŠA BOGOLOGOLO

6.2 MATSENO

Go šetše go boletšwe ka godimo gore sereto sa bogologolo se lebane le direto tša go hlagišwa pele ga ge Sepedi se ngwalwa. Ka go realo direto ka moka tša mohuta woo di tlo wela legorong la thetobogologolo ka lebaka la sebopego le diteng tša go swana. Mokgwa woo wa go hlama direto tša setšo o sa tumile kudu magareng ga bareti ba sebjalebja. Ke ka fao nyakišišo e tlogo šetša bohlokwa bja dipharologantšho tša theto ya bogologolo tše di lebanego le metara wo o laolwago ke melao ye e rilego ye mebedi.

Pele ga ge melawana yeo ye mebedi e ka hlalošwa ka botlalo, go tla ba bohlokwa go bolela ka ga ditaba tše dingwe tše bohlokwa, e lego:

- (a) Go ngwala karolometara le mothalotheo
- (b) Thulaganyo ya kelelotheo
- (c) Thulaganyo ya temanatheto
- (d) Thulaganyo ya theto

6.2.1 Go ngwala karolometara le mothalotheo

Groenewald (1993a:38) o gatelela gore metara ga o laolwe ke mongwalelo, ka gobane mongwalelo o thuša kudu ge go rulaganywa metara fela. O tšwela pele go bolela gore go na le mekgwa ye mebedi ya go ngwala ye e ka bontšhago ge go rulaganywa metara. Mekgwa yeo e ka tšweletšwa ka dibopego tše pedi, tše di ka kwešišagalago gabotse ka go diriša mehlala ye mebedi:

Sebopego sa pele:

Ntšu ga le kube, go kuba monwana.

Sebopego sa bobedi:

Ntšu ga le kube,
Go kuba monwana.

Bjale ge, ge go balwa dipukutheto, go tlo lemogwa gore bareti/bangwadi ba direto ba retile/ngwadile direto tša bona ka wo mongwe wa dibopego goba mekgwa ya thulaganyo ya dikarolometara yeo go boletšwego ka yona ka mo godimo. Ka go tšweletša dibopego tšeo, go lemogwa thulaganyo ya metara ka botlalo, ka gobane go bonwa lefoko leo ge diponagalo/dipharologantšho tša metara di rulagantšwe gore mothaladi wo mongwe le wo mongwe e be:

(a) **Mothalotheto**, go swana le:

Ntšu ga le kube, go kuba monwana, le

(b) **Karolometara**, bjalo ka:

Ntšu ga le kube,
Go kuba monwana.

6.2.2 Thulaganyo ya kelelothalo

Ge go lekodišišwa thulaganyo ya kelelothalo go lemogwa gore ge sereto e le se sekopana bjalo ka seema, go ya ka fao go šetšego go boletšwe ka gona ka godimo, melawana ya kgaogano le kwano/tshwano e gapeletša gore e

hlokomelwe ka tshwanelo, ka gobane ge go ka se hlokomelwe o tee wa melawana yeo, gona go tlo tlošwa phapano gare ga metara le kanegelo (prosa).

Ge go lekolwa sereto se setelele, go lemogwa gore wo mongwe wa melawana yeo go a kgonega gore o hlokomologwe lekga la pele, la bobedi goba bjalo, ka gobane temanatheto le ge e ka ba sereto ka bosona, e thoma go kgonthiša le go tiiša metara. Ke ka lona lebaka leo ge bareti/bangwadi ba bangwe ba direto tše telele ba dirišago thulaganyo ya kelelothalo diretong tša bona. Kelelothalo e hlalošwa bjalo ka (Groenewald, 1993b:38) tlhokomologo ya mollwane wa mothalotheto le ge e ka ba karolometara. Mohlala ke wa Ratlabala (1967:22) ge a retaka go re:

Le tloša moya
Nameng ka ka
Mmu o oma.

Ka lehlakoreng le lengwe Matlala (E.K.K.) (1941) o diriša kelelothalo ge a ngwala papaditheto ya gagwe ya go bitšwa *Tšhukudu*. O lemogile gore metara o kgona go lapiša mmadi/motheeletši ge sereto, gagologolo ge sereto e le se setelele ka kudu. Ka fao go ka no rungwa ka go re kelelothalo e batametša sereto go kanegelo. Taba yeo e gatelela gore kelelothalo e senya metara ka gobane e le karolo ya thulaganyo ya polelo ya kanegelo e sego ya polelo ya moreti (metara).

6.2.3 Thulaganyo ya temanatheto

Ge temanatheto e lekodišišwa go tlo lemogwa gore e na le methaladi ya sereto ye e bitšwago gore ke methalotheto. Ka go realo temanatheto e ka bopša ka methalotheto (methaladi ya sereto) ye mebedi le go feta yeo ka palo. Methalotheto le yona e bopša ka dikarolometara (dikarolo tša metara) tše di itšego go ya ka fao go šetšego go boletšwe ge go ahlaahlwa go ngwalwa ga karolometara ka godimo.

Ge go hlokomedišišwa kwano le ge e ka ba yona tshwano ya methalotheto go tlo lemogwa gore yona e lebane le mahlakore a mabedi a magolo a thulaganyo ya sereto, e lego (a) morumokwano le (b) poeletšo.

6.2.3.1 Morumokwano

Kgopolo ya morumokwano e yo nyalanywa le tlhalošo ya theto ya Sepedi ka ge e šetše e hlalošitšwe ka botlalo ke borateori ba bogologolo. Mampuru (1991:71) o re morumokwano ke leadingwa thetong ya polelo ya Sepedi ka ge o tlile le bareti ba Bodikela. Ke ka fao Mashilo le ba bangwe (1999:23) ba thekgago tlhalošo ye ka go re baromiwa ge ba ngwala difela tša kereke ba dirišitše morumokwano ka lebaka la ge ba be ba sa tsebe gore polelong ya Sepedi ga go na le morumokwano. Tlhalošo ye e tšwetšwa pele ke Groenewald (1993b:22) ge a re:

Morumokwano ke phapantšho ya theto ya sebjalebjae. O tlile le baruti ba dikereke. Ge ba ngwala difela tša kereke ba be ba sa tsebe gore morumokwano ga o hwetšagale thetong ya Sesotho sa Leboa. Ke ka lebaka leo mehuta ka moka ya morumokwano e hwetšagala difeleng tša kereke.

O gatelela gore morumokwano ke setlabele sa thulaganyo ya theto ya sehono. Ge ba hlaloša morumokwano go ya pele, Mamabolo (1995:21) le Skelton (1971:151) ba re ke kgopolo ye e nepišago medumo ye e swanago, e hlatlolanago ka ge e latelana. Ba bolela gore ga se kgapeletšo gore mantšu a morumokwano a be mathomong goba mafelelong a methalotheto, eupša a laolwa ke ka fao moreti a ratago go a diriša. Gape ba bontšha bohlokwa bja medumo tirišong ya morumokwano, e sego mopeleto wa mantšu ka ge mantšu a a rilego a ka peletwa go swana, eupša a fapana ka medumo.

Shiple (1970:274) Tshauke (1996:23) le Moloti le Legodi (1995:27) bona ba re morumokwano o lebane le melokoloko ya medumo ya go ba le sebopego sa go

kwana ge e rulagantšwe ka tatelano methalothetong. Ba tiiša gore morumokwano o ka tswalanywa le phethagatšo ya medumo ya go swana mathomong, gare goba mafelelong a methalotheto. Ke ka tsela yeo Boulton (1982:7) a hlalošago gore ka morumokwano, go šetšwa kudu peakanyo ya ditumanoši goba ditumammogo, tša go rulaganywa mathomong, gare goba mafelelong a methalotheto. O re ka kgatelelo ye ya medumo ya go swana, moreti o tliša kgahlego go mmadi, gomme poeletšo yeo ya medumo ya go swana e tanya kgopolo ya mmadi/motheetši wa sereto, a be a ela šedi ya seo a se balago goba a se theeditšego.

Cuddon (1980:466) o tšwetša pele kgopolo ya morumokwano ka go re ke tlhopho ya medumo ya kwano, ye e swantšhago dikarolometara goba methalotheto. O bolela go ya pele gore botelele bja morumokwano bo lekana le senoko se tee goba tše pedi le ge e ka ba tše tharo.

Stageberg le Anderson (1952:167) bona ba re mmadi goba motheeletši ge a tla ipshina ka bose bja sereto, ke ge go selaganya morumokwano ka gare ga sona. Ba laetša gore ge medumo e boeletšwa mmadi goba motheeletši o lemoga se sengwe se bohlokwa ka medumo yeo, gomme seo sa tanya šedi le go mo tsikinya maikutlo a gagwe.

Ka go le lengwe Livingstone (1993:45) o hlaloša gore morumokwano gantši o sepelelana le tlhago ya polelo. Go tšwetša pele ditaba o bontšha gore go na le mehuta ye mebedi ya morumokwano yeo e ka se dirišwego ka tekano go dipolelo tše di fapanego. O re mehuta yeo ke morumokwanonna le morumokwanosadi.

Ge a bolela ka morumokwanosadi, Fraser (1970:61) o re mohuta wo wa morumokwano o bonala ka kgatelelo ya senoko seo se latelwago ke seo se sa gatelelwago. O re morumokwanosadi ga o na le sehloa sa mošito senokong sa mafelelo. BoMoloti (1995:30) le boMashilo (1998) ba thekga le go tiišetša gore dipolelo tša Yuropa di diriša mehuta ye mebedi ye ya morumokwano ka katlego, fela polelo ya Sepedi yona e šomiša morumokwanosadi fela. Ba bolela gore taba

yeo e hlolwa ke ge morumokwanosadi o tšweletšwa ke mantšu ao a rungwago ka sebopegonoko sa go bulega. Ge a tšwela pele Mampuru (1991:80) o re taba ya gore morumokwanosadi o dirišwe Sepeding e hlolwa ke gore polelo ya Sepedi e laolwa ke botelele e sego kgatelelo. Skelton (1971:152) o hlatsela go ya pele gore morumokwanosadi o bonala ge kgatelelo e le dinokong tše pedi goba go feta mo mafelelong a methalotheto. Taba yeo e tiišetša gore mehuta ka moka ya morumokwano wa Sepedi ke ya morumokwanosadi.

Go kgonthiša taba ye go tlo tsopolwa mohlala wa sereto sa 'Re madimabe bjang!' go tšwa kgoboketšong ya Matsepe (1969) ya go bitšwa *Kwela pele*, ka gobane e lebane le mohlala wa thulaganyo ye bjalo ya morumokwanosadi.

- 1 Ra belega ngwana a **tloga**,
- 2 Mohlatlami le yena A re **amoga**
- 3 Mmago banake, tlogela go **riboga**.
- 4 Tše kae dihlogo ke tše di **fihlilwego**
- 5 Mola a bogadi maina o a **filwego**?
- 6 Tswala ya rena ke ye e **fahlilwego**.
- 7 Go nkalela itesetše o **lekile**,
- 8 Mafotwana ga a ntshe go **padile**;
- 9 Mebele ya rena e bile e **lapile**
- 10 E lego re šetšwe ke mang **morago**
- 11 Yoo ka tulamešidi a re **rothothago**?
- 12 Tefo go e nyaka a e be se a se **dirago**!
- 13 Le homoletše eng, lena **badimo**
- 14 Ge le sa mmege le batametše **legodimo**
- 15 Sa ka selo se fihlišeng go **Modimo**.

Ge sereto se se balwa go lemogwa gore se rulagantšwe ka morumokwanosadi wa kgonthe le ge e le gore ga se wo o tiilego ka gobane ke temanatheto e tee (ya bobedi) yeo e bopilwego ka dinoko tša go feta tše pedi mo mafelelong a

temanatheto. Ditemanatheto tše tharo tše tše dingwe (tša sereto) di theilwe godimo ga thulaganyo ya kwano ya dinoko tše pedi mo mafelelong a methalotheto. Yona taba yeo e bolela gore go thwe morumokwanosadi wa sereto se ga o na thulaganyo ya tekatekano.

Le ge go le bjalo taba yeo ga e šitiše go hlaloša sebopego sa sereto se. Temana ya mathomo le ya bone di bopilwe ka morumokwanosadi wa nokotee ka modumo wa **-oga** le **-ago** mo mafelelong a methalotheto. Ka go realo ditemanatheto tše di rulagantšwe ka patrone ya go swana ya medumo ya nokotee. Temanatheto ya bobedi e rulagantšwe ka morumokwanosadi wa modumo wa go kwana wa dinoko tša mafelelo, e lego wa **-ilwego**. Ke modumo wa nokotharo. Ka lehlakoreng le lengwe ditemanatheto tša boraro le bohano di bopilwe ka morumokwanosadi wa go boeletšwa ga medumo ya go swana ya dinoko tše pedi, e lego **-ile** le **-dimo**.

Go ka akaretšwa ka go re taba yeo e gatelela ponagalo ya sebopego sa ditemanatheto tša sereto se, e lego seo se tšweletšwago ke tirišo ya mantšu a modumo wa nokopedi le nokotharo go tiišetša tlhalošo ya morumokwanosadi.

Ka lehlakoreng le lengwe Skelton (1971:152) o bolela go iša pele go re morumokwanonna o tšweletšwa ke kgatelelo ye e itšego ya mantšu ge e bonala dinokong tša mafelelo tša methalotheto ye e bago le segalo sa go swana. Ke ka fao Mashilo le ba bangwe (1998:30) ba rego gantši dipolelo tša Yuropa di diriša morumokwanonna ka katlego ka ge tšona di sa angwe ke bothata bja go hlaela ga ditumanoši. Ba hlaloša gore polelo ya Sepedi ga e na le morumokwanonna gomme seo se dirwa ke go re senoko sa mafelelo sa mantšu a Sepedi ga se na botelele. Ke ka fao Serudu (1993:10) a bolelago gore ka morumokwanonna go hlalošwa gore ke ge segalo se wela senokong sa mafelelo, ebile segalo seo se ba mo senokong se se latelago sa mafelelo. Ka fao mo polelong ya Sepedi go ka se tsoge go dirišetšwe morumokwanonna ka ge thulaganyo yeo e se gona.

Mehuta ya morumokwano

Ka godimo go hlalošitšwe mehuta ya morumokwano ye mebedi. Bjale go yo hlalošwa ye mengwe go bontšha sebopego sa morumokwano. Groenewald (1993b:24) o hlaloša gore go na le mehuta ye meraro ya morumokwano, e lego (a) morumokwano wa mathomo, (b) morumokwano wa gare le (c) morumokwano wa mafelelo. Boulton (1982:7) o gatelela gore medumo yeo e laolago morumokwano e hwetšagala ge e le mo mathomong, goba mo gare, goba ka mo mafelelong a mothalotheo.

Morumokwano wa mathomo

Ge a hlaloša kgopolo ye, Mampuru (1991:71) o re morumokwano wa mathomo o bonala ge mantšu goba mabopi a mathomo a mothalotheo a swana. O gatelela gore mabakeng a mangwe morumokwano wa mathomo o tšweletšwa ke makgokasediri. Livingstone (1993:42) yena o kgonthiša gore morumokwano wa mathomo ke poeletšo ya medumo ya mantšu goba dikarolo tša ona mathomong a methalotheo. Gape o tiišetša gore mohuta wo wa morumokwano ga wa tlwaelega tlhamegong ya direto (tša Sepedi) ka ge tlhopho le thulaganyo ya ditumammogo tša go swana e se bonolo mathomong a methalotheo. Moloti le Legodi (1995:29) le Skelton (1971:154) ba oketša ka go re morumokwano wa mathomo o bonala ge medumo ya go swana, e lego yeo e laolago morumokwano e hwetšagala mathomong a methalotheo. Go tlo latela mohlala wa go tšwa go Makobe (1986:2), kgoboketšong ya go bitšwa *Meduduetšo ya Mesobonana*. Leina la sereto ke 'O be o gopolang?' gomme go tsopotšwe temanatheto ya pele, ya bobedi le ya boraro go kgonthiša tlhalošo ya borateori ye e filwego ka godimo.

- 1 O be o gopolang mothešana boreletšana?
- 2 Tswejana o bone o khukhušitše,
- 3 Difularo o swara bothata go tšwaleng,
- 4 Dirotswana e le mophadimo seetša sa tšatši,

- 5 Dithamana e le ga bomaphuhuresana,
6 Mahlo bosweu nke leswela,
7 Meriri o gadikile nke ga o wešo,
8 Go itaila le go inonkula o dirile.
9 O be o gopotše bjang mothepana?
10 **Ge** mahlo o le sefofu o bona?
11 **Ge** ditsebe o le sefoa o ekwa?
12 **Ge** mmele o hwile o phela?
13 **O** šomiša kgerulo le kgetsolo ya leihlo,
14 **O** phediša letsogo le sa nyak`o phela,
15 **O** kgafa, molomo o rokile.
16 Lehono gona šaa..., ba nkgonetše wena,
17 **Ke** a nwa šea malwa a, motanyawena;
18 **Ke** a di ja dikuku tša gago mothepana;
19 Go ntaela gona ba ntšhometše wena,
20 Le ge lehono o re fora ka o ratile;
21 Fela mereba, matepentši o laetše.
22 Makoko le mekganyo e fedile,
23 Gobane o morwalo wa mothomongwe;
24 Fela ke leboga ge o nyetšwe ke morwarre,
25 Gobane sa wa gešo e le sa ka.

Mo seretong sa ka godimo morumokwano o bontšhitšwe ka go ntshofatšwa medumo yeo e kwanago mo mathomong a methalotheto. Ge go šetšwa thulaganyo ya mohuta wa morumokwano wo seretong se, go lemogwa e fapanywa ka fao ditemanatheto tše di beakantšwego ka gona. Taba yeo e bolela gore medumo yeo ya go kwana mathomong e tšwelela ka methalotheto ye meraro: 3, 4 le 5.

Temanatheto ya bobedi e rulagantšwe ka methalotheto ya mehuta ye mebedi ya go fapana ya go bopša ka morumokwanothomo wa **Ge** le **O** mo methalothetong ya 10, 11 le 12 le 13, 14 le 15 ka go latelana.

Temanatheto ya boraro e fapana le tšeo tše pedi tša mafelelo. Morumokwano o tšwelela methalothetong ye mebedi fela: 17 le 18 ka morumokwano wa **Ke**.

Morumokwano wa gare

Serudu le ba bangwe (1984:75) ba hlaloša morumokwano wa gare ka go re o bonala ge mantšu ao a kwanago ka modumo a le gare ga mothalotheo o tee goba methalotheto ya go latelana. Ba bontšha go ya pele gore ona mantšu ao a swanago ka segalo a swanetše go hlatlolana a le mothalotheo goba methalothetong ye e rilego. Ke ka tsela yeo Pretorius (1989:25) a rego:

Internal rhyme is found when two or more words rhyme within a single line of verse.

O gatelela kwano ye e rilego ya medumo ya go swana mo gare ga mothalotheo wo o rilego. Bjale go yo lekolwa kgonthe ya taba ye ka go tsopola sereto sa Tseke (1989:15) mo kgoboketšong ya *Lesiba la bokgomo*, ge a ngwala 'Ke go kganyogile' ka tsela ye:

- 1 Ke go **kganyogile** le ge o **kganyakganya**
- 2 Ke go **kgethile** le ge o **ikgantšhakgantšha**
- 3 Ga o **kgahle**, ga o **kgahliše** fela o mok**gethwa** wa ka
- 4 Ga o **hlatswe**, ga o **hlaswege** le ge o **hlaswa**
- 5 Fela wa ka, wa gešo ke wena fela.
- 6 Ga o batamelege o **phela** o šunyaletše,
- 7 Ga o **phafoge** o **phela** o šegamile,
- 8 Ga o **nyake**, ga o **nthate**, o **ntlhoile**,
- 9 Fela hie **nkgotlelele** o se **nkgotlele**
- 10 Babedi ga ba lwe sa bona ke go ronana dinta.
- 11 **Fetela** pele fela o se **fetelele** wa **fetwa**,

- 12 **Gatela** pejana fela o se **gatelelwe** ke dithake,
- 13 Hlabela pelepele fela o se name wa dithaka,
- 14 Gobane ba ganne lehono ba sa ganwa dithakeng,
- 15 Gobane ba **hlaswitše** le nankho ba sa sesella wa **lehlaswa**,
- 16 Gobane ba kgahlile le bjale ba sa kgahlile wa go bola.
- 17 Lebese morago ke kgo**jana** kutšwana,
- 18 Hlodimela pele ke kgauswany**ana** kudukudu,
- 19 O šetše o hwantše wa lefotlana tšatšing,
- 20 O šetše o šošobane wa mokgop**ana** lesehleng,
- 21 O šetše **hle**, gape la gago le ya madikelong,
- 22 O hlokomele **hle**, gape o a hlogola dikgolo di lefaseng...

Go tsopotšwe sereto sa go laetša sebopego sa go se swane tlhamegong ya ditemanatheto gomme morumokwano wa laetšwa ka go kotofatšwa ga ditlhaka tša medumo yeo e kwanago. Temanatheto ya pele e hlamilwe ka methalotheto ye lesome, ya bobedi le ya boraro di na le methalotheto ye e seelago. Ge go lekolwa temanatheto ya mathomo, go lemogwa gore modumo wa **-kg-** go methalotheto ya 1, 2 le 3 o dirišitšwe mothalotheong o tee le go methalotheto yeo ka go latelana. Go mothalotheo wa 4 go bonala modumo wa **-hla-** mo gare go dikarolometara tša wona. Temanathetong ya bobedi go bonala modumo wa **-ph-** mo mothalotheong wa 6 le 7 ka go latelana, le ge modumo wo o boeeditšwe mo mothalotheong wa 7. Gona mo temanathetong ye, mothalotheo wa 8 o na le morumokwano wa **-n-** mo gare ga wona. Mothalotheong wa 9 go bonala morumokwano wa gare wa **-nkg-** wo le wona o boeeditšwego mothalotheong wo go kwantšha dikarolo tša wona.

Temanathetong ya bobedi, mothalotheo wa 11 go dirišitšwe morumokwano wa mothalotheo ka modumo wa **fe-** wo o bonalago gararo gare ga mothalotheo wo, mola go wa 12 go bonala poeletšo ya modumo wa **gat-** mo gare ga wona. Morumokwano mo gare ga mothalotheo wa 15 o tšweletšwa ka modumo wa **hlasw-**. Temanatheto ya boraro e laetša modumo wa kwano ya **-ana** mo gare ga

mothalotheho wa 17, le ge wona modumo wo wa **-ana** o dirišitšwe gape methalothehong ya 18, 19 le 20 ka go latelana mo gare ga methalotheho yeo.

Mothalothehong wa 21 le wa 22 go dirišitšwe morumokwano wa **-hle** go methalotheho ye ka go latelana. Poeletšo ye ya sebopego sa go swana sa medumo mo gare ga methalotheho e kgokaganya le go kwantšha methalotheho le dikarolometara tša methalotheho, ya be ya fa temanathetho ya sereto se sebopego sa moswananoši, sa maatlakgogedi go mmadi gore e tšwele pele go bala sereto. Gape go tlo lemogwa gore poeletšo ye ya medumo mothalothehong o tee le ya go latelana, e gatelela molaetša gomme moreti o diriša poeletšo ye ya medumo gore mmadi/motheeletši a ele šedi moko wa sereto wo o tšweletšwago ke medumo ye e boeletšwago.

Morumokwano wa mafelelo

Groenewald (1993b:24) o hlaloša mohuta wo wa morumokwano ka go re ke ge ditumanoši goba ditumammogo tša mafelelong a dikarolometara goba methalotheho di kwana. Ka gona Holtmann (1996:7) o thekga le go katološa tlhalošo ye ka go re morumokwano wa mafelelo ke wo o tlwaelegilego ebile o šomišwago ke bontši bja bareti thetong, e lego moo medumo ya go swana e lego mafelelong a methalotheho. O re morumokwano wa mafelelo o kopanya le go kwantšha methalotheho ye e latelanago go bopa temanathetho.

Bjalo ka mohlala, Matsepe (1970:40), mo kgoboketšong ya *Molodi wa mogami*, o ngwala sereto sa 'Go reng ka go tsogela pele'. Go tsopotšwe fela ditemanathetho tše tharo tša mathomo ka ge di tšweletša mohuta wo wa morumokwano:

- 1 Go reng ka go tsogela pele lehono wena bjoko-
- 2 Na o letše kgotla le mang kae
- 3 Yoo a bego a go lebaditše mono gae?
- 4 Go lala kgotla ga gago go nkhotše moko.

- 5 Ka ge ka kwano ya maab**ane**
- 6 Kgogo nkabe re tsogetše go e swara molom**o**,
- 7 Leeto ka ge le padile gomme re sa le m**o**
- 8 Letšoba le serurubele le nose re le**bane**
- 9 Go ya go di etela neng gammogo le dinon**nyana**?
- 10 Bobedi nka be re gatile phoka go yo bona diphor**oro**
- 11 Ge di nyanya di ipshina ka bophelo go bo nwa mor**o**,
- 12 Fela go padile ka lebaka la bja gago boradian**nyana**.

Sereto se se bontšha tlhamego ya go swana ya ditemanatheto, ka methalotheto ya go lekana, e lego ye mene ka moka ga tšona. Go ditemanatheto tše ka moka, temanatheto ya boraro e bontšha phapano ka ge e na le methalotheto ye metelele ka moka go feta tše pedi tša ka godimo ka gobane tšona di hlamilwe ka methalotheto ya go tswakana, e lego ye mekopana le ye metelele.

Go lemogwa gape gore temanatheto ya pele, mothalotheto wa 1 le wa 4 e rungwa ka go swana ka modumo wa **-oko** mafalelong, mola wa 2 le wa 3 le yona e rungwa go swana ka modumo wa **-ae**. Go temanatheto ya bobedi, methalotheto 5 le 8. e na le sebopego sa modumo wa go swana, e lego wa **-bane** mafelelong, mola mothalotheto wa boselela le wa bošupa e rungwa ka modumo wa **-mo**.

Ge temanatheto ya boraro e lekolwa, go lemogwa gore mothalotheto wa bosenyane le wa bolesomepedi, e na le sebopego sa go swana sa morumokwano wa **-nyana**. Mothalotheto wa lesome le wa lesometee le yona e na le thumo ya kwano ka modumo wa **-oro**. Thulaganyo ye ya tshwano ya medumo go methalotheto ye, e fa sereto sebopego sa go ikgetha ka mošito, maatlakgogedi le go logaganya methalotheto yeo e kwanago ka modumo go bopa kgopana ya ditemanatheto. Peakanyo ye ya medumo methalothetong, e thuša go bopa dingatana tša go swana tša ditemanatheto.

Dipatrone tša kwano

Ge a hlaloša kgopolo ye, Livingstone (1993:55) o bolela gore patrone ke peakanyo ya medumo ye e kwanago gomme ya fa ditemanatheto sebopego se se rilego. Strauss (1993:183) o thekga le go tšwetša pele kgopolo ye ka go re dipatrone tša medumo di thuša peakanyong ya dikgopolo le khuduego seretong. O re di laetšwa ka ditlhaka tša alfabete.

Bjale go yo šetšwa ditlhalošo tša mehuta ye e latelago ya patrone tša kwano, e lego: (a) morumokwano wo o tletšego (b) morumokwanokgokari, (c) morumokwanoputlanyi, (d) morumokwanobedi le (e) morumokwanokarogano.

Morumokwano wo o tletšego

Ge a hlaloša mohuta wo wa patrone ya kwano ya medumo, Livingstone (1993:56) le Groenewald (1993a:25) ba bolela gore ke ge methalotheto ka moka ya temanatheto e rungwa ka go swana. Ba re o laetšwa ka patrone ya **a a a a**. Go fiwa mohlala go tšwa go Matsepe (1970:27) pukung ya *Molodi wa mogami*, sereto ke 'Ga ke kgolwe'. Go tsopotšwe ditemanatheto tše tharo fela:

- 1 Ga ke kgolwe gore ruriruri o **fulere**
- 2 Gobane maabane ke hlwele nago o se lehl**were**
- 3 Eupša lejapela go mehlamu ye re e **swere**
- 4 Mmamokebe o tlile neng gobane o go tš**ere**
- 5 Re tla ba godiša ka boima ga gore **selo**,
- 6 Molato ga se wa gago le ge re se felo.
- 7 Re kgopela phoka ya legodimo go se gole tsh**elo**,
- 8 Re tšhabetše matlobotlobong ga gore **selo**.
- 9 Ge O rafula melaba re tshephe eng Thob**ela**
- 10 Gobane ka yona re kgona gona go re sol**ela**
- 11 Gore bosasa baapei ba kgone gona go re sol**ela**?

12 Motsomi le morei lehono o iketše ga re sa bolela.

Go tsopotšwe ditemanatheto tše di hlamilwego go swana ka methalotheto ye mene ka moka, yeo e felelago ka modumo wa go swana go methalotheto ka moka. Temanathetong ya mathomo methalotheto ka moka e rungwa go swana ka modumo wa **-ere**. Go bjalo le go temanatheto ye e latelago, methalotheto ka moka e na le morumokwano wa **-elo**. Go temanatheto ya boraro methalotheto ka moka le yona e rungwa go swana ka modumo wa **-ela**. Methalotheto ka moka go sereto se e laeditše morumokwano wo o feletšego ka patrone ya modumo wa kwano wa: **a a a a**.

Morumokwanokgokari

Ge ba hlaloša mohuta wo wa patrone, Groenewald (1993b:25), Mampuru (1991:73), Moloti le Legodi (1995:33) le Mashilo le ba bangwe (1998:32) ba re mohuta wo wa patrone ya kwano o hwetšagala ge mothalotheto wa mathomo o swana le wa bone mo temanathetong. Ba re o laetšwa ka patrone ya **a b b a**. Mohlala o tšwa go Matsepe (1970:6) kgoboketšong ya go bitšwa *Molodi wa mogami*, sereto ke 'Bjo ke bo gogago boima':

- 1 Bjo ke bo gogago boima ka go go nyala bo ntladitše,
- 2 Ga ke sa tseba gore na ke monna goba mošimanyana.
- 3 Ipshine ge o senyeletša bana ba rena ba basetsanyana,
- 4 Bogale le bobodu go wena di ikepetše
- 5 Ka go hupa lehlokwa bogale re a bo hlekesetša,
- 6 Baeng ba re ba laetše, re bo bulele ka mmetela.
- 7 Ke a tseba gore malapa a bona ga nke o a etela
- 8 Ka mo, batla ka go tseba ditiro tša ka le go di hlohleletša.
- 9 Gore e be marumo fase e sa le lehono-
- 10 Ikgapeletše go dira mo nkego o thabile!
- 11 Se se go selekilego re ka se tsogo re se tsebile

12 O morwalo mošomong wa ka gobane ga o monono.

Sereto se se tsopotšwego se hlamilwe ka ditemanatheto tše tharo tša methalotheto ye mene. Go ditemanatheto ka moka go bonala mothalotheo wa mathomo le wa bone e swana ka thumo ya modumo. Temanatheto ya pele, mothalotheo wa 1 le wa 4 go na le morumokwano wa **-tše** mothalotheo. Mothalotheo wa 2 le wa 3 e rungwa ka modumo wa **-nyana**. Temanathetong ya bobedi mothalotheo wa 5 le wa 8 e swana ka modumo wa **-etša** mola wa 6 le wa 7 e le modumo wa **-etela**. Temanathetong ya boraro, mothalotheo wa 9 le wa 12 e na le tshwano ya modumo wa **-ono**, mola **-bile** e ruma mothalotheo wa 10 le wa 11. Ka gona thumo ya methalotheto ye e bontšha patrone ya kwano ya medumo ya **a b b a** methalothetong ya sereto ka moka.

Morumokwanoputlanyi

Groenewald (1993b:25) le Mampuru (1991:73) ba re mohuta wo wa patrone ya kwano o bonala ge mothalotheo wa mathomo o swana le wa boraro, gomme wa bobedi o swana le wa bone temathetong. Ba re patrone ye bjalo e bontšhwa ka **a b a b**. Go fiwa mohlala go tšwa go Matsepe (1968:24) pukung ya *Molodi wa thaga*, seretong sa 'Ke thabile bjang'. Go tsopotšwe temanatheto ya bone le ya bohloano.

- 1 Go dula mmogo ka kwano le tlhomphano go ka**one**
- 2 Fela ka ge go wena e le go itlhokiša **serithi-**
- 3 Le ge sebe ke se dira ke go lakaletša go se **bone**
- 4 Se sekaone se o ka se dulelago ka tlase ga mor**ithi**.
- 5 Ke neng mola o ntšhetše morago ka lefe**ela**
- 6 Ge nkabe ke le mpša ya tshadi nka bego ke bile ke hlatšit**še**?
- 7 Ke neng mola tše di go palelago o sekego o homola o **fela**
- 8 O re dipala ka lebaka la ka etšwe o bona ke ikhomolet**še**?

Sereto se se hlamilwe ka ditemanatheto tša go swana, ka methalotheto ye mene go ditemanatheto ka moka. Go ditemanatheto tše ka moka, mothalotheo wa pele le wa boraro e na le sebopego sa go swana sa modumo, mola mothalotheo wa bobedi o swana ka modumo le wa bone go tšweletša patrone ya **a b a b**. Mothalotheo wa 1 le wa 3 e rungwa ka modumo wa **–one**, go mothalotheo wa 2 le wa 4 thumo ke ya **–rithi**. Mo temanathetong ya bobedi, mothalotheo wa 5 le wa 7 go rotoga thumo ya modumo wa **–ela**, go wa 6 le wa 8 go bonala modumo wa **–tše**. Go rungwa ga methalotheto ya sereto se go tiišetša patrone ya kwano ya **a b a b**.

Morumokwanobedi

Moloti le Legodi (1995:33) le Mashilo le ba bangwe (1998:32) ba hlaloša gore mohuta wo wa patrone ya kwano o bonala ge methalotheto ye mebedi ya mathomo e felela ka medumo ya go swana, mola wa boraro le wa bone le yona e felela ka medumo ya go swana. Ba re o ka bontšhwa ka patrone ya **a a b b**. Mohlala o tšwa go Matsepe (1968:40) pukung ya *Molodi wa thaga*, sereto ke ‘Le fišetšang’. Mo go sona go tsopotšwe temanatheto ya mathomo, ya bobedi le ya boraro:

- 1 Le fišetšang lehono pula e le ye re e hlo**ago**
- 2 Bjalo ka ngwagola tlala e bile ye e re bolay**ago**?
- 3 Ke lebaka e khudile e bile re tšwafa go ya mašem**ong**
- 4 Moo go lekola le gona go hlagola e lego tshwanel**ong**.
- 5 Mabele a inamišitše difahlego a le tlalel**ong**,
- 6 Diruiwa di eme merithing moo e lego dill**ong**
- 7 Tša lenyora le tlala yeo ka mahlo di e bon**ago**.
- 8 Lefase le palemole manga e le le le rapel**ago**.
- 9 Ge le hwelwa ke bana e lego dimela le diphoof**olo**
- 10 Hle a e re nele, Mong wa rena O re swere ka mog**olo**?
- 11 Kae le kae go lliwa ka komelelo ka gore ga e jew**e**,
- 12 Lefase le tšhonne ka tšohle ga go bolel**we**.

Ditemanatheto tše tharo tše di tsopotšwego ke tša tlhamego ya go swana ka moka. Di na le methalotheto ye mene ye mene. Mo go methalotheto ye, wa 1 le wa 2 e swana ka sebopego sa modumo wa **-ago**. Mothalotheto wa 3 o rungwa ka modumo wa go swana le wa 4, e lego wa **-ong**. Go ditemanatheto tše pedi tše di latelago le tšona, go kwana methalotheto ye mebedi ya mathomo le ye mebedi ya mafelelo. Temanathetong ya bobedi go lemogwa gore thumo ya mothalotheto wa 5 le wa 6 ke ya modumo wa **-long**, mola wa 7 le wa 8 e le wa **-ago**. Go temanatheto ya boraro, mothalotheto wa 9 le wa 10 e rungwa go swana ka modumo wa **-olo**, mola wa 11 le wa 12 e bopilwe ka morumokwano wa **-we**. Ka fao sereto se se bontšha sebopego e le sa patrone ya modumo wa kwano wa **a a b b**.

Morumokwanokarogano

Cuddon (1991:763) le Groenewald (1993b:25) ba re morumokwanokarogano o na le mohuta wa patrone ya kwano, mo go kwanago methalotheto ye mebedi fela ka medumo mo temanathetong. Ba re o ka laetšwa ka patrone ya **a a b c**. Go fiwa mohlala wa Magolego (Mampuru, 1991:16) go tšwa pukung ya *Senakangwedi 5* sereto ke 'B.A. o itšeng'. Go tsopotšwe temana e tee fela.

- 1 O gagolelang dipotla?
- 2 Mokagona go tseba ga re anegelwe,
- 3 Gore o nwele moro wa **thuto**,
- 4 O rutegile le menwana` **maoto**,

Temanatheto ye e tsopotšwego e hlamilwe ka methalotheto ye mene. Go methalotheto ye, go bonala mothalotheto wa boraro le wa bone e le yona fela e kwanago ka thumo ya modumo wa go swana. Methalotheto ka moka ga e laetše kwano ya medumo mafelelong. Taba ye e kwana gabotse le tlhalošo ya mohuta wo wa patrone ya kwano ya medumo, ka go laetša gore go methalotheto ya temanatheto, go ba le ye mebedi fela ye e swanago ka sebopego sa modumo wa

go kwana. Go temanatheto ye go kwana mothalotheto wa 3 le wa 4 ka morumokwano wa **-to**. Go thwe patrone ye, ya kwano e laetšwa ka **a a b c** goba **a b c c**. Ka go realo sereto se se filwego, ka godimo patrone ya sona ke ya **a b c c**.

Go rungwa tlhalošo ya morumokwano ka go laetša gore morumokwano ke kgopolo ye e tšweletšego la mathomo dipolelong tša Yuropa gomme wa dirišwa dingwalong tša Seafrika bjalo ka khuetšo, ka kudu thetong ya sehono. Polelong ya Sepedi morumokwano o thomilwe ka mokgwa wa diphetolelo tša dingwalo tša tumelo ya Sekriste, e lego fao o tantšego šedi ya bareti le go ba thekniki ye mpsaha ya metara wa Sepedi. Bareti ba Sepedi ba o dirišitše ka katlego thetong mola ba bangwe ba paletšwe gomme ba hlola tlhakatlhakano thetong ka go o tswakatswakanya le poeletšo ge ba ngwala direto (bjalo ka Matsepe). Ka poeletšo go gatelelwa go boeletšwa ga kutunšu, lentšu le ge e le lefoko mothalothetong. Go laeditšwe mehuta ye e fapanego ya poeletšo. Nyakišišo e bontšhitše gape mehuta ye meraro ya morumokwano, e lego morumokwano wa mathomo, morumokwano wa gare le morumokwano wa mafelelo gammogo le dipatrone tše di fapanego tša medumo ya kwano.

Tlhokego/Tlhaelelo ya morumokwano

Le ge bangwadi ba direto tša Sepedi ba šetše ba ngwadile direto tša bona ka thulaganyo ya morumokwano, go bonala tlhaelelo ye e rilego ya thulaganyo ya morumokwano diretong tšeo tša bona. Le ge go tsopotšwe, ka godimo, mehlala ye mekaone ya thulaganyo ya morumokwano ge go be go sekasekwa morumokwano, go lemogwa gore, le ge go le bjalo, bareti bao ba direto tša Sepedi ba o diriša ka go gapeletša. Ge go ka lekolwa, gagolo direto (gagologolo ge go nepišwa disonete) tša Matsepe tša 1968, 1969 le 1970, go tiiša kgonthe ya taba ye, go tlo hlokomelwa gore, go fapana le melao ya thulaganyo ya morumokwano, yena o šomiša poeletšo ya mantšu goba dikutu tša mantšu sebakeng sa morumokwano. Seretong sa 'Bo a galaka' (1968), Matsepe o fo re:

Nna le yena ngweding re tla hudugela,
Bodutu lefaseng re tla go tlogelela,
Madimabe ke wena re tlogo go go tlogela,
Boiketlo ke bjoo rena re tlogo go yo bo dulela

Mollo wo o time hle, Kgoši ya rena –
Ye mpsha kgopolo fa nna le yena,
Katano ka ge go hlolwa e hlotšwe ke Wena;
Poelano go nna le yena a e tlišwe ke Wena.

Ge go balwa ditemanatheto tše pedi tše tša ka godimo, ge go ka se hlokomedišišwe ka tshwanelo, go ka thwe Matsepe o dirišitše morumokwano wo o kgodišago, gagolo ge morumokwano o fetogile poeletšo ya mofimi, ya lentšu goba kutu ya lentšu. Therešo ke gore morumokwano ga o amane le poeletšo ya mofimi, ya lentšu goba ya kutu ya lentšu, eupša o lebane le thulaganyo ya poeletšo ya medumo. Ka go realo Matsepe o dirišitše morumokwano ka tsela ya kgapeletšo.

6.2.3.2 Poeletšo

Kgopolo ye le yona e tlo hlalošwa ka boripana phatišišong ye ka gore le yona e šetše e hlalošitšwe ka botlalo nakong ya go feta. Se bohlokwa se se tloga hlokomelwa ke gore morumokwano ke karolo ya poeletšo, eupša le ge go le bjalo o se hlakahlakanywe le kgopolo ya poeletšo.

Mashilo le ba bangwe (1998:28) ba hlaloša gore morumokwano ke tsela ye nngwe ya poeletšo. Leech (1969:77) o hlaloša go ya pele gore ka poeletšo go gatelelwa go boeletšwa ga kutuntšu, lentšu, mofimi goba lefoko methalothetong. Ke ka fao Cohen (1973:54) a rego moreti o kgetha mantšu ka tlhokomelo gomme a diriša poeletšo ya ona nepo e le gore sereto se opelege le go tliša tshwantšho le tshwantšhokgopolo. O fo re ka lebaka la tlhaelelo ya mareo polelong go tloga go e ba boima go tšweletša theto ya thulaganyo ye e nepagetšego ya morumokwano, ke ka fao poeletšo e bonwago e le bohlokwa mohutangwalong wo.

Ka lehlakoreng le lengwe, Groenewald (1993b:40) o re poeletšo e na le diponagalo tše di rilego thetong. Ke ka fao a hlalošago gore poeletšo e ka bonala ka palo ye e lekanego ya dinoko tša mantšu gape le ka dipatrone tša mošito methalothetong. Go iša pele o re ge poeletšo e lebane thwi le metara seretong, mantšu ao a boeletšwago ka gare ga dikalometara a tliša dikarolometara tšeo le go di kwantšha. O re taba yeo e bontšha boikemelo bja dikarolometara mo thulaganyong ya sereto.

Ka go le lengwe, Pretorius (1989:22) o bolela gore poeletšo e na le mohola wo o rilego thetong ka gore e lebane le go kgokaganya dikarolometara le methalotheto go thea sereto sa mmapaale. Moo thulaganyong yeo go boeletšwa makgokasediri mathomong a methalotheto goba mantšu gare le ge e le mafelelong a methalotheto.

Leech (1969:5) o bontšha bohlokwa bja poeletšo thetong ka go re e fa sereto sebopego gammogo le go kgokaganya dikgopolo tša moreti go bopa ditemanatheto. Go ya pele o gatelela gore poeletšo: (a) e swaraganya methalotheto, le (b) go gatelela boikemelo bja methalotheto yeo. Ke ka fao Swanepoel (1990:48) a rego mantšu ao a boeleditšwego a dira gore motheeletši/mmadi a ipshine ka mošito le mohlodi wa sereto. Schipper (1910:81) yena o bolela gore gape poeletšo e ka bonala ka tsela ya ge go boeletšwa kgopolo ka tirišo ya mahlalošetšagotee goba maganetši. O re poeletšo ye bjalo e tliša kgatelelo ya dikgopolo, maatlakgogedi le mošito wa go tšweletša thelelo seretong. Poeletšo e hlola botee bja methalotheto, temanatheto goba sereto ka moka ga sona.

Mampuru (1991:80) o bolela gore go na le mehuta ya poeletšo, gomme mehuta ye e tlwaelegilego ke ya poeletšatumanoši le poeletšatumammogo. O re mehuta ye ya poeletšo e bitšwa sekamorumokwano. Serudu (1989a:90) o oketša ka go re:

Poeletšo ya lentšu goba sehlophantšu mo temanathetong e ka dirwa ka tatelano go tloga godimo go ya fase; ke go re ka tsepamo; gomme ge go le bjalo e bitšwa poeletšathomi goba poeletšafelo.

Ge ba hlaloša poeletšothomi, Stageberg le Anderson (1952:114) ba re ke ge ditumammogo goba ditumanoši le ge e ka ba makgokasediri ge di boeletšwa mathomong a methalotheto. Ba bolela gore poeletšo ye bjalo e tsikinya motheeletši goba go tanya šedi ya mmadi ka ge e ama sebopego sa sereto. Gape ba re medumo ya ditlhaka tšeo di boeleditšwego mathomong a methalotheto e fa sereto molodi wa go elela bjalo ka koša. Cairns (1979:181) o oketša ka go re ditumanoši goba ditumammogo ge di boeletšwa mathomong a methalotheto di kgokaganya dikgopolo tša moreti, tša gatelela le go tiišetša mantšuthomi a methalotheto gammogo le go kopanya mantšu ao a swanago ka sebopego ka ge a boeletšwa.

Mashilo le ba bangwe (1999:26) ba bolela gore poeletšagare ke ge mantšu goba dikutu tša mantšu di boeletšwa mo gare ga methalotheto. Ba re poeletšo ye bjalo e kwantšha methalotheto, ya be ya gatelela ditlhalošo tša mantšu le go a (mantšu) logaganya go bopa dikgopolo tše di feletšego. Gape ba re poeletšo yeo e dira gore medumo ya ditlhaka tše di boeletšwago e be bohlokwa, le gore e tanye šedi ya motheeletši/mmadi gore a ele hloko mantšu ao. Holtman (1996:8) o bontšha gore poeletšagare e nontšha theto ka medumo ya ditlhaka tše di boeletšwago, ebile medumo ya ditlhaka tše e swanetše go tsebja ka ge e tšwelela go feta ya tše dingwe.

Ka go le lengwe, Livingstone (1993:57) o re poeletšafelo ke moo mantšu a boeletšwago mafelelong a methalotheto. Ka go realo poeletšo ya mantšu e kwantšha methalotheto, ebile e fa sereto sebopego ya be ya gatelela moko wa sereto. Strauss (1993:79) yena o fo re poeletšo ya mantšu mafelelong a methalotheto e kopanya methalotheto go hlama ditemanatheto. O re mohuta wo wa poeletšo o swaraganya methalotheto, wa be wa fa sereto mošito le morethetho.

Attridge (1982:285) o iša pele go bolela gore poeletšakgokanyi e bonala ge moreti a boeletša lentšu goba mantšu mafelong a go fapafapana methalothetong. Mohutapoeletšo wo o ka ba mathomong goba mafelelong a methalotheto ye e latelanago; ke go re ke moo mothalotheto wa bobedi o felelago ka lentšu leo mothalotheto wa pele o thomilego ka lona. Ka tsela yeo go bolelwa ka poeletšakgokanyi ya go la go ja. Moloti le Legodi (1995:15) ba bolela gape gore ge mothalotheto wa bobedi o thoma ka lentšu leo wa pele o feletšego ka lona, go bolelwa ka poeletšakgokanyi ya go la ngele.

Boulton (1982:27) yena o hlaloša mohuta wa poeletšo ya mafoko ka go re e bonala ka ditsela tša go fapafapana thetong ya segologolo. O re gantši poeletšo ye bjalo e tšweletša papetšo ya dikgopolo, putlano ya dikgopolo le tlemagano ya methalotheto. Ke ka fao Livingstone (1993:58) a rego poeletšo ye ya mafoko ga e hlagiše fela molodi wo bosana le mošito seretong, eupša e tiiša le kwešišo ya

mantšu ao a boeleditšwego ya be ya bonagatša diswantšhokgopolo le molaetša wa sereto.

Fussel (1965:16) o hlaloša gore poeletšo ya karolometara ke ge go boeletšwa mantšu dikarolometareng tša go fapana tša mothalotheo. Gape o re poeletšo yeo e kwantšha dikarolometara, ya thuša le go gatelela tlhalošo ya dikgopolo. Pretorius (1989:21) o oketša ka go re polelong ya Sepedi poeletšo ya dikarolometara e dira gore dikarolometara tšeo di opelege ka ge poeletšo yeo e efa dikarolometara molodi. Ka go realo e thuša go hlola atmosfere le papetšo ya dikgopolo tšeo di nyalelanago dikarolometareng tša mothalotheo.

Ka go le lengwe Easthope (1983:78) o hlaloša mohuta wo mongwe wa poeletšo, e lego ya mothalotheo/methalotheo ka go re e bonala mathomong goba mafelelong a temanatheto ye nngwe le ye nngwe mo seretong. Ke ka fao Serudu (1993:8) a rego le ge mohuta wo wa poeletšo o tlwaelegile difeleng, fela go na le bareti bao ba o dirišago mo e lego gore ditemanatheto di thongwa goba tša rungwa ka poeletšo ya mothalotheo/methalotheo wo o itšego.

Go ka rungwa ka go re poeletšo le kgokanyi ke diphapantšho tše bohlokwa tša theto. Go no swana le tirišo ya morumokwano seretong, moreti o šomiša poeletšo ka maikemišetšo a go swaraganya le go kwantšha methalotheo go bopa ditemanatheto. Godimo ga moo ka poeletšo moreti o gatelela boikemelo bja methalotheo gomme mmadi/motheeletši a gapeletšega go theeletša goba go bogela mantšu ao a boeleditšwego go no swana le mantšu a morumokwano. Ka tsela yeo moreti o kgona go tšwetša pele moko wa sereto. Ka tsela yeo tlhalošo ye bjalo ya poeletšo e tlo thuša go fapantšha poeletšo le morumokwano gore di se bonwe bjalo ka dikgopolo tša go tšeelana mollo le ge gona di etšwa modung o tee.

6.2.4 Thulaganyo ya theto

Ge thulaganyo ya theto e lekodišišwa ka tshwanelo go lemogwa gore e ka bopša ka temanatheto e tee goba go feta, go ya fela le gore moreti o hlamile sereto sa

gagwe go ya ka dikgopolo dife le gona tše kae. Sebopego sa ditemanatheto se swanetše go lebana le gore:

- (a) Palo ya methalotheto ka moka ya sereto e a lekana.
- (b) Patrone ya morumokwano wa ditemanatheto ke ye e itšego.
- (c) Bontši bja difela tša kereke, le ge e ka ba dikoša tše di rilego, di theilwe godimo ga tlhabeletšo ('*refrain*') ye e boeletšwago.

Go tšwela pele gape mo go kgaolo ye, go tlo lekodišišwa le metara wa diretotumišo tša bogologolo go hlokometšwe dikokwane tše di latelago:

- (e) Molao wa kgaogano
- (f) Molao wa kwano

6.2.5 Molao wa kgaogano

Mo kgaolong ya bone go šetše go hlalošitšwe gore molao wa kgaogano o theilwe godimo ga go kgaogana ga dikarolo tša metara (dikarolometara) gore mothalotheto goba methalotheto (ya sereto) e kgaoganywe gore e tle e bonwe bjalo ka dikarolo tša go kgaoganywa tše di feleletšego tša mothalotheto.

Molao wo mogolo wa mathomo, ke wa kgaogano. Ke go re ke mo go lego khutšo, e lego sešura, seo se kgaoganyago dikarolometara. Molawana wo ke wa kgapeletšo. Ke go re o tiiša metara moo sešura se ka senyago metara, taba yeo e bolela gore sešura se tiiša boikemelo bja dikarolometara. Ka gona metara o lebane le mothalotheto wo mongwe le wo mongwe goba lona lefoko le lengwe le le lengwe. Ge e le sereto, methalotheto yeo e ka kwana ka lebaka la gore wo mongwe le wo mongwe ke lefapantšhi ('*variant*') la metara (Mojalefa, 1995:23).

Ge molao wa kgaogano o beilwe ka tshwanelo o kgonthiša boikemelo bja mmakgonthe bja dikarolometara. Tshwanelo ke gore boikemelo bja dikarolometara

bo gapeletšega go ba gona pele ga ge go ka bolelwa ka ga kwano ya dikarolometara (Groenewald, 1993a:36) go swana le ge Ramokgopa (1955:9) a re:

Ke Piti wa go pitimetša batho,

Poeletšo ya **piti** ga e na kamano thwi le metara ka gobane medumo yeo ya go bopa piti e boeletšwa le gare ga karolometara; ka go realo e tiiša botee bja karolometara yeo fela. Empa go tlo lemogwa gore poeletšo ye bjalo e kwantšha dikarolometara.

Godimo ga moo go tlo hlokomelwa gape gore boikemelo bja dikarolometara bo hlolwa ke mediro ye mebedi ya mollwane wa kgaogano. Mešomo yeo ya mollwane wa kgaogano ke go tlemaganya dikarolometara, ka gobane mollwane wa kgaogano ga se khutšo; ke go re ga o kgone go ruma lefoko. Ka wona mokgwa woo polelo ga se ya tšo felela moo molwane wa kgaogano o lego gona. Ke ka fao go thwego sešura se kwantšha dikarolometara tša mohuta woo (Groenewald, 1993a:36).

Gomme ge sereto e ka ba sa methalotheto e se mekae, maatla a thetomoka a ka ba le kgapeletšo ya go re mollwane woo o be le sešura. Ka fao go ba gona ga mollwane woo go tiišwa ke khutšo yeo, ge go fapantšhwa methalotheto.

Groenewald (1993a:35-6) o re molawana woo o bea mollwane wa go kgaoganya lefoko ka diripana tše pedi goba go feta fao, gomme mollwane woo o bitšwa sešura. Mo diretong tša setšo, molawana woo o kwewa ka ditsebe, e sego ka go bonwa ka mahlo.

Ge polelo ya Grammont (1960:43) ya go re sešura ke mollwane wa popafoko mo go itšego gore go be dikarolo tše di kwanago, ge e ka badišišwa ka tsenelelo le ka tlhokomelo ye kgolo, go tlo lemogwa gore taba ye a e gatelelago ke ya go re mothalotheto wa Sefora (e lego polelo ya gabo) o na le '*hemistiches*', e lego

dikarolometara ka polelo ya Sepedi, tše pedi fela. Bjale ge go bapetšwa le seo a se bolelago ka thulaganyo ya mothalotheo wo le polelo ya Sepedi, go lemogwa gore mothalotheo o ka ba le dikarolo tša go feta tše pedi, e sego tše o a di bolelago, tše pedi fela. Le ge go le bjalo, mo polelong ya Sepedi, le gona go na le methalotheo ye e nago le dikarolo tše pedi go swana le yeo ya Sefora.

Bjale go yo lekolwa thulaganyo ya dikarolometara tša seema sa setšo.

6.2.5.1 Karolometara ya seema sa bogologolo

Malebana le karolometara, mehlala go tlo tsopolwa ya diema tša bogologolo tše tlhano, tše go šetšego go boletšwe ka tšona mo kgaolong ya go feta gore le tšona di na le thulaganyo ya direto tša setšo, ka ge di rulagantšwe bjalo ka direto tša setšo:

Kgomo e rekwa serope, nku e rekwa mosela.

Koša ya tibja mošate, balata re a latela.

La bitšwa ke tšhego le a latela, la bitšwa ke lehumo la homola.

Phaga ga e ete, go eta nakedi.

Ntšu ga le kube, go kuba monwana.

Ge molao wa kgaogano o tsinkelwa polelong ye ya ka godimo, go lemogwa gore dikarolometara tša methalotheo ya tšona e ka tšweletšwa ka tsela ye:

Kgomo e rekwa serope/ nku e rekwa mosela//

Koša ya tibja mošate/ balata re a latela//

La bitšwa ke tšhego le a latela/ la bitšwa ke lehumo la homola//

Phaga ga e ete/ go eta nakedi//

Ntšu ga le kube/ go kuba monwana//

Dikhutšo tše di lego methalothetong ye, ga di lekane ka bogolo. Leswao le (/) le laetša khutšo ye nnyane ge e bapetšwa le leswao la khutšo ye (//). Ka go realo khutšo yeo ye nnyane ya gare ya go bontšhwa ka leswao le (/), ke yona e aroganyago mafoko ao ka dikarolo tše di itšego tše pedi gore e be polelo ya moreti (metara).

Ka go realo molao wo wa kgaogano o lebane le go arolwa mafoko a diema tše ka diripa tše pedi, e lego:

Kgomo e rekwa serope
le
nku e rekwa mosela

Koša ya tibja mošate
le
balata re a latela

La bitšwa ke tšhego le a latela
le
la bitšwa ke lehumo la homola

Phaga ga e ete
le
go eta nakedi

Ntšu ga le kube
le
go kuba monwana//

Bjale go latela thulaganyo ya karolometara ya seretotumišo sa bogologolo go bona ge le sona se ka ba le dikarolometara tše pedi go swana le tša seema:

6.2.5.2 Karolometara ya seretotumišo sa bogologolo

Mo bjale le gona go yo tsopolwa seretotumišo se tee fela go kgonthiša ge e ba le sona se na le dikarolometara tše pedi go ya ka polelo ya Grammont ya ka godimo. Lekgothoane (1937:193) o reta sereto sa 'Makxothlo' ka go re:

Makxothlo manyela-phaxong/
Mothla-pula o nyela kae?//

Mo le gona molao wo wa kgaogano o lebane le go arolwa ga mafoko/mothaladi a sereto ka diripa tše pedi go no swana le mo thulaganyong ya diema go ya ka fa go hlalošitšwego ka godimo ge go tsinkelwa thulaganyo ya seema:

Makxothlo manyela-phaxong
le
Mothla-pula o nyela kae?

Bjale go tlo lekolwa ge thulaganyo ya mothalotheo e ka ba le dikarolo tša go feta tše pedi. Ramaila (1954:47) o tumiša Kgoši Hlakudi ka go mo reta ka go re:

Ka putla Katodi 'a Maswene'
Ka putla thomo ka selepe wa boMahlodi,
Mpapadime ka selepe Ledima,
Kwatse mabuša 'a boTsholwane,
Kwatse ke e bapola molapong,
Ke bapotše kgwadi 'a mabalamantši.
Ke mapale thogedi 'a Maswene,
Mpšhe ke e hlabile magetla,
Gwa re phofa tša phatlalala Swatseng.

Go tlo lemogwa gore gabotse sereto se se rulagantšwe ka dikarolometara tša go feta tše pedi ka tsela ye:

Ka putla Katodi 'a Maswene,
ka putla thomo ka selepe wa boMahlodi,
Mpapadime ka selepe Ledima,
Kwatse mabuša 'a boTsholwane,
kwatse ke e bapola molapong,
ke bapotše kgwadi 'a mabalamantši.
Ke mapale thogedi 'a Maswene,
mpšhe ke e hlabile magetla,
gwa re phofa tša phatlalala Swatseng.

Go tlo lemogwa gape gore go bjalo le go sereto sa Fela (*Sebilwane*, 1961:12-13) ge a reta ka go re:

Mahlasedi a sabalala le lefase la Ratšohle,
fase la Mokgalakamogolo mailagošupša;
A kgoma le hlogo tša dithaba mahlasedi,
a hlodimela le madibogongmagolo,
a tsena le ka mahwafene a ntšu godimo,
a tlala le legano la tau e edimola,
a fahla le mahlo a hlong e tšo tsoma,
a tsena gare 'a matšoba' naga,
ee, a kgoma le hlogo tša dithaba mahlasedi,
a e kgoma le ya ga Mokutu hlogo!

Bjale ge, go tlo gatelelwa gore bobedi diretong tša Ramaila le Fela go tšweleditšwe dikarolometara tša go feta tše pedi. Dikarolometara tše di bontšhago palo yeo ya go feta bobedi, di laeditšwe ka go tsenywa gannyane ka gare ga

thulaganyo ya methaladi ya direto tšeo go bontšha ge di oketša methalotheto yeo di hlomeseditšwego go yona.

Ka fao ge, sereto sa Ramaila se bopilwe ka patrone ya dikarolometara tša kokeletšo tše pedi tše pedi mo go karolometarakutu ye nngwe le ye nngwe. Ka karolometarakutu, mo nyakišišong ye, go bolelwa ka thabekutu ya lefoko le lengwe le le lengwe. Go realo go bolelwa gore sereto se se ipopile ka *dísete* (palopedi) tša dikarolometarapedi tše tharo tša go ba le dikarolometara tše di seelago.

Ge go šetšwa sereto sa Fela go lemogwa phapano ya thulaganyo ya dikarolometara tša direto tšeo. Ke go re patrone ya thulaganyo ya dikarolometara tša Fela e fapana le yeo ya Ramaila ka gobane yona e theilwe godimo ga karolometara e tee ya kokeletšo mo go karolometarakutu ya mathomo. Eupša ge go lebelelwa bogolo bja sereto, bjona bo theilwe godimo ga patrone ya dikarolometara tše di šupago tšeo di hlomeseditšwego go karolometarakutu e tee ya bobedi.

Ke ka mokgwa wo nyakišišo ye e gatelelago gore polelo ya Grammont (1946:13,145) ya go re '*woordgroepverzen*' ke go re dikarolometara ke dikafoko, e bolela gore di (dikarolometara) na le dikarolo tše di fapanego ka botelele, ga se ya kwešišwa ka tshwanelo. Se bohlokwahlokwa mo ke go re metara gagolo wa diretotumišo tša bogologolo ga se wa tšo lekodišišwa ka tshwanelo le ka botlalo. Ke ka lona lebaka le Opland (1983:159) a bolelago gore metara wa seretotumišo sa Bathobaso ba Afrika-Borwa ga o ešo wa hlalošwa ka botlalo. Ge a tšwela pele o bolela gore mathata a metara a ka kwešišega ge nyakišišo ya mohuta wo e ka lekola le '*performance*' (tlhagišo) ya seretotumišo. Bothata ke gore kgopolo ye e ganwa le ke Wimsatt le Beardsley mo go Sebeok (1960:366) ka go re seretotumišo le tšweletšo ya sona ke direrwa tše pedi tše di fapanego tša dithuto tša go fapana.

Ge taba ye ya Opland e ka lekodišišwa gabotse, go tlo lemogwa gore e lebane le tlhathollo ya sešura. Nyakišišo e šetše e hlalošitše sešura, eupša ga se e hlaloše mehola/mediro ya sona. Groenewald (1993b:16) o re dikarolo tša mothalotheo ga di aroganywe fela ke sešura, a re le maatla a go di tlemaganya se na le ona, ka gobane sešura ga se mollwane wa go ruma ditaba, go swana le mo mafelelong a mothalotheo. Ka go realo mathata ao a bonagala ka lebaka la mediro ye mebedi ya sešura, a lebane le modiro wa tshwantšho le wa katološo.

Modiro wa tshwantšho

Modiro wa tshwantšho o ka tswalanywa le diteng tša dikarolo tša mothalotheo wo o ka bapetšago mahlakore a a fapanago a selo se se itšego (Groenewald, 1993b:16). Go realo go bolelwa gore lehlakore le lengwe le le lengwe le ka hlaloša mošomo le ge e ka ba phapantšho ye e rilego ya selo seo se bolelwago ke Groenewald. Mohlala go yo tsopolwa wa sereto sa Lekgothoane (1937:17) sa go bitšwa 'Tau'; methalotheo ye mehlano ya mathomo:

Ke tau rra mariri tšhokgotho ya dibata
Meno ganong ke beile dikgererepe tše bogale,
Boya ke apere kobo ya borutho-rutho
Ke mahlo ke beile dipone sefahlogong sa go befa
Ke bona ka ona bo-mmutla morwa-masekane.

Mo go swantšhwa sebata sa go ba le:

Meeno a bogale
Boya bjo borutho
Mahlo a bogale/go bona kgole

Ka tsela ya tshwantšho / tshwantšhišo, dikarolometara di a bapetšwa / kwantšhwa, mohlala:

Kgomo e rekwa serope, / nku e rekwa mosela.

Kgomo e bapetšwa / kwantšhwa le nku. Ke go re bobedi di dira modiro wa go lekana. Ka lehlakoreng le lengwe modiro wa kgomo le wa nku wa go reka serope / mosela le wona o a lekanywa / kwantšhwa. Ke go re theko ya serope le ya mosela e lekana ka boleng. Go realo go ra gore go lekanywa gape le serope le mosela go ya ka boleng bja tšona.

Modiro wa katološo

Groenewald (1993b:16-17) o tswalanya modiro wa katološo le diteng tša dikarolometara ka go hlaloša ditaba tša go fapana, tšeo di lebanego le selo se tee. Se se bolelwago ke Groenewald fa ke gore o ka re go oketšega taba ya karolo ya bobedi. Ramaila (1964:30) ka sereto sa 'Kgoši Makomane (Mabowe)' mo methalading ye mene ya mathomo, o fo reta ka go re:

Ke Mabowe a Kau swana a segolo,
Swana abo Mmamothupi a Mabowe,
Thelele phure nawa se butšwe,
Bašimane ba lapa go bešeletša.

Temanatheto ye e arotšwe ka dikarolometara tše nne tše di ka hlalošwago ka maswao, go ya ka sešura, ka tsela ye:

Ke Mabowe a Kau swana a segolo,
Swana abo Mmamothupi a Mabowe,
Thelele phure nawa se butšwe,
Bašemane ba lapa go bešeletša.//

Katološo, gape e ka bontšhwa ka tsela goba thulaganyo ye nngwe, ka mokgwa wo:

Ke Mabowe a Kau swana a segolo,
Swana abo Mmamothupi a Mabowe,
Thelele phure nawa se butšwe,
Bašimane ba lapa go bešeletša.

Bjale ge, ge go lekolwa katološo ya dikarolometara tša temanatheto ye, go tlo lemogwa gore methaladi ye meraro ya mathomo ya temanatheto ye ke ya (a) go katološa tlhalošo ya karolometarakutu yeo ya mafelelo yeo dikarolwana tša metara wo di theilwego go yona e le (b) gona go oketša mothalotheto woo wa mafelelo.

Ge go ka tšewa mohlala wo mongwe wa go lebana le katološo, e lego:

Koša ya tibja mošate, balata re a latela.

go tlo lemogwa gape gore ka tsela ya katološo diteng tša karolometara ya pele,

Koša ya tibja mošate,

bjale di oketšwa ka sengwe, e lego:

balata re a latela.

Ka go realo diteng tšeo di a tlaleletšwa ka nepo ya go godiša tlhalošo ya karolometara yeo ya mathomo.

Ge go lekolwa direto tša bogologolo, go lemogwa gore bareti ba tšona ba hlama diretotumišo tša bona ka go diriša tshwantšhišo go feta katološo. Taba yeo ga e nape e bolela gore mošomo wa katološo ga o šome diretong tša bogologolo.

Aowa, bareti bao gantši ba diriša katološo go ruma ditiragalo tša sereto. Mohlala ke wa Ramaila (1954:69):

Ke ba mašianoke 'a selwane,
seagantlo ka bodutu,
mathaka a tla ka go tsena.

Methaladi ye mebedi yeo ya mafelelo ya katološo seretong sa ka godimo, e lego:

seagantlo ka bodutu,
mathaka a tla ka go tsena.

e šoma mošomo wa go ruma ditaba.

Ke ka fao go thwego mediro ye mebedi ya molao wa kgaogano ke go laola thulaganyo ya mothalotheo le ya temanatheto. Ge a oketša ditaba tše Cope (1968:50-63) o bolela gore sebopego sa temana ya thetotumišo ya polelo ya isiZulu e theilwe godimo ga diretotumišo tša Tšhaka tše di nago le 'statement' (pego), 'extension' (koketšo), 'development' (tšwetšopele) le 'conclusion' (thumo). Go hlaloša go ya pele mabapi le taba yeo, Groenewald (1993b:17) o no re koketšo le tšwetšopele di lebane le modiro wa tshwantšhišo, mola thumo yona e lebane le modiro wa katološo. Go tiiša polelo ya Groenewald ya ka godimo, Ramaila (1954:69) o reta 'Ba Mojapelo' ka tsela ye e latelago:

Ke ba ga Mmaboi a serapelo,	pego
Ke bana ba mpšha 'a letšhumo,	kekotšo
Ke mpšha 'a magana go dutwa,	tšwetšopele
E dumela go šikarwa.	thumo

Go ka akaretšwa ka go re molao wa kgaogano o na le modiro wo bohlokwa mo thulaganyong ya polelo ya moreti (metara). Mošomo woo o lebane le go kgaoganya dikarolometara tša mothaladi wa sereto. Kgaogano yeo ya metara ka

dikarolo tše pedi goba go feta, e laolwa ke sešura. Ka go realo sešura se na le mediro ye mebedi, e lego modiro wa tshwantšho le wa katološo.

Bjale go latela molawana wa metara wa kwano/tshwano.

6.2.6 Molao wa kwano

Go ka no thongwa ka go gatelela gore Mojalefa (1995:22-3) o hlaloša gore ge mothalotheo/lefoko o ka kgaogantšhwa o swanetše go ba le diripa tša go kwana/swana goba tša go boeletšwa. Diripa tšeo di bitšwa dikarolometara; ge fela di kwantšhwa ke molao wa kwano. Go ya ka De Groot (1962:321) mothalotheo wo mongwe le wo mongwe, go tloga mathomong go fihla mafelelong, o bopilwe ka dipaka tše mmalwa, gantši tše pedi, tša go ba le dinoko tša go lekana. Dipaka tšeo di a kwana ka gobane karolometara ye nngwe le ye nngwe e na le dinoko tša go lekana, mohlala ke wa seema sela sa ka godimo sa:

Koša ya tibja mošate, balata re a latela.

Ge seema/mothalotheo se se lekolwa go lemogwa gore se bopilwe ka dikarolometara tše pedi:

Koša ya tibja mošate,/ balata re a latela.//

E lego,

- 1 Koša ya tibja mošate,
le
- 2 balata re a latela.

Palo ya diko e ka botšhwa ka tsela ye:

Karolometara ya mathomo:

Palo ya dinoko

Ko-ša-ya-ti-bja-mo-ša-te 8

Karolometara ya bobedi: Palo ya dinoko

Ba-la-ta-re-a-la-te-la 8

Ge a oketša ditaba tše Groenewald (1993b:17) o bolela gore molawana wa kwano o lebane le poeletšo ya mehuthahuta, gagolo ge e le ya mantšu, dikutu tša mantšu le dikafoko.

Go tlo hlokomelwa gore methalotheto ye mengwe ga e lakane ka dinoko, ka go realo ga se gore ga e na metara, bjalo ka mo go:

Leihlo le tee/ le hloilwe ke selabi

Le-i-hlo-le-te-e Palo ya dinoko = 6

Le-hlo-i-lwe-ke-se-la-bi Palo ya dinoko = 8

Mothalotheto gape o hlokomelwa ge eba o na le dihloa tša mošito (sehloa sa mošito ke botelele ka gare ga lentšu (le tee)). Mothalotheto wo wa ka godimo, 'Koša ya tibja mošate,/ balata re a late:la.//', o na le dihloa tše pedi tša mošito: Tšona di ka bontšhwa ka tsela ye:

Ko:ša ya ti:bja moša:te,/ Dihloa tša mošito tše 3

Bala:ta re a late:la.// Dihloa tša mošito tše 2

Leswao le (:) le emela sehloa sa mošito.

Go tla hlokomelwa gore ge mothalotheto o na le dinyakwa ka moka tša metara (palo ya dinoko tša go lekana, dihloa tša mošito tša go lekana gammogo le poeletšo = poeletšo le yona e tlo hlalošwa ka mo tlase), gona go thwe mothalotheto woo o na le metara wa go tia. Ge gona o se na dinyakwa tšeo ka

moka go ka thwe mothaladi woo wa sereto ga o na metara wa go tia, ka go realo ga gore ga se mothaladi wa sereto – o hloka metara/polelo ya moreti. Eupša taba yeo e se hlakahlakanywe le thulaganyo ya kelelothalalo. Kgopolo ye e hlalošitšwe kua morago.

Se bohlokwa seo le sona se swanetšego go elwa hloko ke gore molawana wa kwano o lebane gape le poeletšo. Poeletšo ya mohuta wo go bolelwago ka yona mo ke ya mehutahuta, gagolo ge e le ya mantšu, dikutu tša mantšu le dikafoko. Go tlo tsopolwa poeletšo ya lentšu methalothetong ya sereto sela sa Ramaila (1954:69) ge a reta gore:

Ke ba ga Mmaboi a serapelo,
Ke bana ba mpšha 'a letšhumo,
Ke mpšha 'a magana go dutwa,
E dumela go šikarwa.

Seretong se go boeletšwa mantšu a **mpšha 'a** mo mothalading wa bobedi le boraro.

Groenewald (1993b:17) o gatelela gore go sa na le dikgoro tše dingwe tše pedi tša poeletšo ge gona go bolelwa ka ga sereto sa setšo. Kgoro ya mathomo ke ya poeletšophatlalalo; ke go re se se boeletšwago ga se na lefelo le itšego mo karolong ya mothalotheto goba mo mothalothetong. Ge go balwa Ramaila (1954:121) go lemogwa taba yeo ka botlalo:

Bahananwa ba matšhwene a lebule,
ke rena baana tšhwene,
Re ditšhwene re banaiwa mmele
ka makopong a tšhwene gwa šala.

Mantšu ao a thaletšwego seretong a gatelela bohlokwa bja taba yeo. Ke go re lentšu le tšhwene mo methalading ya sereto le boeletšwa/tšweleditšwe mo gare (methalothetong ya mathomo le mafelelo), mo mafelelong (mo mothalothetong wa bobedi) le mo mathomong (mo mothalothetong wa boraro).

Kgoro ya bobedi yona e bolela gore lefelo la se se boletšwego le beilwe. Ge go balwa gape Ramaila (1954:47), seretong sela sa 'Kgoši Hlakudi' go lemogwa gore go beilwe mantšu a a rilego mo mathomong a dikarolo tša methalotheto:

Ka putla katodi 'a Maswene,
ka putla thomo ka selepe wa boMahlodi,
Mpapadime ka selepe Ledima.
Kwatse mabuša a boTsholwane,
kwatse ke e bapola molapong,
ke bapotše kgwadi 'a mabalamantši.

Mantšu ao a beilwego mo mathomong a dikarolo tše di lego methalotheto ke **ka putla** le **kwatse**. Ge e ba go šetšwa thulaganyo ya morumokwano, gona lefoko leo la mafelelo, 'ke bapotše kgwadi 'a mabalamantši' ga se la tlwaelo. Ke go re le lebane le poeletšo go feta morumokwano go ya ka fao le tšwelelago mo mothalothetong wa bohloko le wa boselela. Gantši poeletšo ya mohuta wo, gagolo e bonagala mo diretotumišong tša sebjalebja, gagolo ge poeletšo ye e dirišitšwe bjalo ka morumokwano.

Dikarolo tše dingwe gape tše bohlokwa tša malebana le molawana wa kwano ke (a) polelo le (b) morero le mongwalelo wa sereto.

6.2.6.1 Polelo

Malebana le direto tša bogologolo go dirišwa maina ka kudu go feta madiri. Taba yeo e bohlokwa ka gobane diretotumišo tša bogologolo di lebane le thulaganyo ya polelo ye bjalo. Go kgonthiša taba yeo, Ramaila (1954:35) o reta ka go no re:

Ke kgomokgwana 'a ga Morena Sekati,
Nabana le, ngwana' naba le legolo,
A sa kego a tšhaba,
Ga sekgapana sa Matšhiašalela
Ga sekgapana sa Matšhiašalela a Mmabzi.

Ge go lekodišišwa sereto se sa Ramaila go tlo lemogwa gore se rulagantšwe ka polelo ya setlwaedi ya diretotumišo tša setšo ya go bopšha ka madiri, bonnyane, a mabedi fela seretong se, e lego **ke** (ya leba/kopula) mo mothalothetong wa mathomo:

Ke kgomokgwana 'a ga Morena Sekati,

Gammogo le **tšhaba** mo go:

A sa kego a **tšhaba**,

Go tlo hlokomelwa gore go sa na le diponagalo tše dingwe gape tša tirišo ya mainagokwa le mainatheto mo diretotumišong tša bogologolo. Mabapi le mainagokwa seretong sa ka godimo, go lemogwa gore Ramaila o dirišitše mainagokwa a mabedi, e lego **kgomokgwana** (leina le lehlaodi) le **Matšhiašalela** (leina le lediri).

Ka lehlakoreng le lengwe Ramaila o dirišitše gape le mainatheto a tswalano a tatelano ya pelego (Serudu, 1990:3), e lego **kgomokgwana 'a ga Morena Sekati, ngwana' naba le legolo (ngwananabalegolo) le Matšhiašalela a Mmabzi.**

Go tlo lemogwa gore diponagalo tše tša thetobogologolo, di laola mošito le mongwalelo, ebile di lebane le morero wa sereto (Groenewald, 1993b:18). Ka lehlakoreng le lengwe gona go lemogwa gore mainagokwa ona a lebane le go fokotša dihloa tša mošito ka gobane maina a a itšego, a go ba le dihloa tša mošito tše di itšego, a fetoga leina le tee. Ke go re go ba le sehloa sa mošito o tee: ngwa:na wa lena:ba le lego:lo (dihloa tša mošito tše tharo) = ngwananabalego:lo (sehloa sa mošito o tee), kgo:mo ye kgwa:na = (dihloa tša mošito tše pedi) kgomokgwa:na (sehloa sa mošito o tee), Maši:a wa go šale:la (dihloa tša mošito tše pedi) = Mašiašale:la (sehloa sa mošito o tee).

Ke ka mokgwa woo leinagokwa le bago le lebelo ge go bolelwa. Lebelo leo le kgomaganya leina; mohlala, kgomo (leina) le (lehlaodi) kgwana di bopa leina le tee la go lebana le selo se tee. O ka re go kgomaganywa leina leo le bontšhago mohuta wo mongwe wa kgomo ye e rilego. Ge e le mainagokwa go swana le Mašiašalela, tiragalo yeo e fetoga motho yo a rilego; wa go dula a šalela goba wa go tšhaba go dula a šalela. Ka mokgwa woo leinagokwa le lebelo di gatelela motho yo moreti a bolelago ka yena.

6.2.6.2 Morero le mongwalelo wa sereto

Seema se re kgomo e swarwa ka dinaka mola motho yena a swarwa ka leleme. Taba yeo e gatelela bohlokwa bja polelo ya motho bjalo ka sebetša se bohlokwa sa kgokagano. Go realo go bolela gore motho o tsebja ka polelo, e lego mongwalelo wa gagwe. Ka go diriša mongwalelo wa gagwe o kgona go tšweletša tebanyo/molaetša ya gagwe gabonolo. Se se bolelwago fa ke go re mongwalelo o utolla mmoledi.

Taba yeo e bohlokwa ka kudu ge go nyako hlalošwa phapano gare ga dikgopolo tša bogologolo le tša sebjalebjae ge go bolelwa ka dingwalo tša mohuta woo. Ge go tsinkelwa mongwalelo wa dingwalo tša kgale, go ka thwe bangwadi ba tšona ba na le go bolela ka go široga. Seo se gatelela gore mongwalelo wa bona ga o utolle mongwadi ge e le motho a nnoši, ka gobane dingwalo tša mohuta wo ke bohwa bja setšhaba.

Bjale ge go lekolwa seretotumišo sa bogologolo, go lemogwa gore go šomišwa mainagokwa a mehuta ye go šetšego go boletšwe ka yona ka godimo, ao a tšwetšago pele tebanyo ya mongwadi. Go šomiša ditsejana tše bjalo, ke go diriša dithekniki tša go nepiša motho goba selo se se tumišwago/retwago/godišwago. Ka go diriša polelo ye bjalo, setumišwa/seretwa se a godišwa. Ka go realo moreti/mongwadi o gatelela go tuma/kgodišo ya seretwa e sego go tuma ga seretwa ka gobane o bega seretwa/tumišwa bjalo ka ge eke o se bogela bjalo ka tlholompsha goba sona selo se sefsa se a thomago go se bona.

Gantši madiri a a šomišwago seretong se sebjalo ke a go tiiša sereto, gomme a lebane le lebjale (nako ya bjale) le lebjalephethi (nako ya go sa tšo feta). Ka fao mongwalelo wo mobjalo o hlaloša maikutlo le kgopolo ya mmoledi/moreti, khuduego ya makalo, tlhompho le tumišo ye e sego bogale; gape le go bolela ka bogolo, bogale, bonatla bja moretwa fela.

Ge sereto se ka ba le lefetla la kgegeo, gona kgegeo yeo e tlo tšweletšwa bjalo ka mafokodi a moretwa, e sego mafokodi a go tšwetšwa pele ke thekniki ya phapantšho. Ke ka lebaka leo go thwego moreti o reta ka go široga goba ka tsela ya go utama ka gare ga mongwalelo wa gagwe.

6.3 Thumo

Kgaolo ye e hlalošitše ditaba tše bohlokwa tša go lebana le go ngwala karolometara le mothalotheo, thulaganyo ya kelelotheo, thulaganyo ya temanatheto le thulaganyo ya theto.

Mabapi le go ngwalwa ga karolometara le mothalotheo go gateletšwe mekgwa ye mebedi ya go ngwala ye e ka bontšhago go rulaganywa ga metara. Mekgwa yeo e ka tšweletšwa ka dibopego tše pedi, tšeo di ka kwešišagalago gabotse ka go diriša mehlala ye mebedi, e lego sebopego sa pele le sebopego sa bobedi. Ka go tšweletša dibopego tšeo, go lemogwa thulaganyo ya metara ka botlalo, ka gobane go bonwa lefoko leo ge diponagalo/dipharologantšho tša metara di rulagantšwe gore mothaladi wo mongwe le wo mongwe e be mothalotheo le karolometara.

Ge go lekodišišwa thulaganyo ya kelelotheo go lemogilwe gore ge sereto e le se sekopana, melawana ya kgaogano le kwano/tshwano e gapeletša gore e hlokomelwe ka tshwanelo, ka gobane ge go ka se hlokomelwe o tee wa melawana yeo, gona go tlo tlošwa phapano gare ga metara le kanegelo.

Ge temanatheto e lekodišišwa go lemogilwe gore e na le methaladi ya sereto ya go bitšwa methalotheo. Ka go realo temanatheto e bopša ka methalotheo ye mebedi le go feta yeo. Methalotheo le yona e bopša ka dikarolometara tše di itšego. Ge go hlokomedišišwa kwano le tshwano ya methalotheo go lemogilwe gore yona e lebane le mahlakore a mabedi a magolo a thulaganyo ya sereto, e lego morumokwano le poeletšo.

Ka lehlakoreng la thulaganyo ya theto go lekodišitšwe gore temanatheto e ka bopša ka mothalotheo o tee goba go feta, go ya fela le gore moreti o hlamile sereto sa gagwe go ya ka dikgopolo dife le gona tše kae.

Go akareditšwe molao wa kgaogano ge o na le modiro wo bohlokwa mo thuganyong ya polelo ya moreti. Mošomo woo o lebane le go kgaoganya dikarolometara tša mothaladi wa sereto. Kgaogano yeo ya metara ka dikarolo tše pedi goba go feta e laolwa ke sešura. Ka fao sešura se na le mediro ye mebedi, e lego modiro wa tshwantšho le wa katološo.

Ge diripa tše di bitšwago dikarolometara di kwantšhwa gona go bolelwa ka molao wa kwano. Mothalotheto wo mongwe le wo mongwe, go tloga mathomong go fihla mafelelong, o bopilwe ka dipaka tše mmalwa, gantši tše pedi, tša go ba le dinoko tša go lekana. Dipaka tše di a kwana ka gobane karolometara ye nngwe le ye nngwe e na le dinoko tša go lekana.

KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 SERETOTUMIŠO SA BOGOLOGOLO GE E LE SENGWALO

7.2 MATSENO

Ge go ukangwa ka sereto sa bogologolo, go bolelwa ka sereto seo se tšweleditšwego pele ga ge Sepedi se ngwalwa. Le ge taba yeo e ka bonala o ka re ke therešo, eupša ga e nape e le nnete ye e feletšego ya mmakgonthe a kgodi a kgokgo, ka gobane bontši bja direto tšeo, bo šetše bo kgobokeditšwe, tša ngwala tša be tša gatišwa gomme tša phatlalatšwa go balwa ke babadi. Ke ka lebaka leo lehono di sa hlwego di bitšwa dingwalobomolomo eupša dingwalongwalwa, ka ge bjale di sa hlwe di lebane le tsebe (fela) eupša le mahlo.

Ka lebaka la gore direto tša bogologolo di be di se tša ngwalwa, batheeletši ba tšona ba be ba kgona go lemoga metara wa tšona ka go o kwa ka tsebe fela. Yona taba yeo e bile le mathata a thulaganyo ya metara diretong tša mohuta woo o amanywago le tlhopho ya mohutangwalo wo.

Ke ka fao basekaseki ba go swana le boOpland (go šetše go boletšwe ka bona) ba bilego le mathata a go se lemoge metara diretong tša Bathobaso ka kakaretšo ka gobane ba be ba gopola gore metara woo o swanetše go swana le wa Bodikela go ya ka tetelo ya thulaganyo yeo e rilego. Bothata bjoo bo godišwa le ke tlhopho ya boSerudu yeo e sa tiišwego ka mabaka.

Go leka go rarolla pharela ye, Kgatla (2000:59) o fo hlaloša gore ge dingwalo (direto) di hlopšha go swanetše gwa hlokomelwa gore (a) di ka hlangwa nakong/pakeng e tee, (b) tša ngwalwa ke mongwadi o tee, ebile (c) tša hwetšagala kgoboketšong e tee (ya direto); se bohlokwa ke gore di ka wela dihlopheng tša go fapana, e sego sehlopheng se tee fela. Polelo ye ya Kgatla e gatelela bohlokwa bja

karoganyo ya mohuta wo mongwe wa tlhopho, wa go fapana le yeo e šetšego e boletšwe ka godimo.

Tlhopho ya mohuta woo Kgatla a re e laolwa ke sebopego sa sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Bothata bja Kgatla ke gore le yena, go swana le boSerudu, ga a hlaloše bohlokwa bja tlhopho yeo a rego e kaone go phala tšeo tša boGroenewald. Nyakišišo ye e yo rarolla mathata ao a tlhopho ya mohuta wo o bolelwago ke Kgatla le boGroenewald.

Ke ka fao ge, mo go kgaolo ye go tlogo sekasekwa diretotumišo tša bogologolo (ge e le dingwalo) go hlokometšwe sebopego sa sengwalo, go šeditšwe fela matlalo a mabedi, e lego la diteng le la thulaganyo ka gobane letlalo leo la mongwalelo lona le tlo sekasekwa kgaolong ye e latelago. Letlalo la diteng ga se kokwane ye maatla ge go bapetšwa le matlalo ao a mangwe a sengwalo. Le ge go le bjalo nyakišišo e yo hlaramolla letlalo le la sengwalo gore go tle go lemogwe bohlokwa bja lona mo tlhophong ye e tseneletšego ya theto ya Sepedi.

7.2.1 Diteng

Go šetše go hlalošitšwe mo kgaolong ya bone gore letlalo la diteng le lebane le ditaba ge di lemogwa ka botšona pele ga ge mongwadi a bolela ka tšona le pele ga ge a di hlaloša ka go ngwala. Mojalefa (1995:32) o bolela gore mongwadi o ikgethela mo diteng di thomago gona le mo di felelago ntshe. Sephetho seo se laolwa ke sererwa. Ka lebaka leo histori/diteng e amantšhwa ke sererwa. Fela ge go ngwalwa diteng go swanetše go ntšhwa khuduego ye e lebanego le mongwadi.

Ditiragalo tšeo tša histori di kgokaganywa ke sererwa gore e be taba e tee ye e kwagalago gabotse. Groenewald (1993a:4) o re ditaba tša tiragatšo, padi, padinyana le kanegelokopana di lebane le batho (baanegwa), ditiragalo le tikologo (nako le lefelo) (dikgopolo tšeo di tlo hlalošwa ka morago), ka gobane dingwalo

tšeo di bolela ka tše di diragalelago goba di welago batho ka moka ka nako ye e itšego mo mafelong a mangwe a a rilego.

Ntlha ye ya direrwa tša go fapana tšeo bangwadi ba ka di šomišago go ngwala dingwalo tše di nago le moko wa ditaba tše di swanago e bonala gabotse mo go sereto sa Lentsoane sa matšoba, sa Ratlabala sa go bolela ka bošoro bja lehu gape le sa Ratlabala sa go bolela ka polokong (Ya mokgalabje yo e bego e le molemi). Direrwa tše le ge di fapana, Ratlabala le Lentsoane ba gatelela taba e tee, yeo e lego bophelo ga bo fele. Ditemaneng tše di latelago go tlo sekasekwa fela sereto sa Lehu gomme sa Matšoba le sa Polokong di tlo šupša fela ka nepo ya kgatelelo ya go tšweletša kgopolo ya sererwa. Ka go dira bjalo go tlo lemogwa gore bareti bao ba ngwala ka diretwa tša go fapana eupša ba gatelela taba e tee, e lego bophelo ga bo fele. Se se bonala mo go methalotheto ye mebedi ya mafelelo ya direto tša bona.

Ratlabala: Lehu

Bophelo ke lehu.

Moya ga o fele.

Ratlabala: Polokong

O tla no itulela le dipeu tše,

Yena ka noši a di bjetšego.

Lentsoane: Matšoba

(Matšoba) a pona letšatši lela.

A tla mela gape.

Nyakišišo ye yona e gatelela gore ge e le mehutangwalo ya taodišo le theto di lebane le kgopolo ye e itšego ye e ka bago ya filosofi, selo se se itšego, setšo, bjalebjale. Diponagalo tšeo, filosofi, selo le setšo di bohlokwa ka gobane di thuša

go hlaloša seo thetotumišo e lego sona ka botlalo. Taba ye e gatelela gore ga se gore ge seretotumišo se hlaelela tše dingwe tša dipharologantšho tša mohutangwalo wo, ke go re ga se seretotumišo. Ka fao ge, ge go lekolwa sereto sa Ratlabala, 'Lehu', go lemogwa gore se na le pharologantšho ya seretotumišo ya go lebana le filosofi go feta dipharologantšho tše dingwe tša seretotumišo bjalo ka tirišo ya (bontši bja) maina, mainatheto le mainagokwa go feta madiri. Ka tsela yeo gore tlhamego ya sereto se e tle e kwešišege ka tshwanelo le ka botlalo, tlhalošo ya sona e tla hlongwa godimo ga tlhathollo ya letlalo la histori/diteng moo šedi ye kgolo e lego go sebopego sa sengwalo ka ge diteng e le karolo ya sebopego sa sengwalo. Ka go realo sebopego sa sengwalo se bohlokwa nyakišišong ye.

Fela, bjalo ka ge go šetše go boletšwe ka godimo, go tlo lemogwa gore sebopego sa diteng (tša sengwalo/sereto) ga se kokwane ye bohlokwa ka gobane mongwadi yo mongwe le yo mongwe o šomiša kokwane ya diteng ge a hlama sengwalo sa gagwe. Eupša, le ge go le bjalo, e bohlokwa ka gore ka ntle le yona sebopego sa sengwalo ga se sa phethagala. Se bohlokwa ke go diriša kokwane ye (ya diteng) gore mongwadi/moreti o nepiša eng ka diteng tšeo a ngwalago/retago ka tšona.

Se bohlokwa gape ka diteng tša seretotumišo ke go tumiša (gantši bogale). Ke go re sererwagolo sa seretotumišo ke go tumiša. Ka fao go tumiša ke kokwanekgolo ya go laola mohutatheto wo ka kakaretšo. Ke ka mokgwa woo Serudu (1990:8) a rego ge a fapanya seretotumišo sa bogologolo le sa sebjalebjae a gatelelago kokwane ya diteng gore ke yona e tšweletšago phapanokgolo gare ga mehutangwalo ye mebedi ye. Ka tsela yeo go ka thwe phapano yeo e lebane le bonnete/bokgonthe bja gore diteng tša tšona di fapantšhwa ke bokgale le sebjalebjae go ya ka mantšu le dikgopolo tšeo di tšweletšwago direrweng tša mohutatheto wo o nepišwago.

Nyakišišo e yo nepiša tshekatsheko ya letlalo la diteng, go lekola lehlakore la tlhopho ya thetotumišo ya bogologolo ge e le sengwalongwalwa, e sego sengwalobomolomo ka go hlaloša diteng tša sereto sa Ratlabala, *Ithute direto*

(1968:16), e lego 'Lehu' seo se lebanego le kgopolo ye e itšego ya filosofi ya go lebana le lehu (filosofi ke ye nngwe ya dikokwane tše bohlokwa tša seretotumišo) ka nepo ya go tsoma tlhopho ya mmakgonthe ya theto ya bogologolo. Fela mo go gatelelwa gore polelo ye ya Ratlabala ga e bolele tša merero ya setšo, goba setho sa batho ba baso, eupša e bolela le batho ka moka ka ga ditaba tše di amanago le tiragalo ya tlhago, lehu.

Bjale go yo lekolwa kgopolo ya diteng tša sereto seo sa 'Lehu'.

Sereto sa 'Lehu'

- 1 Le nanetša ka ka legobu.
- 2 Le sega dikgalabje, masea, mathari le methepa.
- 3 Le ubula bophelo
- 4 Ka ka ledimo
- 5 Le alola hlaka.
- 6 Le tsena ka bolwetši
- 7 Ka ka phehli koteng.
- 8 Le tloša moya
- 9 Nameng ka ka
- 10 Mmu o oma.
- 11 Le fološa ba borala.
- 12 Le ubula babolai,
- 13 La ba bea ka fase mmung.
- 14 Le bea bohle gotee.
- 15 Bophelo ke lehu.
- 16 Moya ga o hwe.

Bjale ge go swanetše go ngwalwa histori/diteng ya sereto se, go swanetše gwa tlošwa khuduego/maikutlo ye e lebanego le bošoro bja lehu le go se be le lešoko le kwelobohloko ga lona. Le ge lehu e le le lešoro, eupša mo mafelelong go gatelelwa

gore ga le na maatla (Moya ga o hwe). Ka tsela yeo diteng tša sereto se di ka akaretšwa ka mokgwa wa dikgopolo tše pedi tša tshwantšhišo: go swantšhwa bošoro bja lehu (methaladi ye 14 ya mathomo) le tirišo (methaladi ye 2 ya mafelelo, e lego methaladi ya 15 le 16) di lebanego le filosofi ya lehu.

Ge diteng tša sereto se di tsinkelwa go iša pele go lemogwa gore Ratlabala o beakantšhitše seretotumišo se sa gagwe ka polelo ya mafoko (e sego methalotheto) a lesometee, e lego:

- 1 Le nanetša ka ka legobu.
- 2 Le sega dikgalabje, masea, mathari le methepa.
- 3 Le ubula bophelo ka ka ledimo le alola hlaka.
- 5 Le tsena ka bolwetši ka ka phehli koteng.
- 6 Le tloša moya nameng ka ka mmu o oma.
- 7 Le fološa ba borala.
- 8 Le ubula babolai, la ba bea ka fase mmung.
- 9 Le bea bohle gotee.
- 10 Bophelo ke lehu.
- 11 Moya ga o hwe.

Ka godimo go boletšwe gore sereto se se ka akaretšwa ka mokgwa wa dikgopolo tše pedi tša tshwantšhišo le tirišo tša go thewa godimo ga sererwa se, lehu. Go hlaramolla taba ye go tšwela pele go ka thwe kakaretšo ya dikgopolokgolo tše pedi tša sererwa sa sereto se ke:

- 1 Bošoro le go hloka kwelobohloko ga lehu bophelong
- 2 Lehu ga le na maatla (a go fediša bophelo)

Bjale go yo lekolwa dikarolwana/dielemente tša diteng tša 'Lehu'. Dikarolwana tša diteng tša sengwalo ka kakaretšo ke tše nne, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo.

7.2.2 Dikarolwana tša diteng

Gantši diretotumišo (tša go swana le sa 'Lehu') ga di na baanegwa goba dielemente ka moka tša kanegelo/prosa. Le ge go le bjalo go na le direto tše dingwe tša go ba le baanegwa, bjalo ka direktokanegelo. Ka tsela yeo mo nyakišišong ye go yo lekolwa sereto bjalo ka prosa/kanegelo ya go thewa godimo ga thetokanegelo ka nepo ya go lemoga tlhopho ya theto ya Sepedi.

Baanegwa ke karolwana ya mathomo ya diteng. Gomme baanegwa bao e ka ba batho goba dilo tšeo di itšego bjalo ka (bakgathatema ba diteng) dibata, matlapa, diphoofolo, bjalobjalo, gagologolo ge go bolelwa ka nonwane. Go tlo lemogwa gore baanegwa ke batho bao ba dirago/phethago ditiragalo goba bao ba diragalelwago ke ditiragalo.

7.2.2.1 Ditiragalo

Ge go lekolwa seretotumišo sa Ratlabala, 'Lehu', sa go lebane le filosofi go feta tumišo, go lemogwa gore ga se na baanegwa, go ya ka fao go šetšego go boletšwe ka gona ka godimo malebana le baanegwa ba diretotumišo. Ka go realo nyakišišo ga eyo tsitsinkela karolwana ye ya diteng tša seretotumišo sa 'Lehu' go hlokomela tema ye e kgathwago ke baanegwa ba letlalo la diteng tša sengwalo.

Ditiragalo tšona di lebane le baanegwa (baanegwa ba dira/diragelelwa ke ditiragalo). Ke go re baanegwa ke mothopo wa ditiragalo. Ditiragalo di lebane le ge ditaba di fetoga. Ge ditiragalo di fetoga bjalo di a latelana. Mongwadi, le ge e le mmadi, o bona ditiragalo tšeo ge di hlatlamana ka tsela yeo. Tlhatlamano yeo e laolwa ke se sengwe se se bitšwago sererwa. Ke ka lebaka leo diponagalo tša tiragalo e lego lebaka le pheletšo. Lebaka le pheletšo di kgethologanya ditiragalogo le ditiragalonyane. Gomme ditiragalogo di bonala ka gobane phetogo ya ditaba e a lemogega. Phetogo yeo e lebane le tše di diragalelago

baanegwagolo le sererwa (mo seretong se go nepišwa sererwa, e sego baanegwagolo). Ka lehlakoreng le lengwe ditiragalonyane tšona di kgokaganya ditiragalogo; ke go re di lebane le pheletšo le lebaka (Mojalefa, 1993:56).

Bjale go yo ahlaahlwa ditiragalo tša 'Lehu' ge di lebane le letlalo la diteng tša sengwalo. Go ya ka Marggraff (1994:89) sererwa se laola ditiragalokgolo tše di latelago:

(a) Tiragalo yeo e hlolago kgohlano:

Mo go sereto sa 'Lehu' tiragalo yeo e lebane le bolwetši, e lego kgopolo ya go tšweletšwa ke go 'nanyetša', e lego go tsatsela bophelo ka mokgwa wa go bolaya goba go bo fediša.

(b) Kgohlano:

Kgohlano goba thulano yeo seretong se, e lebane le go 'tloša moya nameng ka ka mmu o oma', e lego polao ya go lebane le go fediša nama le marapo a motho, se go ka thwego ke lehu la mathomo. Taba yeo e hlatselwa ke I Bakorinthe 15:46 le 47(a) ge Pouluse a re:

Pele ga ge go etla mmele wa semoya, go tla tla wa nama,
gwa kgona go etla wa semoya.

le

Motho wa mathomo o tšwa mobung;

(c) Pheletšo ya kgohlano, e lego polao goba tshokologo (phetogo):

Pheletšo ya thulano e tšweletšwa ke thumo ya seretotumišo se ge Ratlabala a re:

Bophelo ke lehu.
Moya ga o hwe.

Polelo ye e lebane le gore lehu le ge e le le lešoro ga le na maatla goba karolo godimo ga bophelo bjo bo sa tlogo, e lego bophelo bja ka morago ga lehu: bophelo ga bo fele. Kgopolo yeo e tlišwa ke I Bakorinthe 15:55 ge e re:

Wena lehu, o fentšwe,
Wena Lehu o ka se sa bolaya.

Ge go ka tsinkelwa seretotumišo se sa Ratlabala go tlo lemogwa gore se na le lefetla la khuetšo ya I Bakorinthe 15 ge go lebeletšwe peakanyo ya ditiragalo tša sona, gagolo thumo ya sona: bapetša:

Bophelo ke lehu.
Moya ga o hwe.

le

Wena lehu, o fentšwe,
Wena Lehu o ka se sa bolaya.

Ditiragalo di na le mehuta ye e itšego. Mo kgaolong ye go yo arolwa ditiragalo ka **magoro** a mabedi, e lego (a) **legoro le legolo (la ditiragalogolo)** le (b) **legoro le lennyane (la ditiragalonyane)**.

(a) Legoro le legolo la ditiragalogolo

Legoro le le nepiša **ditiragalotshwanelo**. Ditiragalotshwanelo ke ditiragalo tšeo di swanetšego go ba gona seretong/kanegelong, ke go re sereto/kanegelo se sengwe le se sengwe se theilwe ka mohuta wo wa ditiragalo. Ke ditiragalo tše sengwalo se

theilwego godimo ga tšona. Gantši sengwalo se ba le ditiragalo tša mohuta wo tše tharo, e lego:

- Tiragalotshwanelo ya mathomo
- Tiragalotshwanelo ya gare
- Tiragalotshwanelo ya mafelelo

Ke tšona ditiragalo tše di bopago sereto/kanegelo. Eupša go swanetše go lemogwe gore ditiragalo tše tharo tše di laolwa ke sererwa; ke go re maatla a sererwa mo ke a magolo (boraro bja ditiragalo tše bo laolwa ke sona sererwa).

Bjale go yo lekolwa ditiragalo tše mo seretong sa 'Lehu'. Go tlo lemogwa gore sereto se se na le ditiragalotshwanelo tše tharo, e lego ya mathomo, ya gare le ya mafelelo.

Tiragalotshwanelo ya mathomo: (Go tsenwa ke) Bolwetši

Ka 'Le nanetša ka ka legobu', Ratlabala o gatelela mokgwa woo lehu le tlogo ka gona bophelong, e lego ka tsela ya bolwetši. Ka fao tiragalo yeo ya go tsenwa ke bolwetši (bjoo mafelelong bo tlišago lehu) e lebane le matseno a ditaba ao a ka bitšwago gore ke tiragalotshwanelo ya mathomo/matseno.

Tiragalotshwanelo ya gare: Bošoro le go hloka kwelobohloko ga lehu bophelong

Tiragalotshwanelo ye yona e tšweletšwa ke ditiragalonyana tše senyane tše di bopago tiralogolo ye, tše di latelago, e lego:

- 1 Le sega dikgalabje, masea, mathari le methepa.
- 3 Le ubula bophelo ka ka ledimo le alola hlaka.
- 5 Le tsena ka bolwetši ka ka phehli koteng.

- 6 Le tloša moya nameng ka ka mmu o oma.
- 7 Le fološa ba borala.
- 8 Le ubula babolai, la ba bea ka fase mmung.
- 9 Le bea bohle gotee.

Tiragalotshwanelo ya mafelelo: Lehu ga le na maatla goba karolo bophelong bjo bo sa tlogo

Tiragalotshwanelo ya mafelelo ya go lebana le gore lehu ga le na karolo bophelong bja ka morago ga lehu e hlagišwa ke ditiragalonyane tše pedi, e lego:

- 10 Bophelo ke lehu.
- 11 Moya ga o hwe.

(b) Legoro le lennyane (la ditiragalotshwanelo)

Legorwana le lona le bopilwe ka mehuta ye mebedi ya ditiragalo, e lego:

- Ditiragalotebanyo
- Ditiragalotlaleletšo

Ka boripana go tlo hlalošwa mehuta yeo ya ditiragalo tša legorwana le.

Ditiragalotebanyo

Mohuta wo wa ditiragalo ke wo o lebanego le ditiragalo tše nnyane tša go bopa ditiragalotshwanelo. Ke go re ditiragalotshwanelo di theilwe ka tšona. Ditiragalo tše tšona di laolwa ke sererwa gammogo le dielemente tša diteng, baanegwa le tikologo. Taolo ya sererwa fa, ga e na maatla go swana le ya legoro le legolo la ditiragalo (ditiragalotshwanelo).

Bjale go yo lekolwa ditiragalotebanyo tša 'Lehu'. Go yo tsopolwa mohlala wa go bopa tiragalotshwanelo ya mathomo: **Bolwetši**. Tiragalo yeo yona e bopilwe ka tiragalotebanyo e tee fela, e lego:

Le nanetša...

le tiragalotlaleletšo (kgopolo ye e tlo hlalošwa ka mo tlase) ya yona, e lego:

... ka ka legobu.

Bjale go yo lekolwa ditiragalotebanyo tša go bopa tiragalotshwanelo ya gare ya sereto se sa Ratlabala, e lego bošoro le go hloka kwelobohloko ga lehu bophelong.

- 1 Le sega dikgalabje, masea, mathari le methepa.
- 2 Le ubula bophelo...
- 3 Le tsena ka bolwetši...
- 4 Le tloša moya nameng...
- 5 Le fološa ba borala
- 6 Le ubula babolai...
- 7 Le bea bohle gotee.

Ka fao go tlo lemogwa gore ditiragalotebanyo tšeo ke tše di šupago. Gomme ge, ge go ka tsinkelwa ka leihlo le bogale go tšwela pele, go tlo hlokomelwa gore go sa na le mohutana wo mongwe wa ditiragalo woo o lebanego le go tlaleletša ditiragalotebanyo, woo mo nyakišišong ye o tlogo bitšwa tiragalotlaleletšo ka gobane mošomo wa wona wo mogolo ke go tlaleletša ditiragalotebanyo.

Bjale go tlo latelwa ditiragalotlaleletšo. Tiragalotlaleletšo ke tiragalo yeo e lebanego le go oketša tiragalotebanyo; ke go re ke ditiragalo tšeo di oketšago kanegelo. Ke tša go tlaleletša; le ge di ka tlošwa ga di na mohola wo mokaalo ka gore molaetša wa sereto o ka se timele.

Go yo hlokomelwa ditiragalotlaleletšo tšeo tša tiragalotshwanelo ya gare, e lego bošoro le go hloka kwelobohloko ga lehu bophelong, ya go thewa godimo ga ditiragalotebanyo:

- 1 ... ka ka ledimo le alola hlaka.
- 2 ... ka ka phehli koteng.
- 3 ... ka ka mmu o oma.
- 4 ... la ba bea ka fase mmung.

Mohola wa mohuta wo wa ditiragalonyana, e lego ditiragalotlaleletšo, ke go godiša le go tiiša tlhalošo ya ditiragalotebanyo. Ka go realo go ka fo akaretšwa ka go re ditiragalotshwanelo ke dikokwane tša sereto/kanegelo; ke go re sereto ke sereto se se feleletšego ge go le ditiragalotshwanelo, gomme di theilwe ka ditiragalotebanyo tšeo di ka bonwago bjalo ka dinokana tšeo di tšhelago meetse a tšona go tšona. Mola ditiragalotebanyo tšona di bopilwe ka ditiragalotlaleletšo tša go oketša le go kgonthiša tlhalošo ya sereto gore se kwagale se feleletše.

Mohuta wo wa ditiragalotlaleletšo wona o laolwa ke dielemente tša diteng, e lego tikologo. Seo se ra gore tikologo e na le maatla taolong ya tšona. Ge go fetoga nako goba lefelo, tiragalo le yona e a fetoga. Mo go yo tsopolwa mohlala go hlaloša tiragalotlaleletšo yeo:

Go kwešiša tlhalošo ye bjalo, go tlo tsopolwa mehlala go tšwa go ditiragalotebanyo tša tiragalotshwanelo ya bobedi, e lego bošoro le go hloka kwelobohloko ga lehu bophelong. Ka mantšu a mangwe, go tsopolwa ditiragalotlaleletšo tša tiragalotebanyo ya tiragalotshwanelo ya gare. Mohlala šo:

Ditiragalotebanyo mo ke:

Le ubula babolai,

mola tiragalotlaleletšo yona e le:

la ba bea ka fase mmung.

Ka godimo go boletšwe gore mohola wa ditiragalotlaleletšo ke go laola dielemente tša diteng, e lego tikologo (le baanegwa). Phetogo ya tiragalo mo e lebane le tikologo fela. Seo se ra gore tikologo e na le maatla taolong ya ditiragalo. Ge go fetoga nako goba lefelo, tiragalo le yona e a fetoga. Mohlala wo wa ka godimo o lebane le lefelo, e lego 'la ba ba bea' kae? Lefelo leo ba bewago go lona ke 'ka fase mmung'. Ke go re tiragalo yeo ya go bewa ga bahu ga e sa le ka mmušareng goba moo mohu a bego a beilwe gona pele a bolokwa; bjale lefelo leo le fetogile, ka gobane bjale mohu o bolokilwe lebitleng (lefelong le lengwe).

7.2.2.2 Nako

Mojalefa (1993:64) ge a hlaloša kgopolo ye o re:

Nako ke lebaka leo ditiragalo di diregago go lona, ka go letelana go tloga nakong ya go feta, go fetela nako ya bjalo, go tsenela nakong ye e tlogo.

Modiro wo mogolo wa nako ke go ela mabaka: motsotso, diiri, dibeke, dikgwedi, mengwaga, bjalobjalo. Nako e thuša go lemošwa ga tatelano ya ditiragalo.

Gore go tle go kwešišwe kgopolo ya nako ka botlalo, go tlo swanelwa ke go e lekola ge go na le:

- Nako ya kanegelo ('*story time*')
- Nako ya diteng ('*narratological time*')

Bjale go yo aroganywa nako ka dikarolwana tše pedi:

- Nako ye e itšego
- Nako ya ditiragalo

Nako ye e itšego/nako ya go se elege

Nako ye e itšego ke nako ya go se be le mathomo le mafelelo. Ke nako ya go swana le; bošego, mosegare, marega, selemo, bjalobjalo. Go thwe ke nako ye e itšego ka gore ga go tsebje gore mosegare, goba bošego, selemo goba marego di thoma ka iri efe gomme ge e le marega, a thoma ka letšatši lefe (Mojalefa, 1993:64).

Mo seretong sa 'Lehu', go na le nako ya mohuta wo, wa go se tsebe nako ya ditiragalo: ke nako ye e itšego ya ditiragalo. Ge lehu le tsena, ga go tsebege gore le tsene ka nako mang. Ke ka fao go thwego ke nako ye e itšego.

Nako ya ditiragalo/nako ya go elega

Ye yona ke nako ya go ba le mathomo le mafelelo, bjalo ka iri, letšatši, beke, kgwedi, ngwaga, bjalobjalo. Go tsebja gore iri e thoma ka motsotso ofe ya fihla ka motsotso ofe, bjalobjalo (Mojalefa, 1993:64). Mo seretong se sa Ratlabala ga go na dinako tša mohuta woo.

7.2.2.3 Lefelo

Lefelo le bolela mafelo ao baanegwa ba phelago go ona le moo ditiragalo tša sengwalo di diregago gona. Ke mafelo ao a laetšago histori. Go yo lekolwa mafelo ao a lebanego le sereto se: mafelo ao ke badimong (mabitleng) goba Bokgalaka. Ka go realo sereto se se lebane le mafelo a ditiragalo fela. Ka fao go yo hlalošwa kgopolo yeo fela nyakišong ye.

Mafelo a ditiragalo/a go se akanywe

Mo gona go bolelwa ka mafelo ao mongwadi a bolelago maina a ona, goba go ka thwe ke mafelo ao a lego gona mo sengwalong/seretong ao a bolelwago ke mongwadi/moreti, e lego ka mabitleng. Ge motho a hlokofetše setlwaedi ke gore o bolokwa ka mabitleng gomme a letela tsogo ya bahu fao.

Go ka no akaretšwa ka go re sa mathomo ditiragalo di bohlokwa peakanyong ya diteng tša sengwalo. Ge ditiragalo di ahlaahlwa, sa mathomo, go hlokomelwa mehuta ya tšona: ditiragalogolo le ditiragalonyane. Sa bobedi, nako e kgethologanya dilo tše pedi, e lego nako ye e itšego, bjalo ka mosegare, bošego, bjalobjalo, le nako ya lebaka boka iri, kgwedi, ngwaga, bjalobjalo. Sa boraro lefelo le hlalošwa ke moo tiragalo e diregago gona, bjalo ka mabitleng, kerekeng, mošate wa kgoši, motseng, nokeng, bjalobjalo.

7.2.3 Thulaganyo

Go šetše go boletšwe mo kgaolong ya bone gore thulaganyo e lebane le mokgwa wo mongwadi a dirišago ditiragalo tša diteng gore maikemišetšo a gagwe a kgone go tšwetšwa pele. Maikemišetšo ao ke tebanyo yeo e bitšwago morero goba moko wa ditaba. Go bohlokwa go tiiša tlhalošo ya kgopolo ye ya morero (le ge e hlalošitšwe mo kgaolong ya bone) ka gobane tlhalošo yeo e tlo thuša mo tshekatshekong ya thulaganyo ya seretotumišo. Mojalefa (1993:74) o hlatholla kgopolo ye ya moko wa ditaba gore ke kokwane goba motheo woo o laolago go rulaganywa ga ditaba gore e be sengwalo. Groenewald (1991:23) o mo thekga ka la go re:

Ge mongwadi a ngwala sengwalo o hlaloša kgopolo/tebelelo ya gagwe mabapi le taba goba tiragalo ye a e lemogago mo bophelong.

Go ka no rungwa ka la go re ge mongwadi a ngwala sengwalo o rato tšweletša se sengwe, se sengwe seo ke thuto yeo a ratogo e ruta mmadi. Ka go realo moko wa ditaba o na le mohola wo mogolo sengwalong.

Go tlo hlokomelwa gore morero (*'theme'*) le sererwa (*'topic'*) di a fapana ka gobane sererwa se lebane le letlalo la diteng mola morero o dirišwa ge go sekasekwa thulaganyo, e lego letlalo la bobedi la sengwalo. Phapano ye e lebane le gore sererwa se kgokaganya ditaba/ditiragalo tša histori/diteng gore e be selo se tee, mola ka lehlakoreng le lengwe morero/moko wa ditaba o tlemaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane e be kgopana e tee. Taba ye nngwe gape ye bohlokwa ya go fapantšha sererwa le morero ke gore sererwa se dirišwa ge go ahlaahlwa diteng, mola morero o šomišwa mabapi le thulaganyo (Groenewald, 1993a:14-15).

Phapano yeo e bohlokwahlokwa ka gore dikgopolo tše pedi tše ga di tšeelane mollo. Go tlo lemogwa gore bangwadi/bareti ba ba fapanego ba ka diriša sererwa se tee, goba diteng tša go swana, eupša ba ngwala/reta dingwalo/direto tša go fapana go ya ka morero. Bangwadi ba bangwe ba ka diriša direrwa tša go fapana, gomme ka lehlakoreng le lengwe ba ngwala/reta dingwalo/direto tša go ba le morero wa go kwana/swana. Ge go ka balwa/retwa direto tše tharo, sa Lentsoane, 'Matšoba' (bošoro bja lehu) le tša Ratlabala, 'Lehu' le 'Polokong (ya mokgalabje wa mohumi)', go tlo lemogwa gore bareti bao ba ngwala ka direrwa tša go fapana eupša ba gatelela taba e tee, e lego bophelo ga bo fele; ke go re ba ngwala ka morero wa go swana.

Phapano ye e lego gona mo gare ga sererwa le morero e tšeelana mollo le phapano ye e lego gona mo gare ga diteng le thulaganyo. Phapano yeo gape e hwetšwa le mo kuranteng goba jenaleng ka gobane mongwadi yoo wa ditiragalo o kwantšha tše a di ngwalago le sererwa. Mongwadi wa sengwalo o ikgethela sererwa gomme a se šomišetša sedirwa se se tšwetšago maikutlo/khuduego a

gagwe pele. Ke ka mokgwa woo go bolelwago gore mongwadi wa sengwalo o swantšhetša mmadi bophelo ka go diriša (ngwala) sengwalo/sereto.

Phapano ye e lego gare ga sererwa le morero yona e na le mohola wo mongwe wa bobedi, e lego go godiša/hlohleletša maatlakgogedi. Groenewald (1993a:16) o re maatlakgogedi ke phišegelo ya mongwadi ye e gapeletšago mmadi go balela sengwalo pele le pele, ka gore o rata go tseba mafelelo a ditaba/ditiragalo gore a hwetše molaetša woo mongwadi a ratago go mo fa wona. Mo seretong sa Ratlabala, 'Lehu' moreti o tšweletša morero wa gore bophelo ga bo fele.

Maatlakgogedi a na le mahlakore a mabedi: ke lehlakore le le lebanego le ditiragalo tše mmadi a di tsebago (ke tša go lebana le sererwa le diteng) le lehlakore le le lebanego le tše mmadi a sa di tsebago (ke ditaba tša go lebana le morero/moko wa ditaba le thulaganyo). Mohlala, mmadi wa paditseka, lerato, masetlapelo, bjalobjalo, o tseba ditselatselana tše mongwadi a di dirišago goba tše a tlogo di tšea pele ga ge a hlaloša nyepollo ya sephiri (ge e le paditseka) goba thulaganyo ya mararankodi a a lebanego le kanegelorato goba ya masetlapelo.

Maatlakgogedi a sepedišana tsela e tee le thulano. Ke go re maatlakgogedi a ba gona ge go le thulano ye e lebanego le go tšwetša pele moko wa ditaba. Mojalefa (1995:17) o thekga taba yeo ka go re e bolela go direga le go rarana ga ditaba. Ka fao tharano yeo go ka thwe ke lehuto leo le bofšago mo tiragalong ye nngwe le ye nngwe yeo e tšwelelago kanegelong. Polelo ya Mojalefa e tlaleletšwa ke Lazarus le ba bangwe (1983:71) ka tsela ye:

In any rising action, the tension in a scene arises from the conflict or prospective conflict between a character and various obstacles.

Go raragana moo ga ditaba boLazarus ba re ke thulano yeo e lego gare ga baanegwa. Ka go realo thulano yeo e hlaolwa ke magato a dikgakgano goba

dingangišano tšeo di godišago bothata go fihla sehloeng gare ga maikemišetšo a molwantšhwa le baanegwathuši. Ke ka fao Shole (1988:19) a rego:

Mabaka a a gakatsang le go gotetsa kamano a tlhagelela ka ditiro le dipuo tša ba bangwe. Thwadi e goelwa ke bokete jwa go dira thato ya yona, mme e bile maikemisetso a go dira a a tota. E tsena mo tšielegong. Morero o raraanela pele.

Le yena go swana le boLazarus o gatelela thulano yeo e šitišago katlego ya molwantšhwa. Ka gona thulano ye e hlagago seretong sa 'Lehu' e magareng ga lehu le bophelo (bja ka morago ga lehu). Go ka thwe thulano ke pego ye bohlokwa; ga e tiiše maatlakgogedi fela ka gobane kgogedi e godišwa ke dithekniki tša thulaganyo. Ge Ratlabala a re:

Bophelo ke lehu.

Moya ga o hwe.

go a makatša. Potšišo ke gore ke ka lebaka la eng Ratlabala a re: 'Bophelo ke lehu, moya ga o hwe'? Go a makatša ka gobane ga go motho yo a tsebago gore ge motho a hwile go direga eng ka yena: setopo sa gagwe gammogo le moya wa gagwe. Ka moka tšeo di ama tumelo ya motho, e sego kgopolo ya gagwe. Go makala goo go tsoša maatlakgogedi. Ge go tšwelwa pele go badišišwa sereto seo, maatlakgogedi a tlo felela mo go lemogwago dikgopolo tšeo ge di fetoga diswantšho, ka gobane bophelo ke lehu e emela bophelo bja pele ga lehu mola moya ga o hwe yona e emela bophelo bja ka morago ga lehu. Ka fao mongwadi/moreti o diriša ditsejana tšeo di bitšwago dithekniki go tšwetša pele thuto ya gagwe ye e lego moko wa ditaba/morero. Ka go realo dithekniki di bohlokwa thulaganyong ya ditaba/ditiragalo tša sengwalo/sereto. Ke ka fao kgopolo ye le yona e lebanwego ke tlhalošo ye e tlogo kgodiša.

Ge a hlaloša kgopolo ya thekniki Kerkhoff (1962:16) o bolela gore ke seo se bonwago seo se tlogo kgona go šomišwa go tšweletša seo se bolelwago. Gomme ge, ka go šomiša thekniki, mongwadi o kgona go tšweletša tebanyo ya gagwe. Marshal McLuthan (Lazarus le Smith, 1983:289) o tiiša taba yeo ka go re ke seo mongwadi a se bolelago ka go ngwala, le ka wona mokgwa woo a se boletšego ka gona ka go se ngwala (*‘the medium is the message’*).

Ka go le lengwe, Mark Schorer (Lazarus le Smith, 1983: 288) o fo hlaloša kgopolo ye go tšwela pele ka go re:

(It) may well become the discipline that leads writers to discover what they have to say.

Groenewald (1993:17) o ruma kgopolo yeo ya thekniki ka go bolela gore ke mokgwa woo ka wona mongwadi a tšwetšago pele moko wa ditaba. Ka go realo thekniki e na le mediro ye mene, e lego:

- Go gatelela kgopolo
- Go godiša kgopolo
- Go tiiša kgopolo ye e itšego
- Go lebantšha kgopolo yeo le moko wa ditaba

Ka yona tsela yeo mongwadi o bapetša dithekniki ka yona kgopolo yeo e hlalošwago ka mo godimo. Ditaba tšeo di lebanego le thulaganyo ya ‘Lehu’ šedi:

Go tlo hlokomelwa gore sengwalo se sengwe le se sengwe se na le lenaneo le mongwadi a rulaganyago ditiragalo/ditaba ka lona. Thekniki ye bohlokwahlokwa ya thulaganyo ya ditaba, mo gare ga dithekniki ka moka tša thulaganyo, ke ya tebelelo. Ke yona komangkanna thulaganyong ya ditaba. Serudu (1989:40) o hlaloša gore kgopolo ya tebelelo ke ‘tsela yeo taba e laodišwago ka gona. E lebane le maemo a mongwadi a go tšweletša baanegwa, tikologo le ditiragalo tšeo

di bopago modiro wa gagwe'. Taba yeo e gatelela gore ke ka moo mmadi a lemogago ditaba tše di hlalošwago mo sengwalong/seretong. Ge a tlaleletša seo, Groenewald (1993b:18) o fo re 'ka bophara re ka re go na le mananeo a mabedi' a go rulaganya ditaba tša sengwalo, e lego (a) lenaneo la thulaganyo ya sereto (le taodišo) le (b) lenaneo la go rulaganya terama, padi, padinyana le kanegelokopana. Lenaneo le la mafelelo lona le ka se hlalošwe nyakišišong ye ka gobane ga le nepiše maikemišetšo a yona.

Ge lenaneo la thulaganyo ya sereto (le ge e le taodišo) le šalwa morago, hlogwana ya mathomo ke ya matseno; ke go re moreti mo kgatong ye o ala ditaba ka go hlaloša maemo a ditaba tše a ratago go thoma ditaba tša gagwe ka tšona. Taba yeo e bolela gore moreti o tsebiša mmadi ditiragalo/ditaba. O thomana le go no bolela ka sererwa; a hlaloša makalo goba thulano. Makalo goba thulano di hlola maatlakgogedi. Ka go realo hlogwana yeo ya matseno e ka no bitšwa kalotaba. Mohlala wa sereto sa Ratlabala sa 'Lehu':

Matseno a sereto se a lebane le:

Le nanetša ka ka legobu

Moreti o no thoma ka go hlaloša maemo a ditaba ka go tsebiša motheeletši/mmadi sererwa sa sereto se, e lego lehu le tsena ka bolwetši goba motseta wa lehu ke bolwetši. Matseno ao a lebane le thulano – go thulanywa bolwetši/lehu le motho. Ke ka fao thulano yeo e godišago maatlakgogedi, e lego na lehu le tla ba le maatla goba karolo bophelong bja ka morago ga lehu?

Hlogwana ya bobedi ya thulaganyo e lebane le go tšwetšwa pele ga ditaba tša sereto, goo go ka bitšwago gore ke tšwetšopele. Moholakgomo wa tšwetšopele ke go godiša maatlakgogedi ka mokgwa wa go tlaleletša tlhalošo ya sererwa (mo seretong se sa Ratlabala, e lego lehu le tsena ka bolwetši/motseta wa lehu ke bolwetši). Karolwana ye ya hlogwana ya bobedi e lebane le methalotheto ye

lesometharo ya mo gare ga sereto sa 'Lehu' ya ka morago ga motholotheto wa mathomo (Le nanetša ka ka legobu) go fihla ka mothalotheho wa lesomenne (Le bea bohle gotee). Ka yona tsela yeo ya thulaganyo ya ditiragalo tša sereto se, morero/thuto wa sereto, e lego bophelo ga bo fele, o tšwela pele ka tshwanelo le katlego.

Hlogwana ya boraro ya thulaganyo ya ditiragalo tša sereto e lebane le sephetho/thumo ya ditaba; ke go re magomo a kgakgano goba moo selepe se remago gona, e lego, mo seretong sa Ratlabala:

Bophelo ke lehu.

Moya ga o hwe.

Bjale ditaba tša sereto se di felela gona moo ka gobane molaetša wa moreti o a kwešišega.

Ge go ka badišišwa sereto sa 'Lehu' gape go tlo lemogwa gore Ratlabala o diriša dithekniki tše di itšego tša thulaganyo, e lego, magareng ga tše dingwe, sonete, tekolapejana, tebelelo, nepišo, methaladi ya sereto, boipoeletšo le go oketša ditaba tše di tšwelelago ka magetla seretong se go feta tše dingwe.

Nyakišišo e gatelela gore go na le dithekniki tša thulaganyo le tša mongwalelo. Phapano yeo e tlo tšwelela ge go hlalošwa mongwalelo mo kgaolong ya seswai.

7.2.3.1 Thekniki ya sonete

Bareti ba Sepedi, gagolo Matsepe, ba ngwadile direto tša thulaganyo ya sonete. Ka go realo kgopolo ya sonete e šetše e dirišwa thetotumišong ya bogologolo ya Sepedi. Disonete tša mathomo di ngwadilwe ke Mamogobo (1953) le E.K.K. Matlala (1953). Le ge go le bjalo, go tlo lemogwa gore sonete ya Sepedi e fapana le ya maleme a mangwe, gagolo a Bodikela (Seisimane le Seafrikaanse) ka

gobane sebopego sa yona se laolwa ke melao ya popapolelo, gomme phapano yeo e lebane le morumokwano, segalo (sa go laola mošito) le botelele bja mantšu (ge bo lebane le mošitollo: mošitollo ke mokgwa wa go bontšha dipatrone tša mošito wa sereto ka maswaongwalo (Serudu, 1993:24)). Go fapana le bareti bao ba bangwe, moreti wa Sepedi o rulaganya ditiragalo tša sonete ka dikarolo tše pedi, e lego tshwantšho (moo moreti a hlalošago ditaba tše di lebanego le sererwa, e lego bolwetši ke motseta wa lehu) le tirišo (moo moreti a bolelago ka ga maikutlo a gagwe, e lego kholofedišo mabapi le ditaba tša tshwantšho) fela; ke go re ga a nape a hlokomedišiša dikokwane tše dingwe tša sonete, e lego segalo, botelele le jambuse.

Bjale ge, ge go badišišwa sereto se sa Ratlabala sa 'Lehu' go tlo lemogwa gore, le ge se se na le diponagalo tše dingwe tša sonete, go swana le palo ya methalotheto (sereto seo se na le methalotheto ye lesometshela sebakeng sa ye lesomenne), thulaganyo ya sona ke ya sonete: go na le tshwantšho le tirišo, tšeo di tiišitšwego ka dipharologantšhokgonthe tšeo tša sonete.

Ratlabala o dirišitše, ka katlego, tshwantšho go aga thulano ya go bonagatša sephetho seo e lego tirišo ka nepo ya go tšwetša pele morero wa gagwe wo o lebanego le kholofedišo ya go re bophelo ga bo fele: go sa na le bophelo bjo bongwe ka morago ga lehu.

7.2.3.2 Thekniki ya tekolapejana

Serudu (1989:45) o hlaloša tekolapejana gore ke thekniki ye mongwadi a e dirišago ge a rata go tšweletša seo se tlogo direga mafelelong goba seo se utollago gannyane ditiragalo tše di sa tlogo direga ka moragonyana mo sengwalong sa gagwe.

Ge go lekodišišwa sereto sa 'Lehu', tiragalo ye e lebanego le thekniki ya tekolapejana ke ya:

Le nanyetša ka ka legobu.

yeo e rotošwago mo mothalading wa mathomo wa sereto.

Sa mathomo ke tlhalošo ya polelo ye ya Ratlabala. Go 'nanyetša' bjalo ka leobu, ke go khukhuretša bjalo ka mohutagagabi woo. Gape go 'nanyetša' go lebane le lebelo le le rilego la go iketla la phoofotswana ye. Kgopolo ya 'legobu' yona e swantšhwa le bolwetši. Ka fao moreti o hlaloša ka tsela yeo bolwetši bo fokodišago mmele wa motho ka gona ka go iketla gomme mafelelong tlhokofatšo yeo ya fetša e arogantše moya le nama.

Sa bobedi, tiragalo ye moreti o e hlaloša mo mathomong gore mmadi a lemoge seo se tlogo direga ka lebaka la yona kua mafelelong. Ka go realo tiragalo ye e napile e lebana le go sedimošetša mmadi seo se yogo direga kua pele, mafelelong, seo se tlogo utolla tiragalo ya go hloka maatla goba karolo ga lehu ka morago ga bophelo bjo bo sa tlogo, bo sa felego. Gomme tlhalošo ye bjalo ya thulano yeo e gapa phišegelo ya mmadi go balela pele le pele ka nepo ya go fihlela seo moreti a ratago go mo ruta sona.

7.2.3.3 Thekniki ya tebelelo

Ka godimo Serudu (*ibid*) o šetše a hlalošitše kgopolo ya tebelelo, gomme o gateletše gore ke mokgwa woo sengwalo se laodišwago ka wona. Ke mo mongwadi a tšweletšago dielemente tše bohlokwa tša thulaganyo, e lego baanegwa, ditiragalo le tikologo ka maikemišetšo a go bopa modiro wa gagwe wa bokgabo. Ka go realo mmadi o lemoga ditiragalo tše di hlalošwago sengwalong.

Bjale ge go balwa sereto se, go lemogwa gore Ratlabala o dirišitše mohuta wa motho wa boraro. Ke go re motho wa boraro ke yena a bolelago ditiragalo tšeo tša lehu. Ka ge motheeletši/mmadi a sa kgone go lebelela lehu ka mahlo a gagwe, o

bona se sengwe se se lego gona moo lehu le hlalošwago gona. Go ka thwe moreti, Ratlabala, o šomiša tebelelohlaedi. Ge Abrahams (1993:167) a hlaloša kgopolo ya tebelelohlaedi o re:

The narrator tells the story in the third person, but stays inside the confines of what is experienced through, and felt by single character (or at most by very few characters) within the story.

Ge a kgonthiša taba yeo, Henry James (Abrahams, 1993:167) o hlaloša bolaodiši bjoo go ba bja moanegwa yoo a kgethilwego, yoo a nepišwago. Ka fao seo se bolelwago ke James ke gore ditiragalo gammogo le ditiro di tšweletšwa bjalo ka ge di tšwetšwa pele go ya ka fao di balwago/retwago ka gona. Ke go re go motheeletši/mmadi go hlagišwa tšeo a di lemogago ebile le tšeo a di kwešišago, go ya ka tsebo, kgopolo, maikutlo, bjalobjalo, go bopa maitemogelokakaretšo a gagwe (Mojalefa, 1995:109).

Ka go realo tebelelo yeo e bolela seo se diregago, seo se amago maikutlomoka a moanegwa/moretwa fela tiragalong yeo, gomme ka go realo e fahlolla motheeletši/mmadi le ditiragalo tšeo a nago le boitemogelo go tšona. Ka wona mokgwa woo, motheeletši/mmadi o tlo lemoga tše di hlathwago/lemogwago ke molaodiši fela; eupša ga a tsebe ditaba ka moka. Moreti o diriša molaodiši ge a rata go utela motheeletši/mmadi se sengwe, e lego seo se lebanego le, go ya ka sereto sa 'Lehu', bophelo ga bo fele:

Bophelo ke lehu.

Moya ga o hwe.

7.2.3.4 Thekniki ya nepišo

Nepišo ke ge taba goba tiragalo e hlalošwa thwi ke mongwadi (moreti), baanegwa goba molaodiši/mmolediši. Taba yeo e bolela gore mongwadi le bao ba bangwe ba

hlaloša ditiragalo tšeo di ba diragaletšego ka ge ba di tseba go feta ba bangwe. Ka fao di na le kgonthe ye e tiilego (Groenewald, 1993a:23).

Ditaba tše di bolelwago mo seretong sa 'Lehu' di hlalošwa ke moreti. Ke go re di hlathollwa ka leihlo goba tebelelo ya gagwe, moreti. Ka fao go ka thwe, ditiragalo tše ke tša filosofi ya go lebana le lehu. Moreti o nepiša taba, gomme a e hlaloša gabotse. Ratlabala o nepiša lehu ka bolwetši bjalo ka motseta yoo a tsetelago lehu:

- 1 Le sega dikgalabje, masea, mathari le methepa.
- 2 Le ubula bophelo...
- 3 Le tsena ka bolwetši...
- 4 Le tloša moya nameng...
- 5 Le fološa ba borala
- 6 Le ubula babolai...
- 7 Le bea bohle gotee.

Moreti o kgona go nepiša taba ka go diriša moretwa (mongwadi) yo mongwe wa sereto sa gagwe, e lego molaodiši/moanegi. Go ka thwe moreti o nepiša ka go fetola tebelelo. Ratlabala o šomiša molaodiši (sebakeng sa gagwe) go nepiša kgopolo ya lehu. Ratlabala o gatelela sehlogo sa lehu ka tsela ye:

- Le a sega
- Le ubula bophelo
- Le tsena ka bolwetši
- Le tloša moya nameng
- Le fološa ba borala
- Le ubula babolai
- Le bea bohle gotee

7.2.3.5 Thekniki ya methaladi ya sereto

Moreti o rulagantše sereto se ka methaladi ye lesometshela. Sereto se ga se na ditemanatheto tše di rilego, ke thololo goba gobegobe ya methalotheto. Eupša ge se badišišwa go lemogwa gore se ka beakanywa ka ditemanatheto tše di seelago e lego:

- 1 Le nanetša ka ka legobu.
- 2 Le sega dikgalabje, masea, mathari le methepa.
- 3 Le ubula bophelo
- 4 Ka ka ledimo
- 5 Le alola hlaka.
- 6 Le tsena ka bolwetši
- 7 Ka ka phehli koteng.
- 8 Le tloša moya
- 9 Nameng ka ka
- 10 Mmu o oma.
- 11 Le fološa ba borala.
- 12 Le ubula babolai,
- 13 La ba bea ka fase mmung.
- 14 Le bea bohle gotee.
- 15 Bophelo ke lehu.
- 16 Moya ga o hwe.

Sereto se se rulaganywa ka tsela yeo ka gobane se ipopile ka dikgopolo tše di seelago. Ka fao temanatheto ye nngwe le ye nngwe e theilwe godimo ga kgopolo ye e itšego.

Ratlabala o rulaganya sereto se ka tsela yeo ka gobane a rata ge se lebana le go potlakišwa ga nako ya go se reta/bala, ka gobane ge se ka beakaynwa ka ditemanatheto se tlo gapeletša moreti/mmadi go tšama a khutša morago ga

temanatheto ye nngwe le ye nngwe; ka fao sa se be le lebelo leo a le beilego gore se retwe/balwe ka lona. Eupša lebelo leo Ratlabala a le rulagantšego go sereto se, le lona le na le magomo a a rilego. Ratlabala, o ka re o re lebelo leo la sereto e swanetše go ba la magareng: la go se nanye goba gona go phakiša. Taba yeo e bonagala ka thulaganyo ya methalotheto. Ge methaladi yeo ya sereto e lekodišišwa gape, go tlo lemogwa gore ke ya magareng: ga se ye metelele kudu (ka ntle ga mothalotheto wa bobedi) ebile ga se ye mekopana kudu. Thulaganyo ye bjalo ya methalotheto e gatelela boiketlo gore molaetša wa moreti o bonagale gabotse.

7.2.3.6 Thekniki ya boipoeletšo

Groenewald (1993a:23) o bolela gore thekniki ya boipoeletšo (*'frequency'*) ke ye nngwe ya dithekniki tše bohlokwa tša thulaganyo. O re mohuta wo wa thekniki o ka dirišwa ge moreti 'a sa ala ditaba, a sa tšwetša ditaba pele'. Thekniki ye e lebane le go boeletšwa ga ditiragalo. Ka fao ge moreti a rata go gatelela tiragalo ye nngwe go tše a retago ka tšona, tiragalo yeo e tlo boeletšwa nako ye nngwe le ye nngwe.

Ge go lekodišišwa methalotheto ya boraro le ya lesomepedi go lemogwa taba yeo ka botalo:

- 3 Le ubula bophelo
- 12 Le ubula babolai,

Tiragalo yeo ya go 'ubula' e a boeletšwa, ka ge e le ye bohlokwa ge e bapetšwa le ditiragalo tše tše dingwe tša sereto se. Ka go realo e bohlokwa ka kudu malebana le bogale bja lehu le le hlalošwago seretong se. Moreti o lekanyetša bogale bja lehu le go hloka maatla ga lona; yona taba ye e lebanego le tebanyo ya Ratlabala, e lego bophelo ga bo hwe/fele.

7.2.3.7 Thekniki ya go oketša ditaba

Ge sereto sa Ratlabala se tsinkelwa ka šedi ye kgolo go lemogwa gore moreti, Ratlabala, o okeditše sereto se ka (a) ditiragalotlaleletšo le (b) ditaba tša methaladi ye mebedi ya thumo.

Kgopolo ya ditiragalotlaleletšo e hlalošitšwe ka godimo ge go sekasekwa diteng tša sereto. Ke ditiragalo tšeo di oketšago tiragalotebanyo. Ka gona ditiragalo tše nnyane tšeo di godišago ditiragalotebanyo ya tiragalotshwanelo ya gagwe ya go lebana le bolwetši ke motseta wa lehu, ke tše di latelago:

- 1 ... ka ka ledimo le alola hlaka.
- 2 ... ka ka phehli koteng.
- 3 ... ka ka mmu o oma.
- 4 ... la ba bea ka fase mmung.

Bohlokwa bja ditiragalonyane tše ke go tlaleletša mafoko/methalotheto ao gore mmadi a tle a kgone go lemoga motseta yoo wa lehu (bolwetši) gabonolo, le gore pheletšo ya gagwe gammogo le mong wa gagwe, lehu, ke gore bobedi ga ba na karolo bophelong bjo bofsa bja ka moso ka gobane bophelo ga bo fele.

Mabapi le ditaba tša methaladi ye mebedi ya mafelelo, gona go tlo hlokomelwa ge methalotheto yeo e theilwe godimo ga tshwantšho le tirišo. Tshwantšho ya sereto se e lebane le botseta bja lehu, e lego bogale bja bolwetši. Tshwantšho mo seretong se e lebane le ka fao bolwetši bo hlokofatšago mmele wa motho ka gona go fihlela a ehwa; gomme tshwantšho yeo e tšweletšwa ka tsela ya modirišokanegelo woo o theilwego godimo ga (Lehu) Le... mo methalothetong yeo ka moka ya tshwantšho. Ka lehlakoreng le lengwe tirišo e lebane le morero wa sereto se, e lego bophelo ga bo fele.

Taba ye nngwe gape ye e lemogwago ke ya go re botelele bja methalotheto bo nyakile go swana goba bo a lekana, ka ntle ga mothalotheo wa bobedi fela, woo o lego wo motelele go feta yeo ye mengwe. Taba yeo e no bolela fela gore methaladi ya tshwantšho le ya tirišo e a lekana ka botelele. Ka lebaka leo, lebelo la tshwantšho le la tirišo le a lekana/kwana.

Go ka no akaretšwa ka go re moreti o rulaganya ditaba tša go kwantšha tshwantšho le tirišo ka lebaka la go kwana ga lebelo la methaladi yeo. Ka yona tsela yeo ya tsenelano ya tshwantšho le tirišo go ka thwe bobedi di bolela ka ga selo se tee, e lego gore le ge lehu le ka ba gona, fela bophelo ga bo fele. Ka go rulaganya ditaba bjalo, di tšwelela ka mokgwa wa kwešišego go mmadi ka gobane di lebantšhitšwe le morero wa sereto se.

7.3 Thumo

Mo kgaolong ye go hlalošitšwe ditaba tše di amanago le sebopego sa sengwalo ge se nepiša matlalo a mabedi a sengwalo (fela), e lego diteng le thulaganyo. Tihalošo yeo e thušitše kudu mo moholeng le kwešišong ya tlhopho ya dingwalo tša Sepedi, gagolo go šeditšwe direto. Matlalo a mabedi ao a sengwalo (go akaretšwa le letlalo la boraro la sengwalo la mongwalelo, le le tlogo hlalošwa mo kgaolong ye e latelago) a bohlokwa kudu ge go hlopšha dingwalo ka kakaretšo ka gobane sengwalo se sengwe le se sengwe se ka se hlopšhe go sa lebelelwe sebopego sa sona.

Ge go hlalošwa diteng go gateletšwe gore ke ditaba tše pele ge go ngwalwa di bego di le gona. Ka fao ke motheo wa sengwalo se sengwe le se sengwe. Se bohlokwa ka tshekatsheko ya letlalo la diteng ke sererwa ka gobane ke sona se ikgethelago ditiragalo tše go tlogo bolelwa/ngwalwa ka tšona. Ka go realo sererwa ke sona se tlemaganyago dielemente ka moka tša diteng: baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo gore e be selo se tee. Fela nyakišišo e gateletše gore gantši elemente ya baanegwa ga e ke e eba pharologantšho ye bohlokwa ya

thetotumišo ka gobane bontši bja direto tšeo ga bo na elemente ya baanegwa bjalo ka thetokanegelo.

Ka lehlakoreng la letlalo la bobedi la sebopego sa sengwalo, thulaganyo, nyakišišo e hlalošitše gore (thulaganyo) e theilwe godimo ga peakanyo ya ditiragalo go ya ka fao moreti a ratago go tšweletša tebanyo ya gagwe go motheeletši/moretwa goba yena mmadi ka gona. Tebanyo yeo e logagantšwe ka dithekniki tša thulaganyo gore go tle go lemogwe morero wa moreti ka sereto sa gagwe.

KGAOLO YA SESWAI

8.1 MONGWALELO WA SERETOTUMIŠO SA SEBJALEBJALE

8.2 MATSENO

Mo go kgaolo ye go tlo tsinkelwa mongwalelo wa seretotumišo sa sebjalebjae go hlokometšwe difela tša kereke bjalo ka ge di na le thulaganyo ya direto tša sebjalebjae ka go nepiša (a) molao wa kwano, (b) molao wa kgaogano: (i) (dielemente tša) morumokwano, (ii) mehuta ya morumokwano mo go methalotheto, (iii) mehuta ya morumokwano mo go ditemanatheto go nepišwa sebopego sa sengwalo: diteng, thulaganyo (go ya ka ditemanatheto) le mongwalelo wa sefela sa 147, 'A re thabeng re rete' (*Difela tša kereke*, 2010:130) sa go ngwalwa ke Serote le difela tša baopedi ba bangwe (ge go tsomega).

Go tlo lemogwa gore bangwadi ba Bathobaso ba difela tša kereke, go swana le Serote, Ramaila, Makopo, le ba bangwe ba hueditšwe ke bangwadi ba Matoitšhi ba Kereke ya Lutere ya Berlin ge ba tlo ngwala difela. Ka go realo baruti bao ba kereke ya Lutere ke bona ba go thoma go ngwala polelo ya go opela ya go thewa godimo ga go reta. Ka lebaka la gore ba be ba sa tsebe (gagolo baruti ba Matoitšhi bao ba go tla le thuto yeo mono Bopedi) melao ya go laola metara wa Sepedi, ba thomile go hlama difela tša bona ka mokgwa wo difela tša Setoitšhi di hlamilwego ka wona (Groenewald, 1993b:33).

Groenewald (*ibid*) o tšwela pele go bolela gore go kgatha tema ga bangwadi ba baruti dingwalong tša Sepedi go hlotše khuetšo ye kgolo kgolong ya theto ya Sepedi. O re mothopomogolo wa khuetšo ya sebjalebjae dingwalong tšeo ke mediro ya kereke ya mathomothomo, moragonyana mothopo woo o akareditše le thuto ya barutwana ya ka sekolong: go bala direto tše di ngwadilwego ka maleme a

mangwe kudukudu Seisimane (ga ešita le Seafrikaanse). Ka mokgwa woo mothopo woo wa sebjalebjaale o goletše pele. Go gola goo ga theto go lemogwa ka:

- (a) Go ngwalwa ga mohutatheto wo mofsa bjalo ka sonete le balade.
- (b) Mongwalelo goba tebelelo goba yona tebanyo ya moreti o fapana le wa theto ya bogologolo, bjalo ka ge moreti a tšwetša dikgopolo le maikutlo a gagwe pele.

Go yo lekolwa khuetšo ye ya sebjalebjaale ka go tsinkela difela tša bangwadi ba baruti bao ba kereke bjalo ka ge e le karolo ya theto ya sebjalebjaale.

Difeleng tšeo tša bona (baruti) go dirišitšwe thulaganyo ya morumokwano go feta dipharologantšho tše dingwe tša theto. Ka go ngwala ka tsela yeo, napile morumokwano e bile thekniki ye mpsha ya metara wa Sepedi. Ke ka lebaka leo, lehono ge go bolelwa ka theto ya sebjalebjaale mo polelong ya Sepedi, go bolelwago ka kokwane ya morumokwano. Ka tsela yeo go ka thwe morumokwano ke pulamadibogo ya thetosebjalebjaale ya Sepedi.

Bangwadi bao ba difela tšeo tša kereke, e be e le baruti ba Matoitšhi le ba Sepedi bjalo ka ge go šetše go kumakilwe ka godimo. Bangwadi ba difela tša Sepedi tša kereke ga se bao fela ba bararo go boletšwego ka bona ka godimo. Ba bangwe ke Moloisi le Tseka. Ka go ngwala direto bjalo, Ramaila le Serote ba napile ba thoma go ngwala le direto tša Sepedi. Ka go realo ke ba bohlokwa mo thetong ya Sepedi ka gobane ba thomile go hlama direto ka mokgwa wo mofsa; go realo go ra gore ba emela sebjalebjaale ka ge ba bile le khuetšo ye kgolo mo kgolong ya theto ya Sepedi.

Bjale pele go nepišwa modiro/sefela woo wa Serote ka letlalo la mafelelo la sebopego sa sengwalo, e lego mongwalelo, go tla ba bohlokwa go tsitsinkela

dikarolo tše dingwe tša thulaganyo ya mongwalelo go ya ka fao go boletšwego ka godimo.

8.2.1 Molao wa kwano

Diripa tše pedi tša mothalotheto, go hlalošitšwe gore di bitšwa dikarolometara ge fela molawana wa kwano o di kwantšha. Di kwana ka gobane karolometara ye nngwe le ye nngwe e na le:

- (a) Palo ya dinoko tša go lekana
- (b) Palo ya dihloa tša mošito tša go lekana
- (c) Poeletšo (ya lentšu) ye e rotogago mothalothetong

Ge go badišišwa sefela sa Serote sa 147, 'A re thabeng re rete' (*Difela tša kereke*, 2010:130) temana ya bobedi, methaladi ye mebedi ya mathomo:

Se tliša tebalelo
Go bana ba timelo.

go lemogwa palo ya dinoko tše šupa mo karolometareng ye nngwe le ye nngwe, e lego:

Se-tli-ša-te-ba-le-lo = dinoko tše 7
Go-ba-na-ba-ti-me-lo = dinoki tše 7

Go ya pele ge go senkwa palo ya dihloa tša mošito, gona go lemogwa gore karolometara ye nngwe le ye nngwe e na le dihloa tša mošito tše pedi tše pedi:

Se tli:ša tebale:lo = 2
Go ba:na ba time:lo. = 2

Kwano e tiile ka gobane e tiišitšwe gabedi: (a) ka palo ya dinoko le (b) ka palo ya dihloa tša mošito.

Go tlo lemogwa gore mo dikarolometareng tšeo ga go na pharologantšho ya poeletšo ya lentšu. Le ge go le bjalo, go gatelelwa gore methaladi yeo ya sefela e theilwe godimo ga thulaganyo ya polelo ya moreti (metara), le ge metara woo o se o tie go swana le ge diponagalo ka moka tšeo tša metara di ka be di le gona dikarolometareng tše pedi tšeo.

8.2.2 Molao wa kgaogano

Ge molao wo o hlokomedišišwa go elwa hloko dikokwane tša metara tše di latelago, e lego:

8.2.2.1 Morumokwano

Kgopolo ya morumokwano e šetše e hlalošitšwe mo kgaolong ya boselela, gomme mo go tlo gatelelwa gore ke phapantšho ya theto ya sebjalebjae ye e gorogilego le baruti ba kereke. Ge ba thoma go ngwala difela tša kereke ba be ba sa tsebe gore morumokwano ga o gona mo thetong ya Sepedi. Gomme ke ka wona mokgwa woo mohuta wo wa sengwalo o tšweletšego ka gona mo difeleng tša kereke. Gomme godimo ga moo go tlo lemogwa gape gore mediro ya morumokwano e lebane le go:

- kwantšha/swantšha dikarolo tša mothalotheo tše nyakišišo e tlogo di bitša dikarolometara, methalotheo le ditemanatheto, le
- ruma mothalotheo le temanatheto.

Pele go hlalošwa mehuta yeo ya morumokwano, go tlo bolelwa gape gore bareti ba bangwe ba Sepedi, go swana le boMatsepe, ka go leka go ngwala direto tša bona ka thulaganyo yeo ya morumokwano, ba hlakahlakantše morumokwano le

poeletšo ka lebaka la go se kwešiše ka fao morumokwano o rulaganywago ka gona. Ka go realo mo nyakišišong ye taba yeo e yo rarollwa ka go nepiša morumokwano le mediro/difela ya baruti ba kereke ka ge e le ba mathomo ba go šomiša thulaganyokgonthe ya morumokwano difeleng tša bona tša kereke.

Le ge go le bjalo, ge go bolelwa ka bangwadi ba direto (e sego difela) mo polelong ya Sepedi ba go diriša morumokwano, go šupša Matlala E.K.K ka gobane ke yena mongwadipulamadibogo wa go diriša morumokwano mohutathetong wo, gagolo ge go lekolwa seretotiragatšo sa gagwe sa go bitšwa *Tšhukudu* (1941). Morago ga fao bareti ba bangwe ba Sepedi le bona ba ile ba tšwetša pele mokgwa woo wa go ngwalwa ga theto ya sebjalebjae. Matlala o išitše pele ka go ngwala sereto se sengwe gape sa thulaganyo ya morumokwano sa go bitšwa *Manose* (1953), Hlahla a ngwala sa go bitšwa *Manapinapi* (1958), Mokgalong a ngwala *Meeno le direto* (1959) mola Khaas yena a ngwadile sa go bitšwa *Khungwane le direto tše dingwe* (1956).

Dipukwana tša Hlahla le Mokgalong di lebane le direto tša barutwana, eupša khuetšo ya thulaganyo ya morumokwano ga se ya fihlelela bana ka dikolong. Godimo ga moo go lemogwa gore mo gare ga bareti bao ba go itekela thulaganyo ya morumokwano, yo mogolo ke Matlala ka gobane o ngwadile direto tša morumokwano wa go iša katlegong ka tsela ya go gatelela phapano gare ga thulaganyo ya morumokwano le ya poeletšo; ke go re morumokwano ke morumokwano e sego poeletšo ya mantšu goba dikutu tša mantšu (Groenewald, 1993b:35).

Go tlo hlokomelwa gape gore Matlala, ka ntle le go diriša morumokwano bjalo ka thulaganyompsha ya theto ya Sepedi, o hlamile direto tša gagwe le ka mokgwa wa kelelothallo. Ge go balwa sonete ya 'Banyadi', go lemogwa thulaganyo ya kelelothallo. Matlala o diriša setlabelotheto se ka ge mohola wa sona e le go tšwetša pele mošito wo o godišago maikutlo a a rilego seretong. Mošito le lebelo/tempo di batametše thulaganyo ya kanegelo. Bjale ge go lekolwa ka fao

Matlala a dirišago kelelohalo ka gona, go hlokomelwa gore moreti yo, go ka thwe, ke sekgoni sa mmakgonthe sa go šomiša kelelohalo mo thetong ya Sepedi.

Go ka no akaretšwa ka go re ge go badišišwa direto tša dipukutheto tša Mamogobo le Matlala, go lemogwa gore direto tša bona di tshotshoma le go godiša khuduego. Ka go realo go ka thwe direto tša bona di theilwe godimo ga pharologantšho ya mmakgonthe ya thetompsha. Le ge go le bjalo, ka gobane thulaganyompsha ya morumokwano e tšwelela gabotse mo difeleng tša kereke, nyakišišo e yo diriša difela tša kereke go rarolla bothata bja thulaganyo ya morumokwano diretong tša Sepedi.

Pele ga tirišo yeo ya difela tša kereke go fihlelela tharollo ya morumokwano, go tlo lekolwa mehuta ya morumokwano gore tihalošo ya tharollo yeo e tle e nolofatšwe.

8.2.2.2 Mehuta ya morumokwano mo go dikarolometara le methalotheto

Ka godimo go šetše go kamakilwe gore baruti ba kereke ba ngwadile difela ka thulaganyo ya merumokwano yeo e lebanego le mehuta ka moka ya theto. Ge go balwa sefela sa 147, 'A re thabeng re rete' (*Difela tša kereke*, 2010:130) temana ya bobedi:

Se tliša tebalelo

Go bana ba timelo.

Se dira ba tahlego

Go bewa ba thatego.

go lemogwa gore temana ye e rulagantšwe ka morumokwano wo o kwantšhago dikarolometara tša methalotheto ya temana ye. Ke go re **tebalelo** le **timelo** di kwantšha dikarolometara tše pedi tša mathomo:

Se tliša tebale**lo**

le

Go bana ba **timelo**.

mola **tahlego** le **thatego** le tšona di swantšha dikarolometara tše pedi tša mafelelo:

Se dira ba **tahlego**

Go bewa ba **thatego**.

gore e be methalotheto ye mebedi ye e bopago temana yeo ya sefela.

Eupša ge go ka balwa gape le sefela sa 148 'Modimo wa ka, ke phuthetšwe' (*Difela tša kereke*, 2010:131) temana ya boraro:

Gomme le nna ke go enetše go go latela potegong.

Mong wa ka, nna ke ikgethetše go go phelela therešong,

Ke se boele mo mekgweng e mebe, o e hloileng.

go tlo hlokomelwa gore mongwadi wa sefela bjale o dirišitše **enetše** le **ikgethetše** gammogo le **potegong** le **therešong** go kwantšha dikarolometara tša methalotheto ye mebedi ya mathomo ya temana ye ya ka godimo, e lego:

Gomme le nna ke go **enetše** go go latela potegong.

Mong wa ka, nna ke ikgethetše go go phelela therešong,

Go tšwela pele mongwadi wa sefela se o dirišitše **potegong**, **therešong** le **hloileng** go kwantšha methalotheto ya sefela se:

Gomme le nna ke go enetše go go latela potegong.

Mong wa ka, nna ke ikgethetše go go phelela therešong,

Ke se boele mo mekgweng e mebe, o e hloileng.

Go na le karolwana ye nngwe gape ya thulaganyo ya morumokwano yeo e lebanego le go kwana ga dimofimi. Thulaganyo ye bjalo e a hlaela/hlokega mo polelong ya Sepedi. Le ge go le bjalo go bohlokwa go bolela ka yona nyakišišong ye ka ge e le karolo ya morumokwano ye e ka thušago tlhalošo ye e kwagalago ya morumokwano.

Go kwana ga dimofimi ('morphemes')

Ge go ka hlokomedišišwa mohlala wa ka godimo wa morumokwano gabotse, go tlo lemogwa gore thulaganyong ya morumokwano woo, go dirišitšwe morumokwano wa dimofimi. Bontši bja mehlala ya thulaganyo ya morumokwano wa Sepedi ke bja mohuta woo. Go tiiša taba yeo, Lote (1949:145-150) o hlaloša gore mohuta woo wa thulaganyo ya morumokwano o be o lemogwa mo diretong tša bogologolo tša Sefora. Nakong ya lehono thulaganyo yeo (ya morumokwano) e a hlaelela/hlokega; ke go re ga e sa dirišwa le gateetee. Se bohlokwa ke gore mofimi o laolwa ke melao ya poeletšo. Ka go realo mofimi ga o na maatla a a lekanego a metara. Go ya ka Groenewald (1993b:23) poeletšo ya mofimi ga se ya lokela morumokwano le ge e ka ba yona poeletšatumammogo. Ke ka lebaka leo go thwego poeletšo ya **le** mo pukuthetong ya *Naledi* (1967:106) mothalotheong wa 'Leru le lešweu le be le khutile le kganya' wa sereto seo, Machaka ga a hlagiše mohlala wo mobotse wa poeletšatumammogo, ka gobane poeletšo ya **le** e laolwa ke melao ya poeletšo.

Ka go realo ngangišano ye e hlola gore nyakišišo e hlaloše le go hlokega ga ditumanoši thulaganyong ya theto ya Sepedi.

Go hlokega ga ditumanoši

Ka godimo go boletšwe ka ga melao ya polelo (poeletšo). Therešo ke gore melao ya polelo e bohlokwa thulaganyong efe kapa efe ya sengwalo. Ge a bolela ka ga poeletšatumanoši, Lestrade (1930:120) o e lebanya le morumokwano ka lebaka la

gore o fo re go hlaela goba go hlokega ga ditumanoši, poetšatumanoši le morumokwano ga se thekniki ya metara wo o atlegilego. Ge a tiišetša seo se bolelwago ke Lestrade, De Groot (1933:74) ge a hlaloša metara mo polelong ya Segerike, o no re polelo ye nngwe le ye nngwe e hlaelela ditumanoši; ka go realo Sepedi le sona, go swana le dipolelo tšeo, se hlaelela ditumanoši. Ge tumanoši e šomišwa kgafetšakgafetša goba gona gantši, ga e sa ba le maatla a go dirišwa gape (Groenewald, 1993b:23).

Bjale ge, go yo bolelwa ka ga tlhopho ya medumo ya go kwantšha dikarolometara goba yona methalotheto. Botelele bja medumo bo lekana le senoko se tee goba tše pedi goba go feta, mohlala, sefela sa Makopo sa 149 'Tata Modimo, kwaa!' (*Difela tša kereke*, 2010:131) temana ya bone:

Boraro bote**eng**,
Re iše godim**ong**
Ba re go enetš**eng**
Potego tumel**ong**.

Re thekge ka seat**la**
Sa gago se se mat**la**,
Re tle re go phele**le**
Me re go botege**le**
Go ya go fihla mo go hw**eng**,
Boraro bote**eng**.

Mehlala ya medumo ye e kwantšhwago e bonagala ge fela ditumanoši goba ditumammogo tša senoko goba dinoko (mo sefeleng sa ka godimo) se tee goba tše tharo tša mo thumong ya dikarolometara goba methalotheto di kwana.

Bjale go yo lekolwa mohuta wo mongwe wa morumokwano, e lego morumokwano wa matseno, gare le thumo.

Morumokwano wa mathomo

Ge a hlaloša kgopolo ye, Mampuru (1991:71) o re morumokwano wa mathomo o bonala ge mantšu goba mabopi a mathomo a mothalotheo a swana. O gatelela gore mabakeng a mangwe morumokwano wa mathomo o tšweletšwa ke makgokasediri. Livingstone (1993:42) yena o kgonthiša gore morumokwano wa mathomo ke poeletšo ya medumo ya mantšu goba dikarolo tša ona mathomong a methalotheo. Gape o tiišetša gore mohuta wo wa morumokwano ga wa tlwaelega tlhamegong ya direto/difela ka ge tlhopho le thulaganyo ya ditumammogo tša go swana e se bonolo mathomong a methalotheo. Moloti le Legodi (1995:29) le Skelton (1971:154) ba oketša gore morumokwano wa mathomo o bonala ge medumo ya go swana, e lego yeo e laolago morumokwano e hwetšagala mathomong a methalotheo. Go tlo latela mohlala wa go tšwa go sefela sa 161 'Modimo joo' sa go ngwalwa ke Serote (*Difela tša kereke*, 2010:142-143) ditemana tše pedi: ya bobedi le ya boraro:

Mono faseng, mo dileteng ga go na Mphološi
A ka ntholang tše nkimelang ge e se wena, kgoši.

Ke mo ke tlang, ke khunamang; o ka se ke wa nthaka,
Ke mo ke wang, ke phophothang ke bota Jesu wa ka.

Morumokwano wa gare

Serudu le ba bangwe (1984:75) ba hlaloša morumokwano wa gare ka go re o bonala ge mantšu ao a kwanago ka modumo a le gare ga mothalotheo o tee goba methalotheo ya go latelana. Ba bontšha go ya pele gore ona mantšu ao a swanago ka segalo a swanetše go hlatlolana a le mothalotheotong goba methalotheotong ye e rilego. Ke ka tsela yeo Pretorius (1989:25) a rego:

Internal rhyme is found when two or more words rhyme within a single line of verse.

O gatelela kwano ye e rilego ya medumo ya go swana mo gare ga methalotheto wo o rilego. Bjale ge go lekolwa sefela seo sa ka godimo go lemogwa kgonthe ya taba ye ka go bontšha medumo ya go kwana ka tsela ya go e kotofatša ditemaneng tša sefela:

Mono faseng, mo dileteng ga go na Mphološi
A ka ntholang tše nkimelang ge e se wena, kgoši.

Ke mo ke tlang, ke khunamang; o ka se ke wa nthaka,
Ke mo ke wang, ke phophothang ke bota Jesu wa ka.

Morumokwano wa mafelelo

Groenewald (1993b:24) o hlaloša mohuta wo wa morumokwano ka go re ke ge ditumanoši goba ditumammogo tša mafelelong a dikarolometara goba methalotheto di kwana. Ka gona Holtmann (1996:7) o thekga le go katološa tlhalošo ye ka go re morumokwano wa mafelelo ke wo o tlwaelegilego ebile o šomišwago ke bontši bja bareti thetong, e lego moo medumo ya go swana e lego mafelelong a methalotheto. O re morumokwano wa mafelelo o kopanya le go kwantšha methalotheto ye e latelanago go bopa temanatheto.

Bjalo ka mohlala, sefela se sa ka godimo, se tlo tšweletša kgonthe ya taba yeo ka tshwanelo:

Mono faseng, mo dileteng ga go na Mphološi
A ka ntholang tše nkimelang ge e se wena, kgoši.

Ke mo ke tlang, ke khunamang; o ka se ke wa nthaka,

Ke mo ke wang, ke phophothang ke bota Jesu wa **ka**.

Dipatrone tše dingwe tša kwano

Ge a hlaloša kgopolo ye, Livingstone (1993:55) o bolela gore patrone ke peakanyo ya medumo ye e kwanago gomme ya fa ditemanatheto sebopego se se rilego. Strauss (1993:183) o thekga le go tšwetša pele kgopolo ye ka go re dipatrone tša medumo di thuša peakanyong ya dikgopolo le khuduego seretong. O re di laetšwa ka ditlhaka tša alfabete. Bjale go yo šetšwa ditlhalošo tša mehuta ye e latelago ya patrone tša kwano, e lego: (a) morumokwano wo o tletšego (b) morumokwanokgokari, (c) morumokwanoputlanyi, (d) morumokwanobedi le (e) morumokwanokarogano.

Morumokwano wo o tletšego

Ge a hlaloša mohuta wo wa patrone ya kwano ya medumo, Livingstone (1993:56) le Groenewald (1993b:25) ba bolela gore ke ge methalotheto ka moka ya temanatheto e rungwa ka go swana. Ba re o laetšwa ka patrone ya **a a a a**. Go fiwa mohlala go tšwa go sefela sa Serote sa ka godimo:

Mono faseng, mo dileteng ga go na Mpholo**oši**
A ka ntholang tše nkimelang ge e se wena, kgo**ši**.

Ke mo ke tlang, ke khunamang; o ka se ke wa nth**aka**,
Ke mo ke wang, ke phophothang ke bota Jesu wa **ka**.

Temanang ya mathomo methaladi ka moka e rungwa go swana ka modumo wa -
oši, mola temana ya bobedi e rungwa ka –**ka**. Methaladi ya ditemana tše pedi yeo e laeditše morumokwano wo o feletšego ka patrone ya modumo wa kwano wa: **a a b b**.

Morumokwanokgokari

Ge ba hlaloša mohuta wo wa patrone, Groenewald (1993b:25), Mampuru (1991:73), Moloti le Legodi (1995:33) le Mashilo le ba bangwe (1998:32) ba re mohuta wo wa patrone ya kwano o hwetšagala ge mothalotheo wa mathomo o swana le wa bone mo temanathetong. Ba re o laetšwa ka patrone ya **a b b a**. Mohlala o tšwa go sefela sa 318 'Jesu, nna ka batamela' (*Difela tša kereke*, 2010:128) temana ya bobedi:

Mehla ya ka e kganyela,
Ka lebelo le tlabang,
Ruri, ke e kganyešang,
Lehu e a nkakgofela.

Thumo ya methaladi ye e bontšha patrone ya kwano ya medumo ya **a b b a** methalading ye mene ya mathomo ya temana yeo ya sefela.

Morumokwanoputlanyi

Groenewald (1993b:25) le Mampuru (1991:73) ba re mohuta wo wa patrone ya kwano o bonala ge mothalotheo wa mathomo o swana le wa boraro, gomme wa bobedi o swana le wa bone temanathetong. Ba re patrone ye bjalo e bontšhwa ka **a b a b**. Go fiwa mohlala go tšwa go sefela sa 139 'Re tlele ka lešoko' sa Serote (*Difela tša kereke*, 2010:124) temana ya bobedi:

Dudiša ebangedi
Go rena ba šitwang
Go bitšwe badumedi
Mo re e hlokišwang.

Go rungwa ga methaladi ya sefela se go tiišetša patrone ya kwano ya **a b a b**.

Morumokwanobedi

Moloti le Legodi (1995:33) le Mashilo le ba bangwe (1998:32) ba hlaloša gore mohuta wo wa patrone ya kwano o bonala ge methalotheto ye mebedi ya mathomo e felela ka medumo ya go swana, mola wa boraro le wa bone le yona e felela ka medumo ya go swana. Ba re o ka bontšhwa ka patrone ya **a a b b**. Mohlala o tšwa go sefela sa 140 'Tlang bjalo go Morena' (*Difela tša kereke*, 2010:125) temana ya bobedi:

Ke taba tše di **bose**,
Tše di phalang **dinose**,
Ge motho a di **rata**,
Lethabo le tla **ata**.

Sefela se se bontšha sebopego e le sa patrone ya modumo wa kwano wa **a a b b**.

Morumokwanokarogano

Cuddon (1991:763) le Groenewald (1993b:25) ba re morumokwanokarogano o na le mohuta wa patrone ya kwano, mo go kwanago methalotheto ye mebedi fela ka medumo mo temanathetong. Ba re o ka laetšwa ka patrone ya **a a b c**. Go fiwa mohlala wa sefela sa Serote sa 346 'Morena, ke wena tšhabelo sa rena' (*Difela tša kereke*, 2010:303) temana ya boselela:

Ke mang a tsebago bogale bja **gago**
A tšhoga ka tšhogo ye e swanetšego?
Ke gona re rute go bala matšatši,
Me re tle re fiwe bohlale bja **pelo**.

Go thwe patrone ye bjalo ya kwano, e laetšwa ka **a a b c** le ge e ka ba ka ya **a b c c** go swana le temana ya bobedi ya sefela sa 135 'Ke fo rato bala gape' (*Difela tša kereke* 2010:122):

Ke a beng a lwela bana
A re: Se ba thibeleng!
Ba tle go nna! Me le bjale
O sa re: Le ba tliše.

Ka go realo direto tše di filwego ka godimo ke tša dipatrone tša **a a b c** goba **a b c c**.

Bjale go latela thulaganyo ya sebopego sa sefela.

8.3 SEBOPEGO SA SEFELA SA KEREKE

Mo go yo nepišwa sebopego sa sengwalo: diteng, thulaganyo (go ya ka ditemanatheto) le mongwalelo wa sefela. Sefela se se yogo tsopolwa go hlaloša sebopego sa sefela ke sa 147, 'A re thabeng re rete' (*Difela tša kereke*, 2010:130):

1 A re thabeng re rete
Sehlapo sa matete,
Se se hlatswang dipelo
Tša batho ba tumelo.

2 Se tliša tebalelo
Go bana ba timelo.
Se dira ba tahlego
Go bewa ba thatego.

3 Me tlhatso ye ka tswalo
Ya bana ba mpshafalo,
Me e ba thibelega
Disenyi tše go fela

4 Ba ka se ke ba lahlwa;
Wa godimong o kgahlwa
Ke go ba amogela
Le go ba gokarela.

5 Me o tlo ba tšhelela
Mahumo a go phela
A thabišang dipelo;
Ba ka se hloke selo.

6 Ka tlhatso ye ba newa
Borena ka go bewa
Baruti ba bophelo
Bjo bo se nang bofelo.

7 Ka yona ba tlo tsena
Mo go dutšeng Morena
Ge ba ka mo dumela
Ka mehla e go fela.

8.3.1 Diteng

Go akaretša ka boripana: Ditaba tša diteng tša sefela se di lebane le Kolobetšo ye kgethwa ya Morena. Ke go re sererwa sa sona ke Kolobetšo ye kgethwa ya Morena. Ditiragalo ka moka tša sefela di dikologa godimo ga sererwa se. Ka go realo ditaba tše bohlokwa tša diteng tša sefela se di ka akaretšwa ka ditiragalo tše

di šupago (tša go thewa godimo ga temana (kgopolo) ye nngwe le ye nngwe), e lego:

- 1 Ke sehlapo sa matete
- 2 Se tliša tebelelo
- 3 Se mpshafatša bana (batho)
- 4 Se boelanya batho le Modimo (batho ba ka se lahlwe)
- 5 Se fa batho mahumo a bophelo
- 6 Se dira batho baruti (badumedi) ba bophelo
- 7 Se dira gore batho ba dule le Morena go ya go ile.

Ge go badišišwa ditiragalo tša sefela se go lemogwa taba ye bohlokwa, e lego phethagalo ya Kolobetšo (ye kgethwa ya Morena). Ke go re ka yona batho ba tlo bona mmušo wa Modimo ge fela ba na le tumelo ye e tletšego go Modimo. Moopedi wa sefela o fo ruma taba ya gagwe ka tsela ya kholofedišo ge fela batho ba na le tumelo ye e tiilego go Modimo.

8.3.2 Thulaganyo

Ditaba tše di lebanego le thulaganyo ke tše di latelago:

(a) Moopedi (mongwadi o dirišitše tebelelo yeo e lego polelo ya mmoledi. Thekniki yeo moopedi o e dirišitše ka lebaka la gore polelo ya motsebaditaba/motsebatšohle, e lego mmoledi ka nama, e na le therešo ya go feta ya mongwadi. Go ka thwe bobedi mongwadi le mmoledi ba a tsebana, fao go ka thwego ba ntšhana sa inong – ke bagwera ba mmakgomatha.

(b) Go tsebiša badumedi, le bao ba sa dumelego, ka ga modiro wa kolobetšo, ga go bolelwe ge e le mabarebare, eupša ditaba tše di tšwelela ka tsebišothwi ya mmakgonthe a kgodi a kgokgo ka molomo wa mmoledi.

(c) Ditaba tšeo tša go lebana le bohlokwa bja kolobetšo, ye go ka thwego ke wona molaetša wa moopedi, di adilwe ka bokgwari ka tsela ya matseno, tšwetšopele le sephetho: dikokwanekgolo tša thulaganyo ya sereto goba sefela.

(d) Matseno a sefela a lebane le tebalelo: 'Se tliša tebalelo go bana ba timelo'.

(e) Tšwetšopele ya sefela e lebane le: mediro ya kolobetšo:

- Go fetolela batho bophelong bja go loka
- Batho ba mpshafatšwa ba hlatswiwa dibeng
- Batho ba fetoga bana ba Modimo
- Batho ba tlo huma bophelong
- Batho e tlo ba baji ba bohwa bja Modimo

(f) Sephetho sa sefela se se lebane le gore ka tumelo fela batho ba tlo tsena legodimong gomme ba phela bophelo bjo bo sa felego.

(g) Ka fao mongwadi o rulaganya ditiragalo tša sefela se ka foreimi ya thulaganyo ya sereto goba sefela, yeo e fapanago le ya kanegelo: padi, padinyana, kanegelokopana le ge e le tiragatšo ka dithekniki tša thulaganyo tše di itšego go swana le tebelelo-ke.

Kakaretšo ya ditiragalo tša diteng le thulaganyo e bohlokwa ka gobane e tlo thuša kahlaahlong ya sebopego sa letlalo la boraro la sengwalo, e lego mongwalelo.

8.3.3 Letlalo la Mongwalelo

Bjalo ka ge e le gore kgopolo ye e šetše e hlalošitšwe mo kgaolong ya boraro, mo go yo lekolwa ka botlalo ge go tlo ba go ahlaahlwa sefela sa Serote sa 147 sa go bitšwa 'A re thabeng re rete' (*Difela tša kereke*, 2010:130). Go yo tsitsinkelwa ka fao mongwalelo o tšwetšago pele kgegeo. Ka mantšu a mangwe, go yo sekasekwa dipharologantšho tša mongwalelo tše di tšwetšago pele kgegeo. Go tlo lemogwa gore kgegeo yeo e bonagatšwa ka modiro wa kolobetšo seo se hlalošwago ka tsela ya khuduego/maikutlo go tšwetša pele morero wa

mongwadi/moopedi wa sefela se ka ge bjale kolobetšo e le selo seo Bakriste ba se hlompago (se lebane le tshwarelo ya dibe tša bona), go ya ka fao se hlalošwago ka gona ka tsela yeo ya kgegeo.

8.3.3.1 Serote le kgegeo

Kgegeo ke thekniki ye bohlokwa dingwalong. Ge a kgonthiša kgopolo ye, Muecke (1982:3) o fo re:

The importance of irony in literature is beyond question. One need not accept the view; put forward at least twice on different grounds, that all art, or all literature, is essentially ironic – or the view that all good literature must be ironic.

Go na le bangwadi bao dingwalo tša bona kgegeo e lego thekniki ya katlego. Bangwadi bao mo difeleng/ diretong tša Sepedi ke ba go swana le boSerote. Serote o nepiša ditaba ka kgegeo; o tseba kgegeo. Go ya ka Richards (1961:250) kgegeo:

... consists in the bringing in of the opposite, the complementary impulse.

Ka tsela yeo go ka thwe, go ya ka Cloete (1992:190), kgegeo e akaretša dilo tše ntši go feta temogo ya dipharologantšho le dipapišo tša dikganetšano, yona taba yeo e bolelwago ke Richards ka godimo. Ge a tiiša kgopolo yeo ya Cloete, Van Corp (1980:84) o no re:

Dit vaak toegepaste procédé bestaat erin, dat de impliciete betekenis van een bepaalde teken (een lofrede, het uiterlijk voorkomen van een toneelpersonage, enz.) verschillend is van, of total tegengesteld aan, die explicite of oppervlakte betekenis.

Taba yeo e bolelwago ke Van Corp mabapi le kgegeo, ke ya gore tlhalošo ye e tebilego, se a se bitšago '*implicite betekenis*' e fapana le yeo e sego ya teba, se a se bitšago '*explicite betekenis*'. Ke ka tsela yeo Muecke (1982:4) a bolelago gore kgegeo e theilwe godimo ga 'mošomo wa go swaolla', se a se bitšago '*corrective function*'. O iša pele ka go re:

It is like a gyroscope that keeps life on an even keel or straight course, restoring the balance when life is being taken too seriously or, as some tragedies show, not seriously enough, stabilising the unstable but also destabilising the excessively stable.

Ke ka mokgwa woo go thwego Serote o kgonthiša tekatekano ya bophelo ka gobane go phošollwa tša go se loke goba tše di lokilego ka tsela ya go tšweletša mathata a bophelo ka mokgwa wa go gegea batho/Bakriste, le gore, go ya pele, mathata ao a gegea lehu (ke go re ga le na karolo bophelong bjo bo sa tlogo go ya ka fao Bakriste ba naganago ka gona).

Ka yona tsela yeo go napile go lemogwa maatla a tirišo ya kgegeo polelong ya sefela sa Serote. Ka wona mokgwa woo, go swanetše gwa lemogwa gore kgegeo yeo e dirišitšwego ke Serote, ke ya, go ya ka Van Corp (1980:84-85), go lebana le wo mongwe wa mehuta ye mene ya kgegeo, e lego kgegeo ya Sokratesse, ya polelo, ya tiragatšo, le ya padi. Ge Van Corp a hlaloša kgegeo ya go diriša polelo ka botlalo, o re ke kgegeo yeo e lebanego le motho yo o ka rego ga a na kgonthe ye e tletšego; o ukama fela go ya ka tumelo ya gagwe, ka ge ditaba tša mohuta woo di sešo tša tšo mo diragalela: o sa emetše ka tetelo ya go hutša gore di tlo direga ka go mo atla mafelelong ge fela a dira go loka. Ka fao go kolobetša ke mohlala wo mobotse wa se se hlalošwago ke Van Corp ka godimo. Kgegeo ye bjalo ke ya go bonagatša morero wa sefela se sa Serote, e lego lehu ga le na karolo bophelong bjo bo sa tlogo.

Boipobolo (ka batswadi legatong la bana) ke tiragalo ya Mokriste ya go tšea maikarabelo a go godišetša ngwana Bokristeng. Go ka thwe ke thapelo ya go swarelwa ga dibe ye e lebanego le tshokologo ya dipelo tša batho/Bakriste ka nepo ya go amogela Kriste bjalo ka Mophološi le Molebaleladibe. Tiragalo yeo e direga pele ga Altare ya Morena bjalo ka seswantšho sa kopano le Modimo yo boraro: Modimo Tate, Modimo Morwa le Modimo Moya wo Mokgethwa.

Ke ka fao go ka thwego ka kgegeo ye bjalo, Serote o kgonthiša tekatekano mo bophelong; ke go re go phošolla mediro ya go se loke/ye mebe go kgonthiša tše di lokilego ka go tšweletša mathata a bophelo (dibe) ka mokgwa wa thapelo ya boipobolo gomme mathata ao a gegea lehu ka go re ga le na maatla bophelong bja ka morago ga lehu.

Ge mmadi a lebanya kakaretšo ya diteng tša sefela (ditemana tšeo tše di šupago) le ditiragalo tše di ngwadilwego, o lemoga (a) dipharologantšho tša mongwalelo le dithekniki le dipharologantšho go akaretšwa le (c) registara ya mongwalelo le (d) registara ya mongwalelo wa tirišo. Dipharologantšho tše di tlo hlalošwa ka botlalo ka nepo ya go nolofatša mošomo wa tshekatsheko ya mongwalelo. Gomme ge dipharologantšho tšeo di bapišwa le mongwalelo, di tlo bonwa bjalo ka karolo ya dithekniki tša go tšwetša pele khuduego ya mongwalelo.

Phala (1999: 78) o re, go ka thwe thekniki ke mokgwa woo o akaretšago wa go ngwala sengwalo. Ke mokgwa wa go amanya pharologantšho ya mongwalelo le dipharologantšho tše dingwe go tšwetša pele molaetša wa mongwadi. Ke ka lebaka leo pharologantšho ya mongwalelo e lemogegago fela ge monyakišiši le ge e le yena mmadi, a šetšego a lemogile moko wa ditaba.

8.3.3.2 Pharologantšho ya mongwalelo

Ge a hlaloša pharologantšho ya mongwalelo, Kerkhoff (1962:164) o tšweletša dikgopolokgolo tše nne tše di latelago ka tlase. Ge a hlaloša sebopego sa yona o fo re:

Das einzelne Stilstikum ist die kleinste für den Stil bedeutssame Einheit. Es ist nicht der Monade vergleichbar; den ein isolierles Stilstikum spiegelt nie das Wesen des Ganzen. Nicht alle Einzel-elemente sind für den Stil in glechem Masze aufsschlussfähig.

Kerkhoff (*ibid*:163) o hlatholla gore phapantšho ke karolwana ye nnyane kudu ya polelo ya go tšwetša pele mongwalelo. O tšwela pele go bapiša pharologantšho yeo ya mongwalelo le 'Monade'. O re bobedi ga di swane ka lebaka la gore go na le 'Monade' ye kgolo le ye nnyane; di a swana empa dipharologantšho tša mongwalelo di a fapana. Ka fao mongwalelo o bopša ka dipharologantšho, e sego fela pharologantšho e tee. Godimo ga moo dipharologantšho tšeo tša mongwalelo ga di lebane ka mošomo le mohola. O sa gatelela gape ka go hlatholla mohola le mošomo woo wa pharologantšho ya mongwalelo ka go re:

Klein Stilstikum besitzt absoluten Wert es kann verschiedene Aufgaben übernehmen. Je nach dem Zusammenhang wird e sanders getönt und wechselt seine Funkton sogar innerhalb eines Werkes.

O hlaloša gore pharologantšho ya mongwalelo ga e na mošomo wo o tiilego ka lebaka la gore e ka dirišwa ditebanong tše di fapafapanego. O gatelela polelo yeo ka go re mošito wo o itšego o ka lebanywa le ge e le lethabo. Ke ka tsela yeo go thwego pharologantšho ya mongwalelo ga e na mohola wo o itšego woo o tiilego.

Ka mokgwa woo morero wa sefela/ sereto o laolago mošomo wa pharologantšho ya mongwalelo; ke go re kamano gare ga dipharologantšho ka moka tša mongwalelo e bonagatša morero wa sefela/sereto. Go realo go ra gore dipharologantšho tšeo di logaganywa ke morero wa sefela/sereto go tšweletša khuduego ya mongwadi/moopedi (Mojalefa, 1995:130).

Kerkhoff (1962:31) o bolela go ya pele gore dipharologantšho di tšweletša mongwalelo ka go dirišana. Le ge maatla a bontši bja tšona a lemogega, ga di amane; tše dingwe di kgona go bonagatša tebanyo ya mongwadi/moopedi ka botšona. Tabataba mo ke go re gantši ge go hlathollwa modiro wa dipharologantšho, go kgonwa go lemogwa mohola wa tšona, ge fela go hlokomelwa kamano gare ga pharologantšho le dipharologantšho tše dingwe. Kerkhoff (*ibid*) o sa tiiša gore mongwalelo o bopša ka dipharologantšho ka moka ga tšona. Se bohlokwa ke gore mongwalelo o bonagale ka kamano yeo ya gare ga dipharologantšho, gomme gape kamano yeo go lemogwe gore ga se fela koketšo ya dipharologantšho, ka lebaka la gore mongwalelo ga o bonale ka koketšo ka gore ga o swane le dipalo.

8.3.3.3 Dithekniki le dipharologantšho

Bjale ge go tsinkelwa mongwalelo wa sefela se go yo hlokomelwa ditemana ka moka tša sefela ka go tsenelela. Kgetho ya sefela se e hlohleleditšwe ke ge e le ye e tlogo lebana le morero wa sefela, gape e nepiša kokwane ya thulano ka gona e utolla khuduego ye e swanetšego ya moopedi wa sefela se.

Sefela se se yogo tsopolwa go hlaloša mongwalelo wa sona ke sa 147, 'A re thabeng re rete' (*Difela tša kereke*, 2010:130):

1 A re thabeng re rete
Sehlapo sa matete,
Se se hlatswang dipelo

Tša batho ba tumelo.

2 Se tliša tebalelo

Go bana ba timelo.

Se dira ba tahlego

Go bewa ba thatego.

3 Me tlhatso ye ka tswalo

Ya bana ba mpshafalo,

Me e ba thibelega

Disenyi tše go fela.

4 Ba ka se ke ba lahlwa;

Wa godimong o kgahlwa

Ke go ba amogela

Le go ba gokarela.

5 Me o tlo ba tšhelela

Mahumo a go phela

A thabišang dipelo;

Ba ka se hloke selo.

6 Ka tlhatso ye ba newa

Borena ka go bewa

Baruti ba bophelo

Bjo bo se nang bofelo.

7 Ka yona ba tlo tsena

Mo go dutšeng Morena

Ge ba ka mo dumela

Ka mehla e go fela.

Sefela se se yo hlalošwa go ya ka lenaneo le le latelago la ka tlase.

Dipharologantšho tša mongwalelo

Go amana ga:

Tihalošo ya kolobetšo go bontšha
tlhompho le tebalelo

Lekgokasediri la mmoledišwa

Mošito

Lebelo (la go iketla)

Mošitollo

Polelo ka:

Thaetlele

Metara ka:

Sešura le kelelothalo

Dithekniki tša mongwalelo

Sekai

Tebelelo

Thulaganyo ya polelo

Poeletšo

Sekai

Serote o bolela ka kolobetšo ka go re:

Sehlapo sa matete,
Baruti ba bophelo

Polelo ya methaladi ye mebedi ye ya ka godimo ya sefela, Serote o e phethagatša ka thekniki ye e itšego ya sekai (seswantšho). Go ka thwe mantšu a mararo a sefela ao a lebanego le thekniki ye ke kolobetšo/sehlapo, baruti le bophelo.

Sekai ke lentšu (goba sekafoko) le le kayago goba le šupago selo se se itšego. Lentšu leo ga le na kamano le selo seo se swantšhwago. Abrams (1988:184) o hlaloša sekai ka go re, *'the term symbol, is applied only to a word or phrase that*

signifies an object or event which in turn signifies something, or has a range of reference, beyond itself. Sekai ga se bolele taba thwi. Molaetša wa sona o iphihlile. Ke ka lebaka leo Makgopa (1996:7) a re go mongwadi ga a bolele phatlalatša gore selo sa go re se kaya, goba go tšweletša leina la selo se se kaiwago. Ka fao ge go akaretšwa dikgopolo tše go ka thwe sekai ke lentšu leo tirišo ya lona e sa lemogwego gabonolo; le dirišwa go emela se sengwe (Kriste/barongwa ba legodimo), nepo e le go utolla tlhalošo ye e tseneletšego, ye e bego e sa letelwa. Godimo ga moo sona seswantšho seo sa sekai se tšweletša atmosfere (khuduego goba maikutlo) ya go lebana le motho.

Bjale go tla lekodišišwa ka mo sekai se dirišitšwego ka gona mo setsopolweng sa ka godimo.

Serote o šomiša kgopolo ya kolobetšo go emela Kriste. Ke go re kgopolo yeo ya kolobetšo ke tswalolefsa. Ka yona, ge motho a dumela fela, o tlo amogelwa mmušong wa Kriste ka gobane e tlo ba e le ngwana wa Kriste.

Serote o tšwela pele go diriša mantšu a mangwe, baruti go swantšha barongwa ba Modimo/Kriste (ke go re ga e sa le baruti (batho) ke barongwa ba Modimo) le bophelo go kaya 'go sa felego', e lego bophelo bja go se be le lehu.

Ka go realo, ka go opela ka tsela yeo, Serote o swantšha kgopolo ya kolobetšo/sehlapo, baruti le bophelo gore e se hlwe e eba meetse, batho le mathata a batho, dilo tša go tsebega tša lefase le, eupša e be dilo tša lefase la ka morago ga lehu.

Ka go godiša ditaba ka tsela yeo ya seswantšho, Serote o hlagiša maikutlo a tlhompho le tebalelo go modiradibe. Ke go re ka kolobetšo, modiradibe o boelanywa le Kriste.

Tebelelo

Serudu (1989:44) o bolela gore tebelelo:

Ke tsela ye taba e laodišwago ka gona. Maemo a mongwadi a go tšweletša baanegwa, ditiro, tikologo le ditiragalo tšeo di bopago modiro.

Serudu (*ibid*) o hlaloša go ya pele gore tebelelo ke ge mongwadi, moanegi goba moanegwa a tšwelela e le motsebatšohle. Ka tsela yeo go ka thwe go gatelelwa gore tebelelo e lebane le ge ditaba di hlalošwa ka leihlo la mongwadi, molaodiši le ge e le moanegwa/baanegwa.

Bjale ge go lekolwa polelo ya Serote go lemogwa gore ditaba (tša kolobetšo) di hlalošwa ka molomo wa mmoledi (yena moopedi) yoo e lego motsebatšohle yo a tsebago ditaba ka moka tša bohlokwa bja kolobetšo, e lego tebelelo ya dibe.

Godimo ga moo Serote o diriša lekgokasediri la **se** la mmolediši mo mathomong a mothaladi wa sefela:

Se se hlatswang dipelo...

Se tliša tebelelo...

Se dira ba tahlego...

Ka tsela yeo ya go opela ka mokgwa woo wa tirišo ya lekgokasediri la mmolediši, sebakeng sa sediri, e lego kgopolo ya kolobetšo goba sehlapo sa matete, Serote o tliša le go gatelela tebelelo, thekniki ye e šetšego e hlalošitšwe ka godimo. Moopedi, ka go dira bjalo o diriša thekniki yeo ya tebelelo go amantšha mmoledi, e lego motsebatšohle le morero/moko wa sefela, e lego lehu ga le na bokamoso ka

nepo ya go ntšha khuduego ya segwera magareng ga bobedi bjoo (mmoledi le morero), yeo e bonalago ka go gegea lehu: le ge lehu le na le maatla a go hloriša bophelo bja nama le madi, ga le na maatla a go bolaya moya.

Thulaganyo ya polelo

Mo kgaolong ya bobedi ya lengwalonyakišišo le go hlalošitšwe thulaganyo ka botlalo. Kgatelelo ye kgolo e bile godimo ga peakanyo ya ditiragalo ka nepo ya go tšwetša pele tebanyo/morero ya mongwadi.

Ge go lekolwa thulaganyo ya ditiragalo tša sefela se, go lemogwa gore ga se ya mehlang – ke polelo ya kopelo/sefela/sereto. Taba yeo e bolela gore moopedi o dirišitše polelo ya thulaganyo ya metara, ge a rulaganya sefela seo. Ka go realo polelo yeo e lebane le mošito le lebelo la polelo ya gagwe.

Mošito

Woolfe le Hampton (1984:199) ba hlaloša gore mošito o lebane le patrone ya modumo seretong/sefeleng. Gomme patrone yeo e laola mošito, ebile gape e na le khuetšo ye e itšego ye kgolo mo go mošito. Ge ba tiiša taba yeo go ya pele ba fo re:

All the sound patterning in a poem affects the slow down, depending on the use of hard or soft sounds, long or short words, repetition, rhyme, etc.

Ba (*ibid*) iša pele ditaba tšeo ka go hlatholla modiro wa mošito ka go re:

Rhythm is the space of which the words flow, where you pause, where the emphasis falls.

Ka go realo basekaseki ba ba gatela dintlha tšeo di lebanego le mošito, e lego:

- (a) Sekgoba seo mantšu a elelago ka gare ga sona
- (b) Khutšo

Dikokwane tšeo tša mošito di gatelela kgopolo yeo e itšego. Taba yeo e tiiša gore go na le kelelo ya molodi wa sengwalo/sefela se se itšego, gomme kelelo yeo e laolwa ke segalo goba lefokwana, le ge e le lentšu leo le itšego; ke go re le ka telefatšwa goba la kopafatšwa mo mothalading/mothalothetong goba polelong, ge go retwa/opelwa goba go balwa le ga ešita le go bolelwa.

Go ka fo tiišetšwa gore mošito wo bofefo goba wo boima, le ge e le wo o boeletšwago goba wa go no tšweletšwa ka mantšu a a itšego, a matelele goba a makopana, a segalo sa godimo goba sa fase, ke wona a lebanego le khuduego ya mongwadi/moopedi. Ke ka fao Richards (1987:229) a bolelago gore:

... a rhythm of the mental activity through which we apprehend not only the sound of the words but their sense and feeling.

Taba ye ya Richards e bohlokwa ka gobane bohlokwa bja yona bo lebane le dikgopolo tše pedi tše di latelago, e lego lebelo le khutšo.

Lebelo

Ge a hlaloša mošito ka ge o sepedišana tsela le lebelo, De Groot (1946:19) o fo re:

Hier uit kan men eigenlijk afleiden wat dan wel het meest wezenlyke van rythme in psychologische en aesthetische zin is een afstand van een bepaalde lengte tussen twee kernen van intensiteit, die afstand is ongeveer drie-kwart seconde.

Se De Groot a se hlathollago ke gore mošito o ka swantšhwa le maphoto a lewatle. O hlaloša gore bokgole gare ga dihloa tša maphoto ao bo ka ba tharonneng ya motsotswana. Ge go bolelwa ka mošito woo o nepišago mantšu a mafoko mo polelong ya Sepedi, gona o tla bontšhwa ka mokgwa wa seema se (Rakoma, 1995:162):

La hlo:ka mo:ng	(dinoko tše tlhano)
Le tse:na setlogo:lo	(dinoko tše šupa)

Bokgole bjo bo lego gare ga sehloa sa 1 le sa 2 ka godimo, bo tlo lebana le motsotswana wa go kaaka tharonneng. Lebelo lona leo le no nepiša palo ya dinoko tše di bolelwago; ke go re, e lego ya gare ga dihloa tše pedi tše tša mošito. Ke ka lebaka le go ya ka Mojalefa (1993:149) lebelo e le ponagalo goba pharologantšho ya go hlaloša bokopana bja methalotheto, le ge e le lefoko.

Bjale go yo lekolwa ka fao lebelo le ka phethagatšwago mantšung. Taba yeo e bolela gore lebelo le laolwa ke botelele bja lentšu, go swana le ge go ka no tšewa mohlala wa mohuta woo mantšung a go tšwa go sefela sa ka godimo sa Serote a a latelago:

hlatswang	(dinoko tše tharo)
dipelo	(dinoko tše tharo)
tliša	(dinoko tše pedi)
tebalelo	(dinoko tše nne)
dira	(dinoko tše pedi)
tahlego	(dinoko tše tharo)

Mohlala, **tebalelo** e na le dinoko tše nne, mola **dira** e na le dinoko tše pedi. Ke ka tsela yeo go bapetšwago lebelo la mantšu ao a go se lekane ka dinoko ka gona. Fela mantšu ao a ka bitšwa mantšu ao a lekanago ka dihloa tša mošito, ka lebaka

la gore, go ya ka lebelo, a lekana ka nako go ya ka kgopolo ya De Groot ya ka godimo. Ka gobane **dira** e na le dinoko tše pedi, lebelo la yona le a nanya ge le bapetšwa le la **tebalelo**, ya go ba le dinoko tše nne, yeo yona e nago le lebelo la go phakiša. Ka tsela yeo, dinoko di laola lebelo; ke go re ge dinoko e le tše ntši, lebelo le a phakiša, mola ge dinoko di se nene, lebelo le nanya.

Khutšo

Ge go hlalošwa khutšo, go nepišwa go kgaoga ga polelo; e ka ba ga lentšu goba sekafoko, le ge e le lefoko, goba go bolela/ngwala ka go khutša, le ge e le go bolela/ngwala ka go tšama o ema goba o khutša ka mokgwa woo go ka thwego ke wa go bala/bolela, ka nepo ya go gatelela seo se itšego (Mojalefa, 1995:137). Ka go realo go ka thwe khutšo e laolwa ke melao ya polelo goba yona popapolelo. Ka ge go se mehlala ye mebotse sefeleng sa Serote, go ka no rulaganywa polelo ya temana ya bohloko gore e nyalelane le tlhalošo ka tsela ye:

Ba fiwa mahumo

le

Mahumo, ba a a fiwa

Ka lebaka la gore lefoko la bobedi le na le khutšo ye e tšweletšwago ka tsela ya leswaodikga la fegelwana; ke go re '**Mahumo**' le '**ba a a fiwa**' le a nanya ge le bapetšwa le la mathomo, '**Ba fiwa mahumo**', ka gobane lona ga le na khutšo ya (,) ge le balwa goba le bolelwa ka mokgwa wa tlwaelo. Ka fao lefoko/mothaladi la mathomo le a phakiša ka lebaka la gore tatelano ya sediri: tiro le sedirwa, ke ya tlwaelo, mola la bobedi le nanya ka lebaka la gore tatelano yeo ga se ya tlwaelo. Go fetola tatelano yeo ya tlwaelo, go hlola khutšo yeo lefokong leo la bobedi. Ke go re ge sedirwa se ema ka go la mpati, go na le se sengwe se bohlokwa seo se gatelelwago, e lego sona sedirwa seo, e lego mahumo; ke go re:

Me o tlo ba tšhelela
Mahumo a go phela
A thabišang dipelo;
Ba ka se hloke selo.

Mošitollo

Bjale go yo sekasekwa ge mošitollo o nepiša botelele bja mothaladi wa sefela, gape le ge o lebane le lebelo ge le laola dihloa tša mošito.

Botelele bja mothaladi wa sefela

Bjale ge, botelele bja methaladi ya sefela e yo nepišwa ka go tsopola temana ya bohloano ya sefela se sa Serote:

Me o tlo ba tšhelela	(dinoko tše šupa)
Mahumo a go phela	(dinoko tše šupa)
A thabišang dipelo;	(dinoko tše šupa)
Ba ka se hloke selo.	(dinoko tše šupa)

Taba yeo e napile e bolela gore methaladi yeo e a lekana ka botelele ka gobane mothaladi wo mongwe le wo mongwe o na le dinoko tša go lekana tše di šupago. Taba yona yeo gape e bolela gore ka tshwanelo methaladi yeo e swanetše go lekana ka lebelo, eupša ga go bjalo ka gobane dikhutšo tša methaladi yeo ga di lekane le ka maatla. Yona taba yeo e tlo bolelwa ka botlalo ge go ahlaahlwa ge lebelo le laola dihloa tša mošito ka mo tlase.

Ge lebelo le laola dihloa tša mošito

Karolwana ye yona e yo hlaloša lebelo, khutšo le dikhutšwana tša temana ya bohloano ya sefela se:

- 1 Me// o tlo ba tšhelela
- 2 Mahumo a go phela/
- 3 A thabišang dipelo//;
- 4 Ba ka se hloke selo///.

Leswao la (/) le emela khutšo ye nnyane, la (//) le emela khutšo ya magareng mola la (///) lona le emela khutšo ye kgolo. Ka go realo go na le phapano ya lebelo mo gare ga methaladi yeo ya temana ya sefela. Ka lebaka la khutšo ya magareng; ke go re ye kgolwanyana, mo mothalading wa mathomo:

- 1 Me// o tlo ba tšhelela

lebelo la mothaladi wa mathomo ke la go ikgetha. Ka go realo khutšwana yeo ya yona e hlola gore lebelo le iketle mothalading wo.

Poeletšo

Preminger (1965:998) o hlaloša thekniki ya poeletšo ka go bolela gore ke:

The repeating of words, syllables, sounds, phrases, a line/lines, stanza and events in all poetry.

Ge a iša pele Wales (1989:403) o bolela gore poeletšo e dirišwa go gatelela go tšweletša morero le maatlakgogedi. Ka go realo go ka thwe poeletšo e na le mešomo ye mebedi, e le lego (a) go tšwetša pele moko wa ditaba le (b) go bonagatša maatlakgogedi/phišegelo gore mmadi/moopedi a rate go balela sengwalo pele le pele.

Serote o no boeletša thaetlele, e lego 'A re thabeng re rete' ya sefela se mo mothalading wa mathomo wa temana ya mathomo. Ka go realo poeletšo yeo e

dirišetšwa go gatelela go tšweletša (a) morero wa sefela, e lego lehu ga le na karolo bophelong bja ka morago ga lehu le gore (b) moopedi a fišegele go opelela sefela pele le pele ka ge poeletšo yeo e tsošološa maikutlo a tebalelo ya dibe tša gagwe.

Sešura le kelelothalo

Ge go balwa sefela sa Serote, ditemana ka moka, go lemogwa gore se theilwe godimo ga sešura le kelelothalo. Dikgopolo tše pedi tše di šetše di hlalošitšwe mo dikgaolong tša go feta, ka go realo mo di ka se hlalošwe, eupša go tla no tsopolwa temana ya mafelelo ya bošupa go thekga tlhalošo:

7 Ka yona ba tlo tsena/
Mo go dutšeng Morena/
Ge ba ka mo dumela/
Ka mehla e go fela.//

Sešura

Go lemogwa khutšo mothalading wo mongwe le wo mongwe wa temana ye ya sefela. Dikhutšo tšeo ga di lekane ka maatla. Dikhutšo tša mo mafelelong a methaladi ya mathomo go fihla ka wa boraro di bopilwe ka dikhutšo tše nnyane tša tlhago tša go swaiwa ka leswao la (/) mola mothaladi wa mafelelo wona o na le khutšo ye kgolo ya go swaiwa ka (//).

Dikhutšo tšeo di bitšwa sešura ka gobane di lebane le metara. Sešura seo se na le mošomo wo bohlokwa, e lego go gapeletša methaladi yeo ka moka; gomme ka go gatelela bjalo methaladi yeo e bapetšwa le kgopolo ya tlhatso (ya dibe) le legodimong (go tsenwa ka tumelo). Papetšo yeo e tšweletša tlhatso (ka kolobetšo) gore e be karabo ye e lebanego le gore lehu ga le na karolo bophelong bja ka

morago ga lehu. Ka tsela yeo go ka thwe sešura se hlagiša kgegeoteramatiki ye e kgonthišago morero wa sefela se ka go gegea lehu.

Kelelothalo

Mo dikgaolong tša peleng go hlalošitšwe ge kelelothalo e senya metara gore e se be polelo ya moopedi/moreti eupša ya moanegi. Serote o e tšweleditše ka tsela ye:

7 Ka yona ba tlo tsena
Mo go dutšeng Morena
Ge ba ka mo dumela
Ka mehla e go fela.

Go lemogwa gore temana ye ya sefela e beakantšwe ka methaladi ya go ba le kelelothalo. Ke go re moopedi ga se a swanela go khutša ge a opela temana yeo. Ka tsela yeo thulaganyo ye ya kelelothalo ya temaneng ye ya sefela, e gapeletša moopedi go opela temana ye ka lebelwana go feta tšeo (ditemana) tše dingwe. Lebelwana leo le lebane le go phakiša ga ba ba tsenago mmušong wa legodimo/Modimo. Ka mokgwa woo kelelothalo mo e lebane le khuduego ya boikgafo (go sa dikadike) mmušong wa Modimo. Ke ka fao go ka thwego mohola wo mogolo wa kelelothalo ke go tšwetša pele mošito wo o godišago maikutlo a a rilego sefeleng se.

Bjale kgaolo ye e tlo rungwa ka bohlokwa bja tlhopho go ya ka sebopego sa sengwalo.

8.4 BOHLOKWA BJA TLHOPHO GO YA KA SEBOPEGO SA SENGWALO

Go šetše go boletšwe mo kgaolong ya mathomo gore basekaseki ba dingwalo tša Sepedi (wa mathomo ke Mashabela (1979) a latelwa ke Groenewald (1983) gomme morago ya ba Serudu (1985)) ba šetše ba lekotše tlhopho ya dingwalo go ya ka tatelano ya mengwaga goba histori mo polelong ya Sepedi. Go gateletšwe gape gore ditlhopho tšeo tša bona ga di kgotsofatše ka gobane ga se tša tiišwa ka mabaka a a kgodišago.

Taba yeo (ya go se kgotsofatše ga tlhopho ya dingwalo) e tloga e no kgonthišwa le ke Serudu ka nama, eupša bothata bjoo o no bo rarolla ka go re, le ge go le bjalo, yena ka boyena ga a bone bokaone bjo bongwe bja go hlopha dingwalo ka ntle le bjona bjo bja go latela mengwaga ya kgatišo. Ka lehlakoreng le lengwe Serudu o bolela gore mohlomongwe tharollo ye nngwe ya tlhopho e ka ba ya go lebana le merero ya dingwalo; ke go re go hlopha dingwalo go ya ka merero ya tšona. Bothata ke gore ga a hlaloše gore merero yeo a bolelago ka yona e ka thuša bjang tharollong ya bothata bja tlhopho ya dingwalo tša Sepedi.

Go tla ka tharollo ya malebana le bothata bjo, Groenewald, Serudu le Mashabela ba tšwela pele go bolela ka dikokwane tše di itšego tšeo di bonalago dipakeng tša go fapana fela le tšona ga se ba di hlaloša ka tshwanelo go tiiša goba go nepiša tlhopho ya bona; ebile ga se ba di bea go ya ka bohlokwa bja tšona.

Go leka go rarolla pharela ye, Kgatla (2000:59) o fo hlaloša gore ge dingwalo (direto) di hlopšha go swanetše gwa šetšwa gore di ka hlangwa nakong/pakeng e tee, tša ngwalwa ke mongwadi o tee, ebile tša hwetšagala kgoboketšong e tee (ya direto); se bohlokwa ke gore di ka wela dihlopheng tša go fapana, e sego sehlopheng se tee fela. Polelo ye ya Kgatla e gatelela bohlokwa bja karoganyo ya mohuta wo mongwe wa tlhopho, wa go fapana le yeo e šetšego e boletšwe ka godimo.

Tlhopho ya mohuta woo Kgatla a re e laolwa ke sebopego sa sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Bothata bja Kgatla ke gore le yena, go swana le boSerudu, ga a hlaloše bohlokwa bja tlhopho yeo a rego e kaone go phala tšeo tša boGroenewald.

Nyakišišo e šišintše tlhopho ye mpsha ya go lebana le sebopego sa sengwalo seo se theilwego godimo ga dikokwane tše go thwego ke matlalo a mararo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo ka gobane dikokwane tšeo ga se tša šomišwa ke basekaseki bao ba peleng, boGroenewald, go sedimoša dintlha tše di amago ditlhopho tšeo tša bona tšeo di filwego mo matsenong a nyakišišo ye.

Letlalo la diteng ga se kokwane ye maatla ge go bapetšwa le matlalo ao a mangwe a sengwalo. Le ge go le bjalo nyakišišo e hlaramolotše letlalo le la sengwalo gore go tle go lemogwe bohlokwa bja lona mo tlhophong ye e tseneletšego ya theto ya Sepedi. Go lemogilwe gore ka go diriša kokwane ye (ya diteng) mongwadi/moreti/moopedi o nepiša se sengwe ka diteng tšeo a ngwalago/retago/opelago ka tšona. Taba yeo e kgatha tema ye bohlokwa mo tlhophong ya dingwalo.

Se bohlokwa gape ka diteng tša seretotumišo ke go tumiša (gantši bogale). Ke go re sererwagolo sa seretotumišo ke go tumiša. Ka fao go tumiša ke kokwanekgolo ya go laola mohutatheto wo ka kakaretšo. Ke ka mokgwa woo ge go fapanywa seretotumišo sa bogologolo le sa sebjalebja go gatelelwago kokwane ya diteng gore ke yona e tšweletšago phapanokgolo gare ga mehutangwalo ye mebedi ye. Ka tsela yeo go ka thwe phapano yeo e lebane le bonnete/bokgonthe bja gore diteng tša tšona di fapantšhwa ke bokgale le sebjalebja go ya ka mantšu le dikgopolo tšeo di tšweletšwago direrweng tša mohutatheto/-kopelo wo o nepišwago.

Dikgaolong tša boselela, bošupa le seswai go gateletšwe gore ge dingwalo di hlopšha go ya ka diteng tša tšona go bonolo go kgethologanya mehuta ya tšona; ke go re go ba bonolo go hlopha direrwa tša tšona mohuteng o tee. Ka go realo kgopolo ya sererwa e bohlokwa ge go hlopšha dingwalo ka gobane ditaba tša histori ya go kwana di kgoboketšwa lešakeng le tee go hlokola tlhakahlakano ye e ka bago gona ya tlhopho ka tsela ya go di nyalanya go ya ka go swana ga tšona. Ka mokgwa woo, go ka thwe ke diteng tšeo di kgathago tema ye bohlokwa ge go bapetšwa dingwalo. Ge a tiiša kgopolo yeo Shipley (1970:60) o fo e nyalanya le go ithuta setswalle sa batho ka go re ke *'to study interrelations of various people'*. Polelo yeo e kgonthiša tshwantšho ya kamano gare ga dingwalo. Ke go re go utollwa fao dingwalo di nyalanego ka gona. Ge a tšwetša pele kgopolo ya papišadingwalo Joost mo go Swanepoel (1990:42) o no re:

It entails the study of relationships and analogies between words with organic affinities.

Go bapetša (ka tsela ya diteng le sererwa) go lebane le kamano ya dingwalo tše di swanago. Ka go realo diteng (ka sererwa) di thuša go bapetša dingwalo gore go lemogwe kamano ya tšona go bona ka mo di swanago ebile di fapanago ka gona. Go realo go ra gore ka diteng go hlalošwa kokwane ye e itšego ya tlhopho ka tsela ya go bapetša dingwalo.

Ka kokwane ya diteng, go lemogilwe direto tše di kwanago. Tše di kwanago di bopa sehlopha se se itšego. Ge go bapetšwa direto/difela tšeo go lemogilwe gore go na le tše di sa kwanego le sehlopha seo (sa diretotumišo tša bogologolo goba tša sebjalebjaale). Ke ka fao diretotumišo di arogantšwego ka magoro a mabedi ao ka gobane direrwa tša tšona ga di swane: ke sererwa sa setšo (bogologolo) le sa lehono (sebjalebjaale). Tšeo tša go se kwane le tša sehlopha sa peleng (thetotumišobogologolo) di bapeditšwe le tšeo tša thetotumišosebjalebjaale. Papetšo yeo e laolwa ke kokwane ye e itšego bjalo ka sebopego goba mohuta wa sengwalo seo, e lego diteng tša sengwalo.

Letlalo la thulaganyo le lona le senkilwe ka tsela yeo le ka thušago go hlopha dingwalo (direto/difela). Kgaolo ya bošupa e gateletše ka fao thulaganyo e ka dirišwago ka gona go hlopha dingwalo/direto/difela. Se bohlokwa se se thušago thulaganyo go kgethologanya dingwalo ke kgopolo ya morero/moko wa ditaba. Moko wa ditaba ke kokwane goba motheo woo o laolago go rulaganywa ga ditaba gore e be sengwalo. Ge mongwadi a ngwala sengwalo o hlaloša kgopolo/tebelelo ya gagwe mabapi le taba goba tiragalo ye a e lemogago mo bophelong. Ke go re ge mongwadi a ngwala sengwalo o rato tšweletša se sengwe; se sengwe seo ke thuto yeo a ratogo e ruta mmadi. Ka go realo moko wa ditaba o na le mohola wo mogolo tlhophong ya sengwalo. Mohola wo mongwe wa morero ke go tlemaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane e be kgopana e tee. Taba yeo le yona e na le bohlokwa bja go aroganya dingwalo ka gobane dingwalo di aroganywa go ya ka merero ya go swana goba ya go fapana; kgopolo ye e šetšego e lemogilwe ke Serudu ge a be a leka go rarolla mathata a tlhopho ya dingwalo tša Sepedi.

Go lemogilwe gape gore bangwadi/bareti ba ba fapanego ba ka diriša sererwa se tee, goba diteng tša go swana, eupša ba ngwala/reta/opela dingwalo/direto/difela tša go fapana go ya ka morero. Bangwadi ba bangwe ba ka diriša direrwa tša go fapana, gomme ka lehlakoreng le lengwe ba ngwala/reta/opela dingwalo/direto/difela tša go ba le morero wa go kwana/swana. Taba yeo e bontšhitšwe ka go tsopola sereto sa Lentsoane, 'Matšoba' (bošoro bja lehu) le tša Ratlabala, 'Lehu' le 'Polokong (ya mokgalabje wa molemi)', gomme gwa lemogwa gore bareti bao ba ngwala ka direrwa tša go fapana eupša ba gatelela taba e tee, e lego bophelo ga bo fele; ke go re ba ngwala ka merero ya go swana.

Ge go tsitsinkela mongwalelo bjalo ka kokwane ya go hlopha dingwalo, go lemogilwe gore difela tša kereke bjalo ka ge di na le thulaganyo ya direto tša sebjalebja, di ka kgethologanywa go direto/difela tša bogologolo go ya ka khuduego ya go thewa godimo ga khuetšo ya tumelo ye e rilego. Ke go re ba hueditšwe ke bangwadi ba Matoitšhi ba Kereke ya Lutere ge ba tlo ngwala difela

tšeo. Ka go realo baruti bao ba kereke ke bona ba go thoma go ngwala polelo ya go opela ya go thewa godimo ga go reta. Ka lebaka la gore baruti ba Matoitšhi bao ba go tla le thuto yeo mono Bopedi ba sa tsebe melao ya go laola metara wa Sepedi, ba thomile go hlama difela tša bona ka mokgwa wo difela tša Setoitšhi di hlamilwego ka wona.

Mothopomogolo wa khuetšo ya sebjalebjaale dingwalong tšeo ke mediro ya kereke ya mathomothomo, gomme moragonyana mothopo woo o akareditše le thuto ya barutwana ya ka sekolong: go bala direto tše di ngwadilwego ka maleme a mangwe ka kudukudu Seisimane.

Ka fao ge, go ka rungwa ka go gatelela gore ge dingwalo di hlopšha go swanetše gwa hlokomelwa dikokwane tša sebopego sa sengwalo, e lego diteng (gagolo ge go gatelelwa sererwa), thulaganyo (ka go nepišwa morero) le mongwalelo (ka go lekola khuduego/maikutlo ya mongwadi).

KGAOLO YA SENYANE

9.1 THUMO

9.1.1 Matseno

Mo kgaolong ye ya senyane, e lego ya mafelelo go yo akaretšwa dikgaolo ka moka tšeo di theilego lengwalonyakišišo le. Bjale go latela kakaretšo ya dikgaolo ka moka tša nyakišišo ye.

9.1.2 Kgaolo ya pele

Ge go lekolwa tlholego le tlabologo ya dingwalo tša Sepedi go tloga mathomong go fihla bjale go lemogilwe gore temakgolo yeo e kgathilwego ke baromiwa, ka kudu ba Kereke ya Lutere ya Berlin e ka se ke ya lebalwa. Ke bona batho ba mathomo ba go ngwala polelo ya Sepedi. Go dingwalo tšeo ba di tšweleditšego, go na le tšeo e lego tša sedumedi le tšeo e sego tša sedumedi.

Baromiwa ba Kereke ya Lutere ya Berlin go no swana le baromiwa ba dikereke tše dingwe ba be ba na le maikemišetšo ge ba thoma go ngwala polelo ya Sepedi. Maikemišetšomagolo a bona e be e le go ruta basokologi go bala Bibe le dingwalo tše dingwe tša sedumedi.

Ka ntle le mongwalo, baromiwa ba tlišitše le phetogo go bophelo bja Babaso. Bophelo bja bona ga se bja fetoga fela mererong ya sedumedi; bo fetogile mafapheng ka moka a bophelo bja bona. Go gahlana ga Babaso le Makgowa go ile gwa napa gwa ba dira gore ba yo nyaka mešomo Borwa. Bophelo bjo bofsa bjo bja Babaso bo ikadile le mo dingwalong. Bangwadi ba bangwe ba ile ba ngwala le go phatlalatša dipuku tšeo di tšweletšago merero ya tlemagano ya merafe: merero

yeo e tumile ka leina la 'Semakgoweng'. Mo dingwalong tše gantši go laodišwa ka bafsa ba magaeng ba go ya ditoropong go yo iteka mahlatse.

Phetogo le khuetšo ya bophelo yeo e tlišitšwego ke baromiwa ka go ruta batho go ngwala le go bala, ka go se sa phela ka tsela yeo e sego ya setšo, bjalojalo, go hueditše kgolo le tlhabologo ya dingwalo tša Sepedi. Batho ba ile ba kgona le go bala dingwalo tše di ngwadilwego ka maleme a mangwe, gagolo Seisimane. Se se ile sa ama tebelelo ya bona mabapi le go ngwala mehuta ye e fapanego ya dingwalo le dithekniki tše di dirišwago mohuteng wo mongwe le wo mongwe wa sengwalo.

Pele ga ngwaga wa 1935 dingwalo tše di bego di le gona e be e le tša sedumedi tša go ngwalwa ke baromiwa. Diteng tša tšona e be e le tša go rerela mmadi. Maikemišetšomagolo a bangwadi ba paka ye e be e le go fa mmadi molao ka se goba sela bophelong.

Ngwaga wa 1935 ke ngwaga wo ka wona dingwalo tša sebjalebjae di hlolegilego. E šetše e le mengwaga ye 80 mola puku ya Ramaila le puku ya Phala tša gatišwago. Bontši bja dipuku bo tšweletše ka morago ga wona ngwaga wo. Tabakgolo bjale ke gore na go tloga wona ngwageng woo, na go ka ba go bile le kgolo goba tšwelopele ya dingwalo?

Taba ye ya kgolo le tlhopho ya dingwalo e šetše e etšwe hloko ke borateori ba babedi ba dingwalo tša Sepedi, e lego Groenewald le Serudu. Kgolo yona yeo e be e le ye kgolo ye bohlokwa ka lebaka la koketšego ya dipuku. Koketšego ye ke yona e hlohlilego Groenewald le Serudu go tšea magato a go hlopha dingwalo tše di bego di le gona.

Groenewald o laetša kgolo le tlhopho ya gagwe ka go šomiša mengwaga ya kgatišo ya phatlalatšo ya dingwalo. Bothata bjo bo tšweletšego ke bja gore ga se a tiiša lebaka leo le mo gapeleditšego gore a dire kgolo le tlhopho ye go ya ka mengwaga. Gape go na le dikokwane tše a di tšweletšago pakeng ye nngwe le

ye nngwe yeo a e kgethilego fela ga a di šomiše go tiiša goba go nepiša kgolo le tlhopho ya gagwe.

Serudu o hlopha kgolo le tlabollo ya padi ya Sepedi go ya ka mehla ye meraro yeo e laolwago ke tatelano ya mengwaga ya kgatišo. Mehla yeo ye meraro ke ya paka ya pele ga Matsepe, yeo go yona dipadi e bego e le tša sedumedi, ya bobedi ke ya paka ya Matsepe, bangwadi ba paka ye bona ba be ba ngwala ka merero ya go nyalelana le merero ya bophelo bja segologolo le merero ya bophelo bja batho ditoropong gomme ya boraro ke paka ya ka morago ga Matsepe yeo go yona bangwadi ba ngwalago ka merero ya bophelo bja segologolo le ka merero ya bophelo bjo bofsa ebile mo go tšona go bonala khuetšo ye kgolo ya mešomo ya Matsepe. Paka ya pele ga Matsepe yeo Serudu a bolelago ka yona ga e akaretše dingwalo tša baromiwa.

Bothata bjo Serudu a bo ukamago mabapi le merero yeo bangwadi ba ka moso ba ka ngwalago ka yona, yeo e ka swanago le ya mengwaga ya peleng, e tliša bothata bja tlhopho ya dingwalo. Gona mo tlhophong ye ya go ya ka mengwaga, Serudu le yena, bjalo ka Groenewald, o bolela ka dikokwane tše di itšego tše le yena a sa di šomišego go tiiša goba go nepiša tlhopho ya gagwe.

Mashabela le yena o hlophile dingwalo. Mo go tlhalošo yeo Mashabela a e neelago mabapi le kgolo ya theto ya Sepedi ga a hlaloše le go laetša bangwadi bao ba welago dipakeng tša go fapana go swana le ka fao Groenewald le Serudu ba dirilego ka gona. Seo a se tšweletšago ke fela gore theto ya Matsepe e wela pakeng ya sekasetšo mola paka ya sebjaalebja e thongwa ke theto ya Bopape le Ratlabala. Go tlhopho ye ya gagwe ga go fao a bolelago ka seo se mo gapeleditšego go dira tlhopho ya mohuta wo. Ga se a sekaseka tlhopho ye ka botlalo bjalo ka Groenewald le Serudu. Go no swana le Groenewald le Serudu le yena o hlagiša dikokwane tše di itšego pakeng ye nngwe le ye nngwe. Tšona ke tše bjalo ka diteng, thulaganyo le mongwalelo. Dikokwane tše ga se tša šomišwa go sedimoša dintlha tše di amago tlhopho yeo e filwego.

Nyakišišo ye e tsomile tharollo ka go nepiša kgolo le tlhopho ya theto, e sego kgolo le tlhopho ya dingwalo ka kakaretšo. Ge go ka hlokomelwa gabotse go na le dikokwane tšeo di ka šomišwago go rarolla bothata bjo bja kgolo le tlhopho. Dikokwane tšeo di swanetše go tšweletšwa le go hlopšha go ya ka bohlokwa bja tšona.

Nyakišišo e lekotše kgolo le tlhopho ya sengwalotheto sa Sepedi ka go diriša mekgwa ye e latelago: go hlaloša, go hlatholla le go hlopha/bapetša theto ya bogologolo le ya sebjalebja.

9.1.3 Kgaolo ya bobedi

Kgaolo ye e ithekgile godimo ga taetšonyakišišo ye e hlalošago matlalo a mararo a sebopego sa sengwalo, ge go nyakurelwa theto ya Sepedi. Teori ye e bohlokwa kudu le go tshekatsheko ya theto e sego fela go mehutangwalo ya padi, kanegelokopana le terama ka gobane ka go theto go na le diteng; go na le thulaganyo ebile go na le mongwalelo. Ka go hlaloša matlalo a go tla kgona go nepišwa kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

Ge go tsongwa dikokwane tše di tlogo laetša kgolo/tšwelopele le tlhopho ya theto ya Sepedi, go swanetše go hlokomelwe sebopego sa yona bjalo ka sengwalo, ka ge le sona e le sengwalo bjalo ka mehutkanegelo ya go swana le padi, kanegelokopana, bjalobjalo. Le ge go le bjalo sereto se fapana le padi goba mehutkanegelo yeo ye mengwe, ka gobane se na le metara, mola padi yona e theilwe godimo ga prosa (kanegelo), eupša bobedi di a anega, gagolo ge go šeditšwe direto tša go swana le seretokanegelo, seretotlhalošo, epiki, bjalobjalo, tšeo di anegago ka tsela ya metara. Go kgonthiša taba yeo, *Concise Oxford Dictionary* (1987:790) e re sereto ke '*metrical composition*'. Taba yeo e bohlokwa ka gobane ke yona e gatelelago gore mohutangwalowo o na le

sebopego se se rilego ge go bapetšwa le mehutakanegelo ye mengwe. Ka tsela yeo mo kgaolong ye go hlalošitšwe sebopego sa sengwalwa.

Banyakišiši ba ba rotogilego ka morago ga '*Russian Formalists*', ba go swana le Genette (1980:27), Bal (1980:60) le Strachan (1988:2), bona ba bolela gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo, e lego '*story/geskiedenis*, '*narrative/verhaal*' le '*narration/teks*'. Groenewald (1993a:4) le Mojalefa (1995:83) ba kwana le kgopolo ya boStrachan mabapi le popego ya sengwalo, gomme bona ba re matlalo ao a mararo ke diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Le ge boStrachan le boGroenewald ba swana ka tlhopho ya matlalo a sengwalo gore ke a mararo, ba fapana ka tlhalošo ya letlalo la boraro ka gobane boStrachan ga ba le hlagiše thwi. Phapano yeo e godišwa ke gore boStrachan ba re letlalo la boraro ke '*teks*', ge ba hlaloša ba re le lebane le tebelelo '*visie*' ya mongwadi. Ke go re, ge ba šomiša teori ya bona e sa wela ka lehlakoreng la letlalo la bobedi, e lego '*narrative/verhaal*'. BoGroenewald ba re letlalo leo la tebelelo ya mongwadi le nyakišišwa ka go tšweletša mongwalelo wa mongwadi. Ke ka fao Mojalefa (1995:83) a rego letlalo leo la boraro, le nepiša thuto ya mongwalelo.

Bjale ge, go ya ka tlhalošo ya sebopego sa sengwalo ye e bontšhitšwego ka godimo, go ka rungwa ka go re taetšonyakišišo ye e utolotše gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo, e lego la (a) diteng, (b) thulaganyo le (c) mongwalelo.

Dikgopolo tša borateori ba naratholotši di tšweleditšwe gore e be tšona tšeo di dirišwago ge go sekasekwa kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi. Ka teori ye, yeo e tšweletšago matlalo a mararo a sengwalwa go tla kgona go bonwa gore na go bile le kgolo mo go theto ya Sepedi goba aowa.

Go tšwela pele go boletšwe gore diteng ke letlalo la ka ntle la sebopego sa sengwalo. Godimo ga moo go lemogilwe gore diteng ke tlhalošo ya ditiragalo/ditaba pele ga ge di ka ngwalwa ke mongwadi. Ka fao ditiragalo tša diteng ga se kgopolo ya mongwadi. Ditaba tše tša diteng di kgokaganywa ke sererwa seo se ikgethetšego tšona. Ka fao sererwa se bohlokwa ka gobane se kgethela mongwadi ditiragalo tše a swanetšego go ngwala ka tšona.

Ka thulaganyo go hlalošitšwe gore ke ge mongwadi a ngwala sengwalo gomme a rato tšweletša thuto yeo a ratogo e ruta mmadi. Ka go realo moko wa ditaba o na le mohola wo mogolo sengwalong ka gobane o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore e be kgopana e tee, gammogo le gona go swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

Mongwalelo o hlalošwa ka dikarolo tše pedi tše kgolo, e lego polelo le khuduego. Ka fao polelo le khuduego di laetša bohlokwa bja mongwalelo ka gore ke ka wona mongwadi a swanetšego go ala le go tšweletša dikgopolo ka bothakga le mabokgoni a magolo.

9.1.4 Kgaolo ya boraro

Kgaolo ya boraro e hlalošitše ka fao Groenewald (1993a:12) a bolelago gore ge go nyakišišwa dingwalo tša Sepedi, ka kudukudu go hlokometšwe sengwalo ge e le theto, go lemogwa phapano mo gare ga go bolela le go ngwala. Taba ye ya sengwalobomolomo le sengwalongwalwa e bohlokwahlokwa mo nyakišišong ye ka gobane bangwadi ba mathomothomo ba be ba sa kgone goba gona go se tsebe go ngwala. Taba ye e tšwelela gabotse ge thetobogologolo e bapetšwa le thetosebjalebja. Phapano ye bjalo e hlalošitšwe ka botlalo mo kgaolong ye ka gobane ke yona maikemišetšomagolo a a hlohleeditšego nyakišišo ye.

Ge go bolelwa ka kokwanekgolo ya thetobogologolo, go a gapeletšega gore gape go bolelwe le ka kokwanekgolo ya thetosebjalebja ka gobane bobedi bjo ke

ntepa le lekgeswa - bo logagantšwe ka mudi wa go kgwahla go bopa kgopana e tee. Go gatelelwa gore motheo wa thetobogologolo ke go bolela, mola ka lehlakoreng le lengwe kokwanekgolo ya thetosebjalebjae ya Sepedi, e le go ngwala; gagologolo ge e nepišwa le mešomo ya baruti ba Kereke ya Berlin. Ge go swanetše go kwešišwa phapano gare ga thetobogologolo le thetosebjalebjae, go swanetše gape go lekolwe phapano gare ga go kwa/tsebe (thetobogologolo e theilwe godimo ga go kwa) le go bala/mahlo (thetosebjalebjae e theilwe godimo ga go bala) ka gobane monamolomo o bolela le monatsebe; ke go re mongwadi o ngwalela mmadi. Ke yona taba ye e hlolago gore metara wa theto ya bogologolo le metara wa theto ya sebjalebjae, bobedi, di bonagale di fapana, ka gobane dimetara tšeo ga di swane/kwane – ke dikgopolo tše pedi tša go ikemela ka botšona.

Go ya pele Groenewald o gateletše gore ka ntle ga phapano ye e nepišago metara, go sa na le dikokwane tše dingwe tša go tšweletša phapano gare ga thetobogologolo le thetosebjalebjae, e lego mediro ya baruti le khuetšo ya bophelo bjo bofsa. Ka lebaka leo mehuta ya theto, mošito, mongwalelo, moko wa ditaba tša thetobogologolo le tša thetosebjalebjae go thwego di a fapana.

Ke ka tsela yeo ge, mo kgaolong ye, gore go tle go fihlelelwe kwešišo ya mmakgonthe, theto e hlalošitšwego go lebeletšwe dikokwane tše di latelago, e lego, theto ke eng?, seretotumišo sa bogologolo, seretotumišo sa sebjalebjae, sereto ge e le sengwalo ('*text*'), mongwadi wa sereto le mmadi wa sereto.

9.1.5 Kgaolo ya bone

Kgaolo ye e swaragane le kgopolo ya go re ka gobane direto tša bogologolo di be di se tša ngwalwa, batheeletši/babogedi ba tšona ba be ba no kgona go itemogela metara ka go no o kwa ka tsebe (e sego go o bona ka mahlo) fela. Ka yona nakong yeo bareti ba be ba hlama direto tša bona ka tsela ye batheeletši ba bona ba bego ba kgona go itemogela metara ka yona. Taba yeo e napile e bolela gore

dielemente tše bohlokwa tša metara, e lego mothalotheo le dikarolometara di tlamega go kwagala gabotse ge sereto se retwa.

Taba yeo ya go kwa metara ka tsebe e sego go o bona ka mahlo e lebane le gore metara wa direkto tša bogologolo o hlamilwe ka tsela ye e tiilego gore o tle o kwagale ka tshwanelo. Go kwagala gabotse goo go lebane le gore sešura se tle se lemogege ka tshwanelo. Ka fao ge, go tšweletšwa ga sešura go dira gore kelelothalo goba yona entšampemente e hlokege thulaganyong ye bjalo ya methalotheo ya sereto.

Go gatelelwa gore go se ngwalwe fao ga direkto tša bogologolo ga go bolele gore direkto tša kgale di hloka metara – metara wa tšona o lemogwa ka tsebe; ke go re o a kwewa. Gomme yona taba yeo ya go kwewa fela ga metara ka tsebe e sego go o bona ka mahlo, e ka hlola kgakanego/bothata bja thulaganyo ya polelo ya moreti, ye e lego yona metara. Ke ka tsela yeo bareti ba sebjalebja ba ilego ba thoma go ngwala direkto ka lenaneo la metarangwalwa gore e se sa ba la metarabomolomo fela gore metara wa theto o se sa kwewa fela ka tsebe eupša o bonwe le ka mahlo gore bothata bjoo bja thulaganyo ya metarabomolomo bo fele . Ka wona mokgwa woo go tlo lemogwa gore tlhabologo/khuetšo yeo ya theto ya sebjalebja, gagolo ya Sepedi, e bontšha kgolo ya mohutangwalo wo mo dingwalong tša Sepedi. Ka tsela yeo tlhalošo ya kgopolo ya Thutametara e bohlokwahlokwa nyakišišong ye ka gobane e tlo thuša tharolong ya mathata a kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi.

Ka mokgwa woo kgopolo ya Thutametara e hlalošitšwe go hlokometšwe lenaneo le le latelago, e lego tlhalošo ya kgopolo ya metara, metara wa Bodikela (Seisimane) le metara wa Sepedi, go lebeletšwe molao wa kgaogano le kgopolo ya sešura le molao wa kwano/tshwano.

9.1.6 Kgaolo ya bohloko

Mo go kgaolo ye go lekodišitšwe dikokwane tšeo borateori ba di dirišitšego go hlopha dingwalo ka kakaretšo. Tihalošo ya tlhopho ye bjalo e thušitše ge go nepišwa tlhopho ya direto tša Sepedi. Tekodišišo ye e thomilwe ka go lebelela pele dikgopolo tša borateori ba dingwalo tša Maisimane le Maamerika mabapi le tlhopho ya dingwalo tša gabobona. Ge e le tlhopho ya dingwalo tša Sepedi yona go boletšwe ge e šetše e phethilwe mo kgaolong ya pele, ka gona mo kgaolong ye, e bapeditšwe le ditlhopho tšeo tša merafe ye mengwe ka maikemišetšo a go tsitsinkela kgolo le tlhopho ya Sepedi, gomme morago ga papetšo yeo go hlalošitšwe karoganyo ya theto ya Sepedi.

Go iša pele ge go hlopšha dingwalo tša Maisimane go lemogilwe gore basekaseki ba di tswalanya le bogoši. Basekaseki bao ge ba hlopha dingwalo tšeo ba di aroganya ka mabaka ao a laolwago ke pušo ya kgoši. Ke go re dingwalo tše di hlagilego nakong ya pušo ya kgoši ye e rilego, di hlopšha kgorong e tee, gomme tlhopho yeo ya bitšwa ka leina la kgoši yeo e angwago. Taba yeo e bolela gore basekaseki bao ba aroganya mabaka a histori a a fapafapanego mo kgatelopele ya dingwalo tša Maisimane.

Taba ye nngwe gape ye bohlokwa yeo e lemogilwego ke ya go re lehu la mongwadi ga se mafelelo a sengwalo sa gagwe. Se se laetša fela gore go na le mahlakore a mabedi a mongwadi, e lego mongwadi ge e le motho wa marapo, nama le madi le mongwadi ge e le mongwadi (motho yo a sa hwego).

Ge go lekolwa dikokwane tšeo tša go hlopha dingwalo tša Maisimane go dirišitšwe histori, leago, politiki le setšo.

Go tšwetšwe pele ka go hlaloša gore basekaseki ba dingwalo tša Maamerika bona ba nyakišitšwe dingwalo tšeo go hlokometšwe bohlokwa bja pušo ya naga le histori ya dingwalo tšeo. Godimo ga moo go lemogilwe gape gore go dirišitšwe le

mokgwa wo mongwe wa go laola tlhopho ya dingwalo tša naga ya Amerika wa karoganyo ya go ya ka mabaka ka go diriša mareo a a tlwaelegilego a go swana le bongwaditlhago le borealiseme.

Go hlokometšwe le gore ge dingwalo tšeo di sekasekwa go tlo lemogwa gore go dirišitšwe dikokwane tšeo di šomišitšwego ke basekaseki ba dingwalo tša Maisimane, eupša bona ba kgethile tše tharo fela, e lego politiki, histori le leago.

Go akaretšwa ka go re Maisimane a hlopha dingwalo go ya ka dikokwanetlhopho tše nne, e lego histori, leago, politiki le setšo, mola tlhopho ya Maamerika yona e theilwe godimo ga dikokwanetlhopho tše tharo tša go fo swana le tšeo tša Maisimane. Ka lehlakoreng le lengwe bahlophi ba dingwalo tša Sepedi ba bolela ka dikokwane tše di itšego tšeo di bonalago dipakeng tša go fapana fela ga se ba di hlaloša ka tshwanelo go tiiša le go nepiša tlhopho ya bona; ebile ga se ba di bea go ya ka bohlokwa bja tšona.

Go tšwela pele go lekotšwe gape le kgolo le tlhopho ya theto ya Sepedi go hlokometšwe ditlhopho tše dingwe tše pedi tša go thewa godimo ga morero bjalo ka kokwane ya tlhopho, e lego direto tša bogologolo tša go tumiša (thetotumišo) le direto tša sebjalebja le tša maitekelo.

9.1.7 Kgaolo ya boselela

Kgaolong ye go boletšwe ka sereto sa bogologolo ge se lebane le direto tša go hlagišwa pele ga ge Sepedi se ngwalwa. Ka go realo direto ka moka tša mohuta woo di tlo wela legorong la thetobogologolo ka lebaka la sebopego le diteng tša go swana. Mokgwa woo wa go hlama direto tša setšo o sa tumile ka kudu magareng ga bareti ba sebjalebja. Ke ka fao nyakišišo e šeditšego bohlokwa bja dipharologantšho tša theto ya bogologolo tše di lebanego le metara wo o laolwago ke melao ye e rilego ye mebedi.

Pele ga ge melwana yeo ye mebedi e ka hlalošwa ka botlalo, go bile bohlokwa go bolela ka ga ditaba tše dingwe tše bohlokwa, e lego go ngwala karolometara le mothalotheo, thulaganyo ya kelelohalo, thulaganyo ya temanatheto le thulaganyo ya theto.

Mabapi le go ngwalwa ga karolometara le mothalotheo go gateletšwe mekgwa ye mebedi ya go ngwala ye e ka bontšhago go rulaganywa ga metara. Mekgwa yeo e ka tšweletšwa ka dibopego tše pedi, tšeo di ka kwešišagalago gabotse ka go diriša mehlala ye mebedi, e lego sebopego sa pele le sebopego sa bobedi. Ka go tšweletša dibopego tšeo, go lemogwa thulaganyo ya metara ka botlalo, ka gobane go bonwa lefoko leo ge diponagalo/dipharologantšho tša metara di rulagantšwe gore mothaladi wo mongwe le wo mongwe e be mothalotheo le karolometara.

Ge go lekodišišwa thulaganyo ya kelelohalo go lemogilwe gore ge sereto e le se sekopana, melawana ya kgaogano le kwano/tshwano e gapeletša gore e hlokomelwe ka tshwanelo, ka gobane ge go ka se hlokomelwe o tee wa melawana yeo, gona go tlo tlošwa phapano gare ga metara le kanegelo.

Ge temanatheto e lekodišišwa go lemogilwe gore e na le methaladi ya sereto ya go bitšwa methalotheo. Ka go realo temanatheto e bopša ka methalotheo ye mebedi le go feta yeo. Methalotheo le yona e bopša ka dikarolometara tše di itšego. Ge go hlokomedišišwa kwano le tshwano ya methalotheo go lemogilwe gore yona e lebane le mahlakore a mabedi a magolo a thulaganyo ya sereto, e lego morumokwano le poeletšo.

Ka lehlakoreng la thulaganyo ya theto go lekodišitšwe gore temanatheto e ka bopša ka mothalotheo o tee goba go feta, go ya fela le gore moreti o hlamile sereto sa gagwe go ya ka dikgopolo dife le gona tše kae.

Go akareditšwe molao wa kgaogano ge o na le modiro wo bohlokwa mo thulaganyong ya polelo ya moreti. Mošomo woo o lebane le go kgaoganya dikarolometara tša mothaladi wa sereto. Kgaogano yeo ya metara ka dikarolo tše

pedi goba go feta e laolwa ke sešura. Ka fao sešura se na le mediro ye mebedi, e lego modiro wa tshwantšho le wa katološo.

Ge diripa tše di bitšwago dikarolometara di kwantšhwa gona go bolelwa ka molao wa kwano. Mothalotheto wo mongwe le wo mongwe, go tloga mathomong go fihla mafelelong, o bopilwe ka dipaka tše mmalwa, gantši tše pedi, tša go ba le dinoko tša go lekana. Dipaka tše di a kwana ka gobane karolometara ye nngwe le ye nngwe e na le dinoko tša go lekana.

9.1.8 Kgaolo ya bošupa

Mo kgaolong ye go hlalošitšwe ditaba tše di amanago le sebopego sa sengwalo ge se nepiša matlalo a mabedi a sengwalo (fela), e lego diteng le thulaganyo. Tlhalošo yeo e thušitše kudu mo moholeng le kwešišong ya tlhopho ya dingwalo tša Sepedi, gagolo go šeditšwe direto. Matlalo a mabedi ao a sengwalo (go akaretšwa le letlalo la boraro la sengwalo la mongwalelo) a bohlokwa kudu ge go hlopšha dingwalo ka kakaretšo ka gobane sengwalo se sengwe le se sengwe se ka se hlopšhe go sa lebelelwe sebopego sa sona.

Ge go ukangwa ka sereto sa bogologolo, go bolelwa ka sereto seo se tšweleditšwego pele ga ge Sepedi se ngwalwa. Le ge taba yeo e ka bonala o ka re ke therešo, eupša ga e nape e le nnete ye e feletšego ya mmakgonthe a kgodi a kgokgo, ka gobane bontši bja direto tše, bo šetše bo kgobokeditšwe, tša ngwalwa tša be tša gatišwa gomme tša phatlalatšwa go balwa ke babadi. Ke ka lebaka leo lehono di sa hlwego di bitšwa dingwalobomolomo eupša dingwalongwalwa, ka ge bjale di sa hlwe di lebane le tsebe (fela) eupša le mahlo.

Ka lebaka la gore direto tša bogologolo di be di se tša ngwalwa, batheeletši ba tšona ba be ba kgona go lemoga metara wa tšona ka go o kwa ka tsebe fela. Yona taba yeo e bile le mathata a thulaganyo ya metara diretong tša mohuta woo o amanywago le tlhopho ya mohutangwalo wo.

Ke ka fao basekaseki ba go swana le boOpland ba bilego le mathata a go se lemoge metara diretong tša Bathobaso ka kakaretšo ka gobane ba be ba gopola gore metara woo o swanetše go swana le wa Bodikela go ya ka tetelo ya thulaganyo yeo e rilego. Bothata bjoo bo godišwa le ke tlhopho ya boSerudu yeo e sa tiišwego ka mabaka.

Go leka go rarolla pharela ye, Kgatla (2000:59) o fo hlaloša gore ge dingwalo (direto) di hlopšha go swanetše gwa hlokomelwa gore (a) di ka hlangwa nakong/pakeng e tee, (b) tša ngwalwa ke mongwadi o tee, ebile (c) tša hwetšagala kgoboketšong e tee (ya direto); se bohlokwa ke gore di ka wela dihlopheng tša go fapana, e sego sehlopheng se tee fela. Polelo ye ya Kgatla e gatelela bohlokwa bja karoganyo ya mohuta wo mongwe wa tlhopho, wa go fapana le yeo e šetšego e boletšwe ka godimo.

Tlhopho ya mohuta woo Kgatla a re e laolwa ke sebopego sa sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Bothata bja Kgatla ke gore le yena, go swana le boSerudu, ga a hlaloše bohlokwa bja tlhopho yeo a rego e kaone go phala tšeo tša boGroenewald. Nyakišišo ye e rarolotše mathata ao a tlhopho ya mohuta wo o bolelwago ke Kgatla le boGroenewald.

Ke ka fao ge, mo go kgaolo ye go sekasekilwego diretotumišo tša bogologolo (ge e le dingwalo) go hlokometšwe sebopego sa sengwalo, go šeditšwe fela matlalo a mabedi, e lego la diteng le la thulaganyo. Letlalo la diteng ga se kokwane ye maatla ge go bapetšwa le matlalo ao a mangwe a sengwalo. Le ge go le bjalo nyakišišo e hlaramolotše letlalo le la sengwalo gore go tle go lemogwe bohlokwa bja lona mo tlhophong ye e tseneletšego ya theto ya Sepedi.

Ge go hlalošwa diteng go gateletšwe gore ke ditaba tšeo pele ge go ngwalwa di bago di le gona. Ka fao ke motheo wa sengwalo se sengwe le se sengwe. Se bohlokwa ka tshekatsheko ya letlalo la diteng ke sererwa ka gobane ke sona se

ikgethelago ditiragalo tšeo go tlogo bolelwa/ngwalwa ka tšona. Ka go realo sererwa ke sona se tlemaganyago dielemente ka moka tša diteng: baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo gore e be selo se tee. Fela nyakišišo e gateletše gore gantši elemente ya baanegwa ga e ke e eba pharologantšho ye bohlokwa ya thetotumišo ka gobane bontši bja direto tšeo ga bo na elemente ya baanegwa bjalo ka thetokanegelo.

Ka lehlakoreng la letlalo la bobedi la sebopego sa sengwalo, thulaganyo, nyakišišo e hlalošitše gore (thulaganyo) e theilwe godimo ga peakanyo ya ditiragalo go ya ka fao moreti a ratago go tšweletša tebanyo ya gagwe go motheeletši/moretwa goba yena mmadi ka gona. Tebanyo yeo e logagantšwe ka dithekniki tša thulaganyo gore go tle go lemogwe morero wa moreti ka sereto sa gagwe.

9.1.9 Kgaolo ya seswai

Mo go kgaolo ye go tsinketšwe mongwalelo wa seretotumišo sa sebjalebjae go hlokometšwe difela tša kereke bjalo ka ge di na le thulaganyo ya direto tša sebjalebjae ka go nepiša (a) molao wa kwano, (b) molao wa kgaogano: (i) (dielemente tša) morumokwano, (ii) mehuta ya morumokwano mo go methalotheto, (iii) mehuta ya morumokwano mo go ditemanatheto go nepišwa sebopego sa sengwalo: diteng, thulaganyo (go ya ka ditemanatheto) le mongwalelo wa sefela sa 147, 'A re thabeng re rete' (*Difela tša kereke*, 2010:130) sa go ngwalwa ke Serote le difela tša baopedi ba bangwe (ge go tsomega).

Go lemogwe gore bangwadi ba Bathobaso ba difela tša kereke, go swana le Serote, Ramaila, Makopo, le ba bangwe ba hueditšwe ke bangwadi ba Matoitšhi ba Kereke ya Lutere ya Berlin ge ba tlo ngwala difela. Ka go realo baruti bao ba kereke ya Lutere ke bona ba go thoma go ngwala polelo ya go opela ya go thewa godimo ga go reta. Ka lebaka la gore ba be ba sa tsebe (gagolo baruti ba Matoitšhi bao ba go tla le thuto yeo mono Bopedi) melao ya go laola metara wa Sepedi, ba

thomile go hlama difela tša bona ka mokgwa wo difela tša Setoitšhi di hlamilwego ka wona.

Go bolelwa gore go kgatha tema ga bangwadi ba baruti dingwalong tša Sepedi go hlotše khuetšo ye kgolo kgolong ya theto ya Sepedi. Mothopomogolo wa khuetšo ya sebjalebjaale dingwalong tšeo ke mediro ya kereke ya mathomothomo, moragonyana mothopo woo o akareditše le thuto ya barutwana ya ka sekolong: go bala direto tše di ngwadilwego ka maleme a mangwe kudukudu Seisimane (ga ešita le Seafrikaanse). Ka mokgwa woo mothopo woo wa sebjalebjaale o goletše pele. Go gola goo ga theto go lemogwa ka go ngwalwa ga mohutatheto wo mofsa bjalo ka sonete le balade le mongwalelo goba tebelelo goba yona tebanyo ya moreti o fapana le wa theto ya bogologolo, bjalo ka ge moreti a tšwetša dikgopolo le maikutlo a gagwe pele.

Ge go rungwa kgaolo ye go lekotšwe bohlokwa bja tlhopho ye mpsha ye e šišintšwego ke nyakišišo ye, yeo e lebanago le sebopego sa sengwalo seo se theilwego godimo ga dikokwane tše go thwego ke matlalo a mararo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo ka gobane dikokwane tšeo ga se tša šomišwa ke basekaseki bao ba peleng, boGroenewald, go sedimoša dintlha tše di amago ditlhopho tšeo tša bona tšeo di filwego mo matsenong a nyakišišo ye.

9.2 METHOPO

- Abrahams, M.H. 1993 *AGlosary of Literary Terms*. New York, Chicago etc.: Holt, Rinehart and Winston.
- Abrams, M.H. 1971. *A Glosary of Literary Terms*. New York, Chicago etc.: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Abrams, M.H. 1981. *A Glosary of Literary Terms*. New York: Cornell University.
- Abrams, M.H. 1985. *A clossary of literary Terms*. Ford Worth: Harcourt Brace.
- Abrams, M.H. 1999. *A Glossary of Literary Terms*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Altenbernd, L. & Lewis, L. 1966. *A handbook for the study of Fiction*. New York: The MacMillan Company.
- Attridge, D. 1982. *The Rhythms of English Poetry*. London: Longman.
- Attwell, A. 2005. *Killing time: Poems*. Plumstead: Snailpress.
- Babb, H.S.(ed). 1972. *Essays in Stylistic Analysis*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Bal, M. 1980. *Narratology Introduction to the theory of narrative*. London: University of Toronto Press.
- Bal, M. 1991. *On Story-Telling: Essays in Narratology*. Sonoma: Polebridge Press.
- Bal, M. 2009. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.
- Baldick, C. 1990. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press.
- Baudelair, C. 1945. *Au temps de Baudelaire Guyet Nadar*. Paris: Editions du Chene.
- Bennett, A. 1908. *The Old Wives' Tale*. United Kingdom: Chapman and Hall.
- Bennett, M.J. 1948. *American Cultural Patterns: A Cross Cultural Perspective*. Yarmouth, ME, USA: Intercultural Press.
- Booth, W.C. 1961. *Rhetoric of Fiction*. Chicago: University of Chicago.
- Bopape, H.D. 1982. *Lenong la gauta*.Pretoria: J.L. van Schaik.

- Boulton, M. 1960. *The Anatomy of Prose*. London: Routledge & Kegan Paul LTD.
- Boulton, M. 1970. *The Anatomy of Poetry*. London: Routledge & Kegan Paul LTD.
- Brown, C.F. 1966. *Introduction to Metrics: The theory of verses*. London: Mouton & Co.
- Bryant, C.D. & Peck, D.L. 2007. *21st century Sociology: a reference handbook*. Thousand Oaks: Sage Publishers.
- Burgess, A.1985. *English Literature*. Hongkong: Longmann Group (PE) Ltd.
- Buys, B. & Scheffler, B. 1992. *Nightsongs. Poetry Anthology*. Cape Town: Maskew Miller Longman (Pty) Ltd.
- Cairns, F.1979.*Papers of the Liverpool Latin Seminar second volume*. Liverpool: Francis.
- Carper, T. & Attridge, D. 2003. *Meter and meaning*. New York & London: Routledge
- Chatman, S. 1980. *Story and discourse*. Itacha and London: Cornell University Press. University Press.
- Cloete, T.T. 1992. *Literêre Terme & Teorieë*. Pretoria: Literer-Haum.
- Cohen, B.B. 1973. *Writing about Literature*. Glenview, Illinois London: Scott, Foresman and Company.
- Cook, J. 2004. *Poetry in Theory an anthology. 1900 – 2000*. Oxford and Malden: Blackwell Publishers Ltd.
- Cope, T. 1968. *Izibongo. Zulu Praise Poems*. Oxford: Clarenton Press.
- Cuddon, J.A. 1980. *A Dictionary of Literary Terms, Literature and Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Cuddon, J.A. 1991. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Cambridge: Blackwell.
- Culler, J.C. 1981. *The Pursuit of Signs*. London: Routledge & Kegan Paul. D.J.M. *Journal of African Languages*, Vol.1 (supplement).pp: 1-9. D.S Pietermaritzburg: Cluster Publications.
- Damane, M & Sanders, P.B. 1974. *Lithoko: Southern Sotho Praise Poems*. Oxford: Clarenton Press.

- De Groot, A.W. 1933. *Zur Grundlegung der allgemeine Versbaulehre*, Archives néerlandaises de phonétique expérimentale, tome viii-ix, La Haye
- De Groot, A.W. 1935. *Wesen und Gesetze der Caesur*. Leiden: E.J. Brill.
- De Groot, A.W. 1946. *Algemene Versleer*. Den Haag: N.V. Servire.
- De Groot, A.W. 1962. *Inleiding tot de Algemene Taalwetenschap*. Groningen: Batavia
- Difela tša kereke. 2010. Polokwane: E.L.C.T. Book Depot.
- Doke, C.M. 1933. A Preliminary Investigation into the state of the Native Languages of South Africa with suggestions as to Research and the Development of Literature. *Bantu Studies*, Vol, VII, No. 1:98.
- Easthope, A. 1983. *Poetry as Discourse*. London and New York: Methuen.
- Eco, E. 1983. *The role of the reader*. London: Hutchinson.
- Ember, M. & Ember, C.R. 1979. *Cross Cultural Research*: Vol. 14 No 1 37-56.
- Erlich, V. 1955. *Russian Formalism, History-Doctrine*. Mouton & Co. Gravatage.
- Eudora, W. 1946. *Delta wedding*. Harcourt: Brace & Company.
- Evans, I. 1982. *A short History of English Literature*. Elysburg: Hazel Watson & Viney Ltd.
- Fabb, N. & Halle, M. 2008. *Meter in Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Finnegan, R. 1970. *Oral literature in Africa*. Oxford University: Clarendon Press.
- Fish, S.E. 1980. *Is there a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fludernik, M. 2009. *An Introduction to Narratology*. London & New York: Routledge.
- Forster, E.M. 1927. *Aspects of the Novel*. London: Edward Arnold.
- Forster, E.M. 1975. *Aspects of the Novel*. Middlesex: Penguin Books.
- Franz, G.H. 1944. *Maaberone*. Bloemfontein: Nationale Pers.
- Fraser, A. 1970. *The weaker vessel*. New York: Vintage.
- Fussel, P. 1979. *Poetic Meter and Poetic Form*. New York: Random House.
- Genette, G. 1980. *Narrative discourse*. Oxford: Basil Blackwell.

- Gérard, A.S. 1983. *Comparative Literature and African literatures*. A series of lectures read at the University of South Africa in July 1981. Goodwood: Via Afrika Limited.
- Gérard, A.S. et al. 1993. *Comparative Literature and African literatures*. Pretoria : Via Afrika.
- Ginsberg, A. 1956. *How*. City Lights Bookstore.
- Grace, W. 1965. *Response to Literature*. New York: McGraw-Hill
- Grammont, M. 1960. *Le Vers Français, ses moyens d'expression son harmonie*. Libraire Delagrave.
- Greene, R, 1963. *Friar Bacon*. University of Nebraska.
- Grobler, G.M.M. 1989. Interpretasie van die spreekwoord in Noord Sotho. Dlitt et Phil. Unisa
- Groenewald, P.S. 1966. *Die Struktuur van die Verssisteem in die opgeskrewe Woordkuns in die geskrewe Letterkunde van Noord-Sotho*. Thesis D. Litt., Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Groenewald, P.S. 1972. *Moeder is dood – 'n metriese en 'n literêre ontleding van die gedig 'Ge ke le kua Tukathole'*, Limi, no. 14, June.
- Groenewald, P.S. 1979. *Oorsig oor die geskrewe Noord-Sotho poësie*. Studies in Bantoetale
- Groenewald, P.S. 1980. *Die pryslied, prysgedig, prysvers*. Studies in Bantoetale.
- Groenewald, P.S. 1983. *The Literature in Northern Sotho: 1960-1982*, SA Journal of African Languages, Vol. 3(1), pp 1-22.
- Groenewald, P.S. 1988. *Poësie in Noord-Sotho vanaf 1935*. SA Journal of African Languages, Vol. 8(3).
- Groenewald, P.S. 1989. *Verform: Die prysdig in Noord-Sotho*. SA Journal of African Languages, Vol. 9(3).
- Groenewald, P.S. 1991a. Dingwalo B.A. (Honase) Sesotho sa Leboa. Pretoria: University of Pretoria.
- Groenewald, P.S. 1993a. *Thutadingwaloya Sesotho sa Leboa 1* Pretoria: Via Afrika.

- Groenewald, P.S. 1993b. *Thutadingwaloya Sesotho sa Leboa* 3. Pretoria: Via Afrika.
- Groenewald, P.S. 1991b. 'Stylleer: Sehlabeng'. *S.Afr.J.Afr.Lang.* Vol.11, No. 1.
- Gross, H. 1979. *The Structure of Verse*. New York: The ECCO Press.
- Guma, S.M. 1967. *The Form, Content and Technique of Traditional Oral Literature in Southern Sotho*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Guralnik, D.B. 1976. *Webster's New English Dictionary of the American Language*. Student Edition. William Collins + World Publishing Co., Ins.
- Harris, M.W. 1992. *Dictionary of concepts in literary criticism and Theory*. New York: Greenwood Press.
- Hawthorn, J. 1985. *Studying the novel*. London: Hodder Arnold.
- Hawthorn, J. 2000. *Fundamental Issues in Literary Theory*. London: Edward Arnold Press.
- Heese, M. & Lawton, R. 1979. *The Owl Critic*. Goodwood: Nasou Limited.
- Hlahla, S.R.M. 1958. *Manapinapi*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
- Hoffman, C. 1927. *Basokologi Ki tla ba ruta eng*. Herrnhut: G. Winter.
- Holtmann, A.I. 1996. *A generative theory of rhyme: an optimality approach*. Utrecht: LED.
- Howells, W.D. 1879. *The rise of Silas Laphan*. Amereon Ltd.
- Hühn, P. & Kiefer, J. 2005. *The Narratological Analysis of Lyric Poetry*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hühn, P., Pier, J., Schmid, W. & Schonert, J. 2009. *Handbook of Narratology*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Jakobson, R. 1960. *Closing Statement: Linguistics and Poetics*. *Style in Language*, (Morul. T.A. Sebeok, pp. 350-377) Cambridge, Mass,: M.I.T. Press.
- Johnson, S. 1975. *Lives of the English poets: a selection*. London: Dent New York: Dutton.
- Jooste, G.A. 1983. Die vertelstruktuur in vyf romans van Karel Schoeman, met spesifieke verwysing na Die Hemeltuyn. Bloemfontein: Ongepubliseerde proefskrif.
- Kerkhoff, E.L. 1962. *Kleine duetsche Stilistik*. Bern/München: FranckeVerlag.
- Kgatla, P.M. 2000. Kgolo, tšwelopele le katlego ya kanegelokopana ya Sepedi

- (1951–1999), *Thesese ya Bongaka*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
- Kgobe, D.M. 1994. *Content, Form and Technique of Traditional and Modern Praise Poetry in Northern Sotho*. Thesis D. Litt et Phil., Pretoria: Unisa.
- Khaas, J.H. 1956. *Khungwane le direto tše dingwe*. Pretoria. J.L.van Schaik (pty) Ltd
- Knöthe, J.F.C. 1890. *Thuto ea Tumelo ea Bakriste*. 1 Aufl. Berlin
- Kunene, D.P. 1971. *Heroic Poetry of the Basotho*. Oxford: Oxford University Press. (Clarendon Press).
- Lazarus, A & Smith, H.W. 1983. *A Glossary of Literature and Companion*. Illinois: Urbana.
- Lee, H. 1987. *To kill a Mocking Bird*. London: Heinemann Educational Books.
- Leech, G.N. 1969. *A Linguistic guide to English poetry*. London: Longman Group.
- Lekgothoane, S.K. 1937. *Praises of Animals in Northern Sotho*. Bantu Studies, 12(3), 189-213.
- Lenake, J.M. 1983. *The poetry of K.E. Ntsane*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
- Lennard, J. 2005. *The Poetry Handbook*. Oxford: Oxford University Press.
- Lentsoane, H.M.L. 1971. *Direto tša mang le mang*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Lentsoane, H.M.L. 1973. *Ga se ya lešaka le*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Lentsoane, H.M.L. 1980. *Mokgako*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Lentsoane, H.M.L. 1981. *Ihlo la Moreti*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Lentsoane, H.M.L. 1988. *Kgogamašego*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Lestrade, G.P. 1930. *Bantu Praise poems*. Cape Town: The Critic.
- Lewis, P.C. 2008. *The Poetic Image*. London: Jonathan Cape.
- Livingstone, D. 1993. *Poetry Handbook*. London: Macmillan Press Ltd.
- Lote, G. 1949. *Histoire de Vers Francais*, Vol.2, Parys.
- Louwrens, L.J. 1991. *Aspects of Northern Sotho Grammatical Terms*. Pretoria: Via Afrika.
- Lucas, F.L. 1974. *Style*. London: Casell and Company.
- Mabusela, M.M. 1998. *Makotsane*. Pretoria: Mogopo Publishers.
- Machaka, S.R. 1965. *Mehlodi ya polelo*. Johannesburg Afrikaanse Pers.
- Madiba, M.J. 1942. *Tsiri*. Pretoria: J.L. van Schaik.

- Madiba, M.J. 1955. *Nkotsana*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Makgopa, M.A. 1996. *Sebopego sa theto*. Honours' Students. Unpublished. Thohoyandou: University of Venda.
- Makobe, M.T. 1986. *Meduduetšo ya Mesobonanana*. Pretoria: J.L. van Schaik Publishers.
- Mamabolo, M.R. 1995. *The Development of Northern Sotho Poetry from 1950 – 1980*. Thesis ya M.A. Johannesburg: Yunibesithi ya Vista.
- Mamadi, 1962. *Mekgolokwane*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Mamogobo, P. 1949. *Kgamphuphu*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
- Mamogobo, P. 1953. *Leduleputswa*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
- Mampuru, D.M. 1991. *Senakangwedi 5*. Pretoria: Out of Africa.
- Maredi, H.P. 1966. *Mošwang wa Matuba*. Johannesburg: Voortrekkerspers.
- Marggraff, M.M. 1994. *The moral story in Zulu (1930–1955)*. Master's dissertation. University of Pretoria. Pretoria.
- Marggraff, M.M. 1996. *A Study of Style*. D.B.Z. Ntuli's Ucingo. DLitt Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
- Marx, K. 1872. *Das Kapital*. Berlin: Gustav Kiepenheuer verslag.
- Mashabela, P.H.D. 1979. *Theme and expression in Matsepe's Poetry*. Pietersburg: University of The North.
- Mashilo, P.M, Mohlamonyane, J.N. & Maripane, J.P. 1999. *Mokakakgomo 3*. Pietermaritzburg: Shutter & Shooter.
- Mathibe, M.A. 2001. *Papetšo ya direto tša Lehu le Polokong, Ratlabala le Lentsoane*. Thesese ya M.A., Pretoria: University of Pretoria.
- Matlala, E.K.K. 1953. *Manose*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
- Matlala, E.K.K. 1941. *Tšhukudu*. Bloemfontein: Nasionale Pers.
- MatomeFela, 1961. *Sebilwane*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Matsepe, O.K. 1962. *Kgorong ya mošate*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Matsepe, O.K. 1972. *Letšofalela*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Matsepe, O.K. 1968a. *Todi ya dinose*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Matsepe, O.K. 1968b. *Molodi wa thaga*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Matsepe, O.K. 1969. *Kwela pele*. Johannesburg: Educum publishers.

- Matsepe, O.K. 1970. *Molodi wa mogami*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- McCuller, C. 1951. *The Ballad of the Sad Café*. Houghton: Mifflin.
- Meillet, A. 1923. *Les Origines Indo-europeennes des metres grecs*. Paris.
- Meyer, I.A. 1990. *Letterkundeonderrig in 'n demokratiese Suid-Afrika: 'n Eklektiese Benadering met tekservaring en teksbestudering as leerstrategieë*.
- Milubi, N.A. 1983. The poetry of R.F. Ratshitanga (A critical Evaluation of the poetry of protest). Unpublished Dissertation. Sovenga: University of the North.
- Mminele, J.S. 1968. *Mahlodi*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Mojalefa, M.J. 1991. *The Language, Structure and Content of Traditional Poems in Northern Sotho*. ALA Newsletter, pp 69-99.
- Mojalefa, M.J. 1993. Tshekatsheko ya Sebilwane bjalo kaThetokanegelo. Thesese ya MA. Pretoria: University of Pretoria.
- Mojalefa, M.J. 1994. *Marangrang*. Seetša, Vol. 1(1) matl.17-20.
- Mojalefa, M.J. 1995. Pego ye e Beakantšwego ya Nyakišišo ya Makxothlo: (Lekgothoane). Thesese ya Bongaka. University of Pretoria: Pretoria.
- Mokgalong, P. 1953. *Meeno le direto*. Pretoria: Van Schaik.
- Moloti, D.P. & Legodi, W.D. 1995. *Tšhaba mediti 5*. Pietermaritzburg: Shutter & Shooter.
- Moloto, E.S. 1970. Growth and tendencies in Tswana Poetry. Pretoria: Unisa. Unpublished D.Litt et Phil Thesis.
- Morgan, L. 2010. *Musa Pedestris: Metre and Meaning in Roman Verse*. Oxford: Oxford University Press.
- Muecke, D.C. 1982. *Irony and the Ironic*. London: Methuen & co, Ltd.
- Ntuli, D.B. & Swanepoel, C.F. 1993. *Southern African Literature in African Languages: A concise historical perspective*. Pretoria: Acacia.
- Nyembezi, C.L.S. 1961. *A review of Zulu Literature*. Pietermaritzburg: University of Natal Press.
- Olson, G. 2011. *Current Trends in Narratology*. Berlin: De Gruyter.
- Opland, J. 1983. *Xhosa oral poetry*. Johannesburg: Ravan Press.
- Peck, J. & Colyle, M. 1986. *Literary Terms and Criticism*. Great Britain: Macmillan.
- Phala, D.M. 1935. *Kxomo a thswa*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.

- Phala, R.S 1999. *Thellenyane ba tla bolela: Tiragatšo ya Boitshwaro*. Pretoria: University of Pretoria.
- Phalane, 1943. *Motangtang*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Phatudi, C.N. 1964. *Tladi wa dikgati*. Pretoria: Voortrekkerspers.
- Preminger, A. 1965. *Encyclopedia of poetry and poetics*. Priceton, N.J.: Princeton University Press.
- Pretorius, W.J. 1989. *Aspects of Northern Sotho Poetry*. Pretoria: Via Afrika.
- Prince, G. 1982. *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*. Berlin: Mouton Publishers.
- Proctor, P. McIntyre, D.A, Weiland, U & Richter, M. 1995. *International Dictionary of English*. London: Cambridge University Press.
- Puleng, N.S. 1980. *Ditlalemeso*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Puleng, N.S. 1981. *Seipone sa madimabe*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Puleng, 1983. *Malopo a Boreti*: Pretoria: J.L. van Schaik.
- Race, W.H. 1988. *Classical Genres and English Poetry*. London: Routledge.
- Rakoma, J.R.D. 1978. *Marema-ka-dika*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Ramaila, E.M. 1935. *Tša bophelo bja Moruti Abraham Serote*. Eerste Fabrieke: Noord-Sotho Boekdepot.
- Ramaila, E.M. 1953. *Tsakata*. Johannesburg: Juta.
- Ramaila, E.M. 1955. *Seriti saThabantsho*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
- Ramaila, E.M.1951. *Molomatsebe*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Ratlabala, S. & Bopape, M. 1967. *Ithute direto*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Reaske, C.R. 1966. *How to analyse poetry*. London: Monarch.
- Rimmon-Kenan, S. 1983. *Narrative fiction: Contemporary poetics*. London and New York: Methuen.
- Robert, K.M. 1982. *Writing Themes about Literature*. New York: Prentice Hall.
- Rogers, W.E. & Robey, D. 1983. *The Three Genres and the interpretation of lyric*. United Kingdom: Princeton University Press.
- Ryan, R. & Van Zyl, S. 1982. *An Introduction to Contemporary Literary Theory*. Johannesburg: Ad Donker.

- Sacks, P.M. 1985. *The English Elegy: Studies in the Genre from Spencer to Yeats*. Baltimore; London: Thames and Hudson.
- Schapera, I. 1965. *The praise poems of Tswana chiefs*. London: Oxford University Press.
- Schipper, J. 1910. *A History of English Versification*. New York: Oxford AMS.
- Schmid, W. 2010. *Narratology*. Berlin: De Gruyter.
- Schwellnus, P.E. 1929. *Soara o tiishe*. Dr Martinus Luther, Herrnhut, G. Winter.
- Schwellnus, P.E. 1931. *Thlalosa-Polelo Grammar ya Sesotho se se bolelwago dileteng tša Transvaal*. London, Glasgo: Blackie & Son.
- Schwellnus, P.E. 1944. *Tša magoši le dilete*. Eerste Fabrieke. Northern Sotho Book Depot.
- Schwellnus, P.E. 1947. *Maphelo*. Eerste Fabriek: Northern Sotho Book Depot.
- Sebeok, T.A. 1960. *Style in Language*. New York & London: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and John Wiley Sons, Inc.
- Sehlodimela, M.M. 1940. *Moelelwa*. Bloemfontein: Nationale Pers.
- Serote, J.I. 1943. *Molato*. Pretoria: Via Afrika.
- Serudu, M.S. 1984. *Matšwela*. Pretoria: De Jager-HAUM.
- Serudu, M.S. 1989. *Thagaletswalo 3*. Pretoria: De Jager-HAUM.
- Serudu, M.S. 1990. *Diphoko tša bagologolo*. Pretoria: De Jager-HAUM.
- Serudu, M.S. 1992. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager-HAUM.
- Serudu, M.S. 1993. *Direto le meretelo ya Baswana 5*. Pretoria: Out of Africa.
- Serudu, M.S., Kgobe, D.M., Bopape, M.L. & Boshego, P.L. 1991. Northern Sotho, Only study guide for NST101-V. Pretoria: Unisa.
- Shapiro, K. & Beum, R. 1965. *A Prosody Handbook*. New York: Harper & Rpw, Publishers.
- Shiple, J.T. 1970. *Dictionary of World Leterary Terms*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Shole, Shole J. 1997. Time relations in seleted novels of Monyaise, Mmileng and Malope: a structuralist analysis. DLitt et Phil. Unisa.
- Shole, S.J., Ranamane, D.T., Mothoagae, M.K., Sikwane, L.Z. & Sebate, P.M. 1991. Tswana Study Guide 305. Pretoria: Unisa.

- Short, M. 1996. *Exploring the Language of Poems, Plays and Prose*. London: Longman.
- Skelton, R. 1971. *The Poetic pattern*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Stageberg, N.C. & Anderson, W.L. 1952. *Poetry as experience*. New York: American Book Company.
- Steele, T. 1990. *Missing Measures, Modern Poetry and the Revolt against Meter*. London: The University of Arkansas Press.
- Strachan, A. 1988. "Uthingo Lwenkosazana" van D.B.Z. Ntuli: 'n Narratologiese Ondersoek. DLitt Thesis. University of Pretoria.
- Strauss, P. 1993. *Talking Poetry*. Pietermaritzburg: University of Natal Press.
- Swanepoel, C.F. 1990. *African Literature: Approaches and Applications*. Pretoria: HAUM Tertiary.
- Sykes, J.B. *The Concise Oxford Dictionary*. 1987. Oxford: Clarendon Press
- Taylor, G. 1957. *Writing a Play*. London: Herbert Jenkins.
- Tennyson, G.B. 1967. *An Introduction to Drama*. New York: Rinehart and Winston.
- Tseke, N.S. 1989. *Lesiba la Bokgomo*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Tshauke, M.H. 1996. *The Poetry of N.S. Puleng*. Pretoria: Unisa.
- Tylor, E.B. 1924. *Primitive Culture*. New York: Brentano.
- Van Gorp, H. 1984. *Lexicon van literaire termen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Van Luxemburg, J. Bal, M & Weststijn, G. 1981. *Inleiding in die Literatuurwetenskap*. Muiderberg: Coutinho.
- Van Warmelo, N.J. 1937. *Praises of Animals in Northern Sotho*. Bantu Studies, 2(3) 189-213.
- Van Zyl, H.J. 1941. *Praises on Northern Sotho*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
- Vance, D.R. 2001. *The question of metre in Biblical Hebrew poetry*. Lewiston, New York: Edwin Mellen Press.
- Vilakazi, B.W. 1938. The conception of development of poetry in Zulu. Bantu Studies, Vol.12. No 4. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Wales, K. 1989. *A Dictionary of Stylistics*: London: Longman Publishers.
- Walsh, A. 1978. *The roots of Lyric, Primitive Poetry and Modern Poetics*. Princeton: Princeton University.

Wellek, R. & Warren, A. 1973. *Theory of Literature*. New York: Penguin Books.
Woolfe, S. & Hampton, I. 1984. *About Literature*. Melbourne: MacMillan & Co.

9.3 WORLD WIDE WEB

(www.britannica.co/EBchecked/....narratology).

(en.wikipedia.org/wiki/Russian_formalism).

9.4 SUMMARY

When the origin and the development of the Sepedi literature is looked into, it emerged that the main effort was made by the missionaries. The Berlin Lutheran Church will never be forgotten for the contribution they made. They were the first people to convert Sepedi to a written language and laid ground for creative writings that followed.

Before the year 1935, the literature books that were there were religious books written by missionaries. By so saying, 1935 was the year in which modern literature started. Most creative books appeared after that year. The main question now is, after 1935, was there any growth noticed in the literary writings, and was there any classification of literary works done? This question of growth and classification of literary works has been paid attention to by two very important theorists of Sepedi literature namely: Groenewald and Serudu. The idea of classification was prompted by the increase in the number of creative books published in Sepedi.

In his attempt to indicate growth and classification of Sepedi literature, Groenewald uses years of publication. To him the year of publication was the best indicator for the classification of Sepedi literature. However, the problem with his classification is that the reader is merely presented with a chronological sequence of publications without being provided with any specific reason by the author which compelled him to classify the growth of Sepedi literature by year of publication. In his classification, he mentions that there are features which are typical of each period but in his discussion, he does not use them. The features are not used to emphasise and to put focus on growth and classification.

Serudu also discusses classification and development of Sepedi literature according to year of publication like Groenewald. He groups the years into three periods. The characteristics that Serudu mentions in his classification are really not

different from those distinguished by Groenewald. In his classification, Serudu mentions characteristics which he himself, however, does not apply in his own classification. From what is said above, it is clear that both Serudu and Groenewald have used the same approach as far as the classification of Sepedi literature is concerned.

In his classification, Mashabela does not describe or put in place the authors who fall under each period as Serudu and Groenewald have done. His classification entails poetry only and his focus point is on Matsepe's poetry. According to him, Matsepe's poetry falls under the transitional traditional period while modern poetry starts with the poetry of Bopape and Ratlabala. Reasons are not provided for his type of classification. Similarly, he too mentions the characteristics of each phase, the same way Groenewald and Serudu do. The very characteristics mentioned by Serudu are also referred to in passing by other theorists without the characteristics receiving due attention.

This study has sought a solution to the problem of growth and classification by focusing on the growth and classification of Sepedi poetry and not on the growth and classification of Sepedi literature in general. If attention can be devoted to the growth and classification properly, there are characteristics that can be used to solve this problem of growth and classification. The characteristics have to be brought forth and classified according to their importance.

When searching for the characteristics that will reveal growth/development and classification of Sepedi poetry attention should be paid to its structure as a literary work. Poetry is literary art just like other literary works such as the novel, drama, short stories, et cetera. Even if that is the case, a poem is different from a novel or other types of stories, because it has meter, while a novel is based on a prose, but both do narrate, especially when attention is devoted to poems, such as a narrative poem, that narrate in the form of a meter.

When an investigation is carried out on Sepedi literature, with more focus on poetry, one realises that there is a difference between talking and writing. This fact on oral text and on written text is of primary importance in this study because the very first 'writers' were not able to read or write. This issue is well projected when traditional poetry is compared with modern poetry. The basis or foundation of traditional poetry is talking, while on the other hand the main characteristic of modern poetry lies in it being written. The written modern poetry owes its existence to the work of the missionaries of the Berlin Lutheran Church. This issue of putting poetry to paper is the very one that causes the difference between meter as seen in traditional poetry and meter as seen in modern poetry. The two types of poems are different because their meters are not the same. They are two ideas that are independent of each other. Besides the difference that falls in with meter, there are still other characteristics that cause differences between traditional poetry and modern poetry. These characteristics involve the role played by missionaries and the influence of the modern life on Bapedi. These characteristics played a role in distinguishing the differences seen in the types of poems, rhythm, style, and theme of traditional poetry and modern poetry.

The idea of hearing the meter with your own ears, not seeing it with your own eyes goes hand in hand with the idea that the meter of traditional poems is composed in a strong way so that it should be well understood. The idea of being well understood goes hand in hand with caesura: the break between words within a metrical foot makes it easy for the caesura to be easily observable. Therefore, the appearance of caesura makes it difficult for the enjambment to appear in this type of arrangement of the lines of a poem.

To emphasize the decision that says traditional poems should not be written, does not necessarily say that traditional poems do not have meter - their meter is noticeable by listening/hearing. The issue that the meter in traditional poems can only be identified by hearing and not by seeing can cause confusion in the bard's arrangement of language, which is in fact the meter. This is the reason why

modern poets started writing poems in the arrangement of the written meter so that it should no longer be the oral meter only. The meter of a poem should no longer be identified only by being heard, but should also be observed by being seen so that the problem of arrangement of oral meter can be resolved. The application of the theory on meter as one of the characteristics used in the study on growth and classification of Sepedi poetry will help in resolving the problem of growth and classification of the Sepedi poetry.

There are certain laws that are applied in the study of meter. The structure of the lines of the poem reveals that the lines have two important sides, namely, rhyme and repetition. The rule of agreement and that of likeness play a part in meter as found in the lines of the poem. The study further emphasises the importance of the structure of a literary work by looking at content, plot and style when the classification of poetry is carried out. Because of the fact that traditional poems were not written, listeners to the poems were aware of the poem's meter by listening. This fact of being aware of meter in traditional poems posed a problem to scholars such as Opland and others. They had a problem of not being aware of the existence of meter in African Languages. They thought the African Languages' meter has to be the same as that of the European Languages, which is according to a certain arrangement. This problem is compounded by Serudu and others who do not give reasons to strengthen their choice of classification.

The missionaries as pioneers in Sepedi as a written language played a major role in the development of Sepedi literary works. Moreover, Sepedi poetry was also influenced by the work of the first missionaries. Through the influence of the missionaries on creative works, modern literature showed growth and grew better. Growth in poetry is revealed by the introduction of a new type of poems in the form of sonnets and ballads. This new type of poetry is different from traditional poetry. In modern poetry, the author brings out his own vision, ideas and feelings in the poem.

As the study progressed, attention was paid to the importance of the new classification as suggested by this research. The proposed classification is based on the structure of a text. This structure is based on the three levels of a text. The three levels are content, plot and style. These characteristics are not put to use by theorists such as Groenewald, Serudu and Mashabela to justify facts related to their classification.

9.4.1 Ten key terms in layperson's language

Classification

Meter

Principles of meter

Caesura

Metrical features

Content

Plot

Style

Traditional and modern praises

Hymnal songs